

Μ. Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΤΟΥ

ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΜΕΛΕΤΗ

ΛΙ
93
30

ΑΘΗΝΑ, 1948

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΤΟΥ

Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
(1851—1911)

Μ. Μ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΟΥ
Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ
ΜΕΛΕΤΗ

ΑΘΗΝΑ, 1948

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ, πενήντα τόσα χρόνια
ἀπ' τὸ πρωτοφανέρωμά του στὴν νεοελληνικὴ πεζο-
γραφία, ίσωμε σήμερα, ἡ κοιτικὴ δὲν ἀλλαξε γνώμη. Στὸν
καιρὸν τῆς ἀκμῆς του τὸν εἶχε ὀνομάσει μεγαλύτερο "Ελ-
ληνα πεζογράφο, κι' αὐτὸς ὁ χαραχτηρισμὸς ἔγινε δε-
χτὸς διμόφωνα ἀπ' ὅλες τὶς ἐποχές, ἀπ' ὅλες τὶς γενιὲς ποὺ
πέρασαν, δσο ἀνόμοιες κι' ἀν ἔίταν αὐτὲς μεταξύ τους, δσο
κι' ἀν ἄλλα Ἰδανικὰ θέρμανναν τὴν καθημιά τους.

Ωστόσο, ἀν καὶ ἡ κοιτικὴ ἔχει ἀποφανθεῖ δριστικὰ γιὰ
τὸ αἰσθητικὸ μέρος τοῦ ἔργου (ἔξετάξοντάς το στὶς γενικό-
τητές του, τὴν ἀτμόσφαιρά του κυρίως τὴν Παπαδιαμαν-

ΤΗΣ ΕΛΛΑΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ

293930

τική), τὸ πρόβλημα Παπαδιαμάντη ἔξαρκον θεῖ νῦν ὑπάρχει πάνω σέ μιὰ ἄλλη βασικὴ πλευρὴ τοῦ μεγάλου μας πεζογάφου, στὸ χωραπτηρισμὸ τῆς προσωπικότητάς του. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη, αὐτὴ εἶναι ποὺ γεννάει ἀπορίες καὶ διαιφωνίες, ἀκόμα καὶ δυσπιστίες, ποὺ προκαλεῖ συζητήσεις, ἀπὸ τότε ποὺ ἀφῆσε τὴν Σκιάθο, τὴν πατρίδα του, καὶ ἤρθε στὴν Ἀθήνα, ὡς τὶς μέρες μας.

Ἡ κριτικὴ δὲ θὰ ήσυχάσει ποτὲ ἀν δὲ λύσει αὐτὸ τὸ πρόβλημα, γιατὶ ἀπ' τῇ λύσῃ του ἔξαρταται ή δριστικὴ καὶ πλήρης ἀποκατάσταση τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ συνείδηση τοῦ κόσμου τῶν γραμμάτων, μὰ καὶ εὑρίστερα, τοῦ λαοῦ. "Οσο δὲ γνωρίζομε τὴν προσωπικότητα τοῦ δημιουργοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνέψουμε, νὰ κατανοήσουμε καὶ νὰ χαροῦμε ἀνεπιφύλακτα καὶ τῇ δημιουργίᾳ του. Χωρὶς αὐτὴ τῇ γνωριμίᾳ ποτὲ δὲ θὰ μπορέσουμε νὰ ποῦμε ξάστερα καὶ καθαρὰ γιατὶ ή αἰσθητικὴ προσφορὰ τοῦ Παπαδιαμάντη μᾶς ἐπιβάλλεται.

Εἶναι ἀναμφισβήτητο πὼς δ Παπαδιαμάντης μᾶς ἀπασχολεῖ ὅχι μόνο σὰν ἔνας καλὸς τεχνίτης τοῦ λόγου — τέτοιοι ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι πολλοὶ χωρὶς νὰ δρθώνονται προβλήματα γύρῳ τους — μὰ καὶ γιὰ κάτι παραπάνω, γιατὶ εἶναι ἔνας κλασικὸς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, δ κορυφαῖος μᾶς διάδος κλασικῶν πεζογάφων, ποὺ ή παρουσία τῆς σημειώνεται σὲ μιὰ εὐτυχισμένη ἐποχὴ γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα, σὲ μιὰ ἐποχὴ ἀνθιστῆς, καὶ ἀναγέννησης.

Ἀνάμεσα στὴν ἐποχὴ καὶ στὴν προσωπικότητα ἴπαρχει μιὰ στενὴ ἀλληλεξάρτηση προβλημάτων. Τὰ προβλήματα τῆς Παπαδιαμαντικῆς προσωπικότητας εἶναι μαζὶ καὶ προβλήματα τῆς ἐποχῆς της. Καὶ ἀντίθετα. Ἀπ' αὐτὸ μπορεῖ νὰ σκεφθεῖ κανεὶς τὶ σημασία ἔχει ή προσπάθεια τῆς

κριτικῆς γιὰ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα Παπαδιαμάντη, καὶ οὐ καὶ τὸ πρόβλημα Καρχαρίτου πὼ μᾶλλον τῶν ἄλλων γένεται.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη μεγάλωνει ἴδιατερα στὰ τελευταῖα εἰκοσιπέντε χρόνια. Ἡ αὐτία πρέπει ν' ἀναζητηθεῖ στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἀρχίζει διατείνει ἔνας πύκημος νικηφόρος σ' ὥη του τὴν ἐκριμή, μὲ κατακλεῖδα μιὰν ἥπτα ἀνετανόθητη, τὴν μικροσπασικὴ καταστορφή, καὶ κλένει μὲ τὴν κατοχὴ τῆς χώρας ἀπ' τὸν ἄξονα τῶν φυσιστικῶν χωρῶν. Πνεῦμα τρομερὰ τυραγνυσμένο ἀπ' τὴν ἀθλιότητα τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν, ἀπ' τὸ προσφρυγικὸ δράμα, ἀπ' τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ μέλλοντος. Δῆλο τίποτα δὲ ζητοῦσε στὴν ἀρχὴ παρὰ τῇ φυγῇ καὶ τῇ γαλήνῃ. Κατοπινά, όσο ή μικροσπασικὴ καταστορφή ἀπομακρύνονταν, ἀπελευθερώνονταν ἀπ' τὴν ἱττοπάθεια γιὰ νὰ προσανατολισθεῖ στὴν - σιγὰ καὶ μὲ κύπο πρὸς τοὺς τόπους τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, πρὸς τὸ ἰδανικὸ μᾶς νέας καλύτερης ζωῆς.

Ο Παπαδιαμάντης ἀντικρύστηκε ἀπ' τοὺς μελετητές του μὲ ἀπέραντη στογή. Ἡ διατυχία τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀφόπλιτες ἀπ' τὴν πρότη στιγμὴ καὶ τὸν προδιέθετε εὐνοϊκὰ στὴν παραπέδα ἐπαφή τους μὲ τὸ ἔργο του. Εὔκολα μπορεῖ νὰ διακρίνει κανεὶς τὸ θερμό τους ζῆτο νὰ γνωρίσουν διέτες τὶς πτυχὲς τῆς Παπαδιαμαντικῆς δημιουργίας καὶ τὰ μικτικά της. Πάντα δικαῖος δὲν εἶναι μόνο δ ζῆτος καὶ ή εἰσυνειδησία ποὺ χρειάζονται στὸ μελετητὴ γιὰ νὰ πλησιάσει ἔνα ἔργο καὶ τὸ δημιουργὸ αὐτοῦ τοῦ ἔργου. Μὲ δῆλη τους τὴν αἰσθητικὴ καλλιέργεια οἱ κριτικοὶ τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν μπόρεσαν νὰ πετύχουν στὸ σκοπὸ τους, νὰ προχωρήσουν βαθύτερα στὴν προσωπικότητά του καὶ στὸν κόσμο τῆς δημιουργίας του. Τὸν ἀντιμετώπισαν σὰν ἔνα

μετέωρο γεμάτο μυστήριο, ποὺ δὲν ἔξηγιέται, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἔρευνηθεὶ καὶ σὰν τέτοιο μᾶς τὸν παραδίδουν. Ή δικαιοσύνη ὅμως, ἀπαιτεῖ ν' ἀναγνωρίσουμε τὴν εἰλικρίνειά τους, ἀκόμα καὶ τὴ φανερῇ δυσαρέσκειά τους καὶ τὴν ἀνησυχία τους, γιὰ τὰ ἐμπόδια ποὺ ἔβαζε μπροστά τους ἡ γεμάτη ἀντιθέσεις προσωπικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ δὲν τοὺς ἄφηνε νὰ φτάσουν ὅμαλù στὸ σκοπό τους. Τὸ πρόβλημά τους τὸ ψηφαφοῦν μὲ τὴ διαίσθησή τους τὴν δέξιατη. Προσπαθοῦν νὰ τὸ δοῦν μὲ τὸν φρούδικὸν κόρδικα, πάντα ὅμως ἡ ἀποτιχία εἶναι ποὺ τοὺς περιμένει. Αγωνίζονται νὰ μείνουν στὶς σελίδες τῶν εἰδυλλίων, τῶν ἔρωτων, τῶν παιδικῶν ὀραμάτων καὶ τῶν γιορταστικῶν ἀναμνήσεων, χωρὶς νὰ ὑποτεύονται πώς ἀνάμεσα στὸ λαϊκὸν ἥρωφων του καὶ τὸ πλῆθος τῶν καταστάσεων βρίσκεται ὁ Ἰδιος ὁ Παπαδιαμάντης, ἀλλοτε μυκτηριστής καὶ ἀλλοτε ὑμητής τῆς ζωῆς, δημιούργημα τῶν διασταυρούμενων βιολογικῶν, ψυχολογικῶν καὶ κοινωνικῶν ἐπιδράσεων.

Η κοιτικὴ ὡς τὸ 1940, ὃς ποὶν ἀπ' τὸν πόλεμο, δὲν εἶχε ὅλα τὸ ἀπαραίτητα ἐφόδια γιὰ νὰ μᾶς ἀποκαλύψει, ξεκαθαρίσει καὶ τοποθετήσει τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν αἰσθητικὴν καλλιέργειαν ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι ὁ κοιτικὸς καὶ σύγχρονος στὴν ἐποχήν τοῦ Παπαδιαμάντη, ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι μιὰ ζωντανὴ μονάδα, ὅπως εἴταν στὴν ἐποχήν του τὸ πρόσωπο ποὺ μελετάει, ἔξοπλισμένη μὲ αἰσθητικὰ μὰ καὶ ἴδεολογικὰ ὅπλα. Καὶ τὰ δυύδια τοῦτα ὅπλα ἀνάγκη ὁ κοιτικὸς νὰ τὰ χειρίζεται προσδευτικά.

Ἀπ' ὅλους τοὺς μελετητὲς τοῦ Παπαδιαμάντη μέσα στὰ τελευταῖα εἰκοσιπέντε χρόνια, ἔχεινος ποὺ τὸν πληστὸν

ασε περισσότερο, εἶναι ὁ Γ. Βαλέτας⁽¹⁾. Τόσο ὅμως κι' αὐτὸς ὅσο γιὰ νὰ διαπιστώσει καὶ νὰ θέσει τὸ πρόβλημα, δχι καὶ νὰ τὸ λύσει. Ο Βαλέτας μὲ τὸ φτάσιμό τον ἰσπειδὼ, ἀποτελεῖ δρόσημο. Σ' αὐτὸς σταματάει ἡ κοιτικὴ ποὺ κρεωκοπεῖ πιὸ μὲ τὸ δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο. Ο πόλεμος καὶ ἡ κατοχὴ μᾶς πλούτισαν μὲ μιὰ νέα, πιὸ καθαρή, ὅφαση καὶ μὲ μιὰ νέα, πιὸ διεισδυτική σκέψη. Ἀπ' τὸν ζροντια τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς τὰ νεοελληνικὰ γράμματα μπαίνουν σὲ μιὰ νέα περίοδο. Η κοιτικὴ ἀντίθεση δὲν ἔχει γιὰ τὴν ἄστρα, δῆλην τὴν πεῖρα καὶ τὴν ἀσκηση στὸ βαθμὸν ποὺ ἔφτασαν στὸ ἀμεσο παρελθόν, μὲ τὸ νὰ βλέπει ὅμως μὲ τὰ γεμάτα ἱαγτάρα γιὰ τὴ ζωὴ μάτια τῆς ἐποχῆς της, ποὺ εἶναι ἐποχὴ δημιουργική, ἀνόδου καὶ δχι παρακμῆς, ὅπως αὐτὴ ποὺ ἔκλεισε, βρίσκεται σὲ πλεονεκτικότερη θέση ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενο τῆς μελέτης της, ἀπὸ κάθε ἄλλη προηγούμενη.

(1) Γ. Βαλέτα : Ο ἀνθρωπος καὶ ἡ ἐποχή του, Νέα Εστία, Χριστούγεννα 1941, τεῦχος ἀφιερωμένο στὸν Παπαδιαμάντη σελ. 4—12. «Φοβοῦμαι πολὺ διὰ τὸ Παπαδιαμάντης παρεῖλο τὸ ἀνθρώπινο καὶ λαϊκοθρησκευτικὸ περιεχόμενο τοῦ ἔργου του, εἶναι κλειστὸ βιβλίο γιὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ θλίβομαι πολλές φορὲς κατάκαρδα, δταν ἡ ἐπιβολὴ του περιορίζεται μόνο σὲ μερικοὺς μορφωμένους καὶ δραιοτατεῖς ὅστοις καὶ λογίους μας, ποὺ δὲ βρίσκουν τίποτ' ἄλλο στὸ ἔργο του παρά μόνο ποίηση καὶ λυρισμό! Ποίηση ὅμως καὶ λυρισμὸς στὸν Παπαδιαμάντη εἶναι ἄλλο πρᾶγμα κι' ἔχουν βαθύτερη πηγή. Αὐτὴ κι ἀναζητοῦμε. Άλλοιιώτικα θὰ ἔξακολουθοῦν οἱ κοιτικοί μας ν' ἀγωνίζονται μὲ τὸ ἔρωτημα: ποὺ ὑφελίεται τὸ θέλγητρο τοῦ Παπαδιαμάντη; »

ΣΤΗ ΜΙΚΡΗ ΜΕΛΕΤΗ ποὺ ἀκοίουθεν ἔξειλέται τὸ πρόβλημα τῆς θρησκευτικότητας τοῦ Παπαδιαμάντη, σὰν ἔνα πρόβλημα, ἀπ' τὰ πιὸ σοβαρὰ τῆς προσωπικότητάς του, ποὺ ἡ λύση του θὰ βοηθήσει καὶ στὴ λίστη τοῦ ὅλου προβλήματος ποὺ δημιουργεῖ ἡ παροντία τοῦ πεζογράφου στὴ λογοτεχνία μας. Ἡ ἔρευνα ἀναζητώντας τὴν προϊστορία τῆς θρησκευτικότητας τοῦ Παπαδιαμάντη τὴν προσοχή τῆς στὴν ἔκκλησιαστικὴ παράδοση τῆς Σκιάθου ἀπ' τὸ 180 αἰῶνα, ὃς τὸ κλείσιμο τοῦ 19ου αἰώνα, καὶ ἐντείνει τὴν προσοχὴ τῆς στὴν ἔξαρξίβωση τῶν ποικίλων ἐπιδράσεων ποὺ δέχτηκε· ὁ μεγάλος μας πεζογράφος καὶ τῶν ψυχολογικῶν διακινισεων ποὺ παρουσίασε στὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του καὶ τῆς δράσης του.

A'. ΤΟ ΑΝΑΧΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΩΝ "ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ," ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

«Οἱ μὲν τοὺς ἔλεγον αἴγετικούς, οἱ δὲ τοὺς ἐσέβοντο ὡς ποὺ ἐγραέτουν. Ἡ ποινὴ φίμη ἔλεγεν ὅτι ἥστάζοντο τὰς δοξασίας θρησκευτικοῦ τυνος διδασκάλου, τὰς ὅποιας είχεν ἀποκηρυξεῖ ἡ Ἱερὰ Σύνοδος. Τὸ ἄλιθὲς ἦτο ὅτι ὁ ἐν ἱέρῳ διδασκαλος, ὁντὸς μᾶλλον είχεν ἀκοίουθησει τιὰ τῶν παλαῖδῶν ἔθιμων μοναστικῆς τινὸς ποινότητος, ἀλλὰ ἀρχαιοπεποῦς, εἰς τὴν ὅποιαν ἀνήκον οἱ ἀσκηταὶ οὗτοι.»

(«Οἱ Ἐλαφροῖσπιστοι»)

ΓΥΡΩ ἀπ' τὴ θρησκευτικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη ἔχει δημιουργηθεῖ φιλολογία διλόκληρη. Η προσήλωσή του στοὺς τύπους τῆς παλιᾶς ἔκκλησίας, ἡ θητεία του στὶς ἀγρυπνίες τοῦ Ἅγιου Ἐλισσαίου, ἡ θρησκευτικὴ του ἀρθρογραφία στὶς ἐφημερίδες, ἀλλὰ καὶ τὰ γιορταστικὰ διηγήματά του καὶ τὰ πολλὰ ἄλλα διηγήματά του μὲ τοὺς καλόγερούς, τὶς θρησκόληπτες γοιλές καὶ γέροντες, εἶναι δ, τι κινεῖ τὴ φιλολογία αὐτή, ποὺ ἀμιλλᾶται σὲ γραφικότητα τὰ προϊόντα τοῦ σκιαθίτη πεζογράφου, καὶ ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ τὸν δινομάσει ἄγιο τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων. Καμιαὶ εὐθύνη κριτικῆς δὲν μπορεῖ νὰ βαζούνει τὴ

φιλολογία αὐτή, καθώς φέρει φανερά τὴν σφραγίδα τῆς ἐπικαιρότητας καὶ τῆς δημοσιογραφικῆς προχειρότητας, πολὺ περισσότερο μάλιστα δταν διατιστώσει κανεὶς πώς ποτὲ δὲν εἶχε ὑπόψη της τὸν ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιὰ τὴν θρησκευτικότητα τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ στηρίζηκε σὲ ὄλικὸ πόδι παντὸς ἀταξινόμητο ἵσαμε ποὺν τὸ 1940. Οἱ συγχίσεις καὶ οἱ παρεξηγήσεις εἶναι ἀφθονες στὸ κεφάλαιο αὐτὸν τῆς μελέτης τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἔχουν θιλώσει τόσο πολὺ τὰ πρώτα ματα ὡστε νὰ γεννιοῦνται πρόσθετες δυσκολίες μὲ τὸ ἔκεινθρόσιμα τῆς φυσιογνωμίας του.

Οἱ ἔργασίες τοῦ Γ. Βαλέττα⁽¹⁾ καὶ Γ. Βερίτη⁽²⁾ ἀνοίγουν νέα περίοδο στὴν ἔρευνα γιὰ τὴν μελέτη τῆς θρησκευτικότητας τοῦ Παπαδιαμάντη μὲ τὰ πλούσια καὶ ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα ποὺ φέρονται στὸ φῶς, μὲ τὴν διαφορὰν πώς διαφέρει τὸς δὲν τὸν ἀξιοποίησε ὅπως ἔπειτε καὶ δὲν δεύτερος τὰ ἔθεσε κάτω ἀπὸ μιὰ ἀπαράδεκτη ἐκκλησιαστικὴ σκοπιμότητα.

Ο Παπα-Αδαμάντιος, δι πατέρας τοῦ πεζογράφου μιᾶς, εἴταν γιὸς ναυτικοῦ, ζώντας δύμως μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τῶν συγγενῶν του ἔγινε παπᾶς. Κάθε σκιανίτικο σπίτι, πιὸ λίγο-πιὸ πολύ, θὰ συνδέονται μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ θὰ εἶχε κάπιον συγγενή της κληρικό. Η Σκιάθος ἀπὸ παλιὰ εἶχε μιὰ δική της ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ αὐτὴ δημιουργοῦσε στὸ νησὶ βαριά, καταθλιπτικὴ, θρησκευτικὴ ἀτμόσφαιρα ποὺ τύλιγε τοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς ἔφερνε ὅλους γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία. Η ἐκκλησία ὑπῆρξε πάντα κέντρο

(1) Γ. Βαλέττα. Α Παπαδιαμάντη — Η ξωή, τὸ ἔργο, η ἐποχή του, Αθήνα 1940.

(2) Γ. Βερίτη, Τὸ ἀναμορφωτικὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων καὶ οἱ δύο Ἀλέξανδροι, περ. Ακτίνες, ΣΤ/36 (1943).

φιγῆς καὶ ὅχι ξωῆς. Γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Σκιάθου ἔχουμε ἔναν ἀκόμα λόγο νὰ τὸ ποῦμε αὐτό, γιατὶ ή ἔξελιξη τῆς εἶναι στενὰ ἔξαρτημένη μὲ τὴν πιὸ νεκρὴν πορφύρη τῆς ἐκκλησίας, τὰ μοναστήρια, καὶ γιατὶ ή παράδοσή της ἔχει τὶς φίλες τῆς σὲ ἔνα ἐκκλησιαστικὸ κίνημα ἀναχρονιστικὸ καὶ ἀντιδραστικό, στὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων».

Η ἐκκλησία μὲ τὸ νὰ εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ κοινωνικὴ ἐδίλωση, ἐπηρεάζεται ἀναπόφευκτα ἀπὸ τὶς ἀλλαγὲς ποὺ συμβαίνουν μέσα στὴν κοινωνία δλόκληρη. Ο 18ος αἰώνας χαρακτηρίζεται στὴν Ἐλλάδα ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξην τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιοτεχνίας, τὴν ἰδρυσην σχολείων καὶ τὴν εἰσιδορία στὴν χώρα μας τῶν Νιλστικῶν καὶ ἀντικληρικῶν ἀντιλήψεων τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ. Η ἀκτινοβολία τοῦ πνεύματος αὐτοῦ τοῦ αἰώνα στὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησία φαίνεται ἀπὸ τὶς συγχρούσεις ποὺ γίναν μέσα τῆς καὶ ἀπὸ τὶς σφοδρὲς συνητήσεις γύρω ἀπὸ τὴν μορφὴν τοῦ λειτουργικοῦ της. Τὸ τυπικὸ τῆς ἐκκλησίας ὑποβάλλεται σὲ ἔλεγχο, καὶ ἀπὸ τὰ πράγματα κρίνεται ἀναγκαῖον νὰ ἀλλάξει καὶ νὰ ποσαρμοστεῖ στὶς κοινωνικὲς συνθῆκες τῆς ἐποχῆς πρὸ παντὸς νὰ συντομευθεῖ δι χρόνος τῶν ἀκολουθῶν, νὰ περιορισθοῦν οἱ ἀγρυπνίες, νὰ μὴ ὑποχρεώνονται οἱ χριστιανοὶ νὰ μεταλαβαίνουν συχνά καὶ νὰ ὑποβάλλονται σὲ ἔξαντλητικὲς νηστεῖες. Κι αὐτὰ δλα, ποὺ εἶναι παλιές, ἀλλὰ νεκρὲς παραδόσεις τῆς ἐκκλησίας, γιὰ νὰ μὴν ἀποξενωθεῖ ή ἐκκλησία ἀπὸ τὸ λαό, τὸ χριστιανικὸ ποέμνιο, ποὺ δῆτας ἀπασχολημένος μὲ τοὺς νέους τρόπους τῆς παραγωγικῆς του ἔργασίας, δὲ διαθέτει οὔτε τὸ χρόνο, οὔτε καὶ τὸ παλιὸ ράθυμο πνεῦμα, γιὰ νὰ παρακολουθεῖ χωρὶς νὰ δισανασχετεῖ, τὶς ἀτέλειωτες λειτουργίες, ἀγρυπνίες κ.ἄ.

Οἱ διαμαρτυρίες κατὰ τῆς ἐμμονῆς τῆς ἐκκλησίας μας

στὸ παλὶ τυπικό τῆς δὲ σταμάτησαν ποτὲ καὶ ἔξαρολονθοῦν νὰ διατυπώνονται ἀκόμα καὶ σήμερα ἀπὸ προσωπικότητες ποὺ δὲ θὺ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὶς ἐντάξει στὸν κόσμο τῶν ἀσεβῶν καὶ ἀρνησίθησκον, μὲ ὅση προθυμία καὶ ἀν διατέλεται. Ὁ ἀκαδημαϊκὸς Ζαχαρίας Παπαντωνίου μὲ διὸ ἄρθρο τοῦ στὸ «Ἐλεύθερον Βῆμα» (25 καὶ 26/9/1938) γὰρ τὴν «Μορφὴ τῆς Ἐκκλησίας» ὑποστήριξε μὲ «εὐθυτανικὴν παρ-
ογησίαν» κατὰ τὸν Δ. Σ. Μπαλάνον, ὅτι ἐφόσον σκοπός μαζ εἶναι «νὰ προσελκύσωμεν τὸ κοινὸν στὴν ἐκκλησία . . . εἶγαι καιρὸς ἡ ἀκολουθία νὰ γίνῃ εὐάρεστη», καὶ νὰ δοθεῖ προσοχὴ διὰ τὴν καλὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀπαγγελίαν τῶν ἀκολούθων, διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν, διὰ τὸ κήρυγμα, τὸ ἐκκλησιαστικὸν ἄσμα καὶ τὴν διακόσμησιν τοῦ ναοῦ»⁽¹⁾.

Καὶ ὁ Φῶτος Πολίτης εἶχε γράψει στὴν «Πρωτία» σχε-
τικὸ ἄρθρο. Ὁ Δ. Σ. Μπαλάνος μὲ ἔνα ἄρθρο τοῦ «Ἡ
μορφὴ τῆς Ἐκκλησίας», στὴ «Νέα Ἑστία» (Χριστούγεννα
1938) μᾶς πληροφορεῖ πώς ὁ Κοραής, Κ. Παπαδημόπουλος
καὶ ὁ Ἀναστάσιος Διομήδης Κυριακός, εἴχαν ὑποστηρίξει
μεταρρυθμίσεις στὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησία. «Ἡ ἐκκλησία μας
εἶναι κοινὸν μυστικόν, γράψει ὁ Μπαλάνος, ἔχει ἐπιτα-
κτικὴν ἀνάγκην ἀνακαινίσεως, ἐντὸς—ἐννοεῖται—τῆς σφαί-
ρας τῶν ἱερῶν παραδόσεων καὶ τῆς ἀρχαιοποεπείας αὐτῆς,
εἰς διάφορα πεδία καὶ κατ' ἔξοχὴν εἰς τὰ ζητήματα τῆς λα-
τρείας, διὰ νὰ δύναται νὰ ἀνταποχρίνεται τελεσφόρως· εἰς
τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς καὶ διὰ νὰ ἥμπορη ὡς ζῶσα
ἐκκλησία, νὰ διεκδικῇ ἀφοσίωσιν πρὸς αὐτήν».

Τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων», ὑπῆρξε μιὰ ἐκδήλωση

(1) Δ. Σ. Μπαλάνον, Ἡ Μορφὴ τῆς Ἐκκλησίας, Νέα
Ἑστία χρ. 1938 σελ. 13—15.

τῆς ἐντονῆς λεπίδωσης τῶν ειντητικῶν στοιχείων τῆς
ἐκκλησίας στὶς παραπάνω νεοτεριστικὲς τάσεις ποὺ ἤρθε-
σαν τὴν προσαριωγὴ τῆς ἐκκλησίας στὶς νέες κοινωνικὲς
συνθῆκες. Αφοροῦν γιὰ νὲ ἐκδηλώσει, στάθμης ἡ ἀλλαγὴ
κατὸ ἀπὸ τὴν πίεση τῆς Ἰδίας τῆς ζωῆς, τῆς μέρος τῆς τέ-
λεσης τῶν μνημοσένων⁽²⁾. Σύμφωνα μὲ τοὺς παλαιὸὺς ιε-
ροὺς τῆς ἐκκλησίας τὰ μνημόσυνα τελούνται τὶς καιδημερινές,
κυρίως Σάββατο καὶ ποτὲ Κυριακή, ποὺ θεωροῦνται μέρα
χαρᾶς καὶ ὄχι λέπτης. Στὰ 1754—55 χρίζονται ἡ ἀγιορεί-
τικὴ σκήτη τῆς Ἀγίας Ἀννης. Ἐπειδὴ δὴ τὴν βδομάδαν οἱ
ἀνθρωποι τῆς σκήτης ἐργάζονται στὸ χτίσιμο, τὰ μνημό-
συνα τῶν νεκρῶν τῶν διαφόρων δοσητῶν καὶ συνδρομη-
τῶν τῆς σκήτης ἔμεναν γὰρ τὴν Κυριακή. Η παραβάσιη
αὐτὴ τοῦ παλαιοῦ θεσμοῦ τῆς ἐκκλησίας σκανδάλισε τοὺς
συντηρητικοὺς ἀγιορεῖτες πατέρες καὶ λογίους, ποὺ ἔχοντας
ἔπι κεφαλῆς τὸ Νεύφυτο Καυσοκαλυβίτη τὸν ἐξ Ἐβραίων
ἀρχισαν νὰ ἐπιτίθενται μὲ σφραδότητα κατὰ τῶν μεταρρυθ-
μιστῶν.

«Οὗτως ἀνήφημ ἡ φύλαξ τῆς ἐριδος καὶ κατενέμετο
πᾶσαν σχεδὸν τὴν Ἀγιορείτικὴν Ἀδελφότητα, μᾶλλον ὅμως
τοὺς σκητιώτας καὶ κελιώτας, διότι οἱ μοναστηριακοί,
ἔχοντες πλείονας ἀσχολίας, ἐφέροντο, ὃς κατὰ τὸν ΙΔ' αἰ-
ώνα ἐν τῇ ἐριδι τῶν ἡσυχαστῶν ψυχοράτεροι, ἀκολουθοῦντες
τὴν ἀρχαιοτέραν παράδοσιν καθ' ἣν τελοῦνται (μνημόσυνα)
καὶ ἐν Σαββάτῳ καὶ ἐν Κυριακῇ καὶ ἐν πάσῃ ἡμέρᾳ»⁽³⁾.
«Ο Ἰδιος ὁ ἰστορικὸς τοῦ Ἀγίου Ὅρους Κοσμᾶς Βλάχος,
ἀναφέρει⁽³⁾ πώς οἱ νεωτεριστὲς καλόγεροι εἴταν πολυπληθέ-

(1) Κ ο σ μ ἀ Β λ ἀ χ ο ν, Ἡ Χερσόνησος τοῦ Ἀγίου Ὅρους
Ἀθω, Βόλος 1903 σελ. 106 κ. ἔ. (2) K. Bλ. σελ. 106 κ. ἔ.

(3) K. Bλ. βλ. παραπάνω.

στεροι ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους, τοὺς συντηρητικούς, ποὺ δύως, εἶχαν μὲ τὸ μέρος τους τοὺς περισσότερους λογίους. Δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήξῃ κανέναν γιατὶ τέτοιες βιαιότητες βρῆκαν πρόσφορο ἔδαφος στὸ "Αγιον" Ορος, οὗτε καὶ τὸ διτὶ οἱ ἀγιορεῖτες λόγιοι τάχτηκαν στὸ στρατόπεδο τῶν συντηρητικῶν. Η ἀγιορείτικη κοινότητα ὑπῆρξε ἡ πιὸ συντηρητικὴ μέσα στὴν ἀνατολικὴ ἐκκλησία καὶ οἱ λόγιοι τῆς οἱ πιὸ ἀντιδραστικοί. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ διτὶ ἐνῶ ἥ παιδεία εὑρισκει εὔκολα ἔραστες μέσα στοὺς ἐμπόρους καὶ τοὺς βιοτέχνες κατὰ πρῶτον λόγο, καὶ κατὰ δεύτερο στοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρες τῶν βιοτεχνικῶν κυρίως κέντρων, δηλ. μακρὰ ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, ἀντίθετα ποτὲ δὲν πρόκοψε κάτω ἀπὸ τὴν σκιὰ τοῦ Πατριαρχείου καὶ ἴδιαίτερα στὸ "Αγιον" Ορος. Όλα τοῦτα ἀναφέρονται γιὰ νὰ αἰτιολογηθεῖ σωστὰ τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων», ποὺ δυστυχῶς καὶ σήμερα ἀκόμα βρίσκει δύπαδοὺς μέσα σὲ ἐκκλησιαστικοὺς κύκλους ποὺ θέλουν νὰ δείχνονται προσδευτικοί⁽¹⁾. Ο ἀρχιμανδρίτης Χριστόφορος Κτενᾶς⁽²⁾, (1864—1929) στὸ διαφωτιστικότατο βιβλίο του «Τὰ γράμματα ἐν Αγίῳ

(1) Γ. Βερίτη, βλ. παραπάνω.

(2) Ο ἀρχιμ. Χρ. Κτενᾶς γεννήθηκε στὴν Καρυά τῆς Λευκάδας τὸ 1864. Τὸ 1881 πήγε στὸ "Αγιον" Ορος στὴ Μονὴ Ιβήρων. Στὰ 1885 μπῆκε στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ Χάλκης. Ύστερα ἀπὸ τριάμιση χρόνια ἀρρώστησε ἀπὸ τὰ ματιά του καὶ κατέβηκε στὴν Αθήνα διποὺ συμπλήρωσε τὶς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο. Τὸ 1894 διορίστηκε ἀρχιγραμματέας τῆς Κοινότητας τοῦ Αγ. Ορούς. Τὸ 1901 τοποθετήθηκε σχολάρχης Αθωνιάδας. Τὸ 1905 ἔγινε ἀρχιμανδρίτης. Τὸ 1907 προσκαλέσθηκε στὴν Ελλ. Κοινότητα Κωνσταντζίας Ρουμανίας. Τὸ 1918 πάλι ἀρχιγραμματέας τῆς ἀγιορείτικης Κοινότητάς. Τὸ 1922 πήγε στὴν Ελλ. Κοινότητα Γαλαζίου. Έγραψε πολλές μελέτες ἐκκλησιαστικὲς καὶ ιστορικές. Τὰ βιογραφικὰ στοιχεία είναι παραμένα ἀπὸ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλου (Ν. Εστία 1929 σελ. 516) δὲ ποτὸς χαρακτηρίσεις τὸν Κτενᾶ «πρωτωπιάτη τοῦ Γένους».

"Ογει καὶ ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, Αιθῆναι, 1928», ἀναφέρει πὼς στὴ συγγραφὴ τοῦ βιβλίον τοῦ δρμίθηκε «οὐχὶ ἐξ ἄλλων τινῶν λόγων, ἀλλ᾽ ἵνα ἀποδεῖξῃ, ὅτι οἱ ἀγιορεῖται προσταυενοὶ τῶν ιουντῶν καὶ τοῦ "Ορούς" κινθερνήται ἀείποτε ἀμαθεῖς ὄντες, ἐκτὸς σπανιωτιτῶν ἔξαιρέσεων, ἀποστρέφονται τὰ γράμματα, τοὺς δὲ λογίους καταδιώκουσι μέχρις ἐξοντώσεως, καὶ ὅταν δὲν δινημῶσιν, ἵνα ἀπομακρύνωσιν ἀντοὺς τοῦ "Ορούς", δολοφονοῦσιν αἵτοὺς (σελ. 5). Καὶ ἀλλοῦ: «Εἶναι γνωστὸν ἐκ τῆς ἴστορίας, ὅτι οὐδέποτε τὰ γράμματα ἐθεραπεύθησαν ἐν "Αγίῳ" Ορει, πλὴν τῶν δλίγον ἐκείνων ἐτῶν, ἀπερ ἐν τρικυμίαις, χάρις εἰς τὰς οαδιουργίας τῶν καλογήρων, διῆλθεν ἡ παρὰ τὸ Βατοπέδιον "Αθωνιάς" Ακαδημία, καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ ἀγιορεῖται ἐν παχυλῇ ἀμαθείᾳ καὶ ψηλαφητῷ σκότει καὶ βαρβαρότητι ἀείποτε διετέλουν καὶ ἔτι καὶ νῦν διατελοῦσιν, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἔξαιρέσεων». (σελ. 10). Εἶναι γνωστὸ πὼς τὸ σχολάρχη τῆς "Αθωνιάδας" Σχολῆς Εὐγένιο Βούλγαρη, ποὺ ἐπὶ πέντε χρόνια πάσχισε νὰ καταστῆσει τὸ "Αγιον" Ορος πνευματικὸ κέντρο, τὸν ξύλισαν, τὸν ἀπείλησαν μὲ ἔξόντωση καὶ τελικὰ τὸν κυνήγησαν ἀπὸ τὸ "Ορος"⁽⁴⁾.

* Ο Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης, δ ἀρχηγὸς τῶν «Κολλυβάδων», ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς διῶχτες τοῦ προσδευτικοῦ πνεύματος στὴν Ελλάδα καὶ ἀρχαῖστης στὴ γλῶσσα. Μετὰ τὴν δξινηση τῶν συγκρούσεων γύρω ἀπὸ τὸ ξήτημα τῶν μημοσύνων ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὸν "Αθω καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ στὴ Βλαχία, ὅπου καὶ πέθανε στὰ 1780.

Μὲ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ N. Καυσοκαλυβίτη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν «Κολλυβάδων» μπῆκε δ "Αθανάσιος δ Πάριος, δάσκαλος στὴν "Αθωνιάδα" Ακαδημία, ἀπὸ τὰ πιὸ σκουρια-

(1) Ε. Βούλγαρη, "Απολογία, βλ. προ. X. Κτενᾶ δ. π.

σμένα μιαλά της έποχης, έχθρος κάθε προοδευτικοῦ πνεύματος στὴν ἐπεκλησία καὶ στὴν παιδεία. Τελικά καὶ ὁ Ἀθανάσιος Πάροιος δὲν μπόρεσε νὰ σταθεῖ στὸν Ἀθω καὶ ἀναγκάστηκε νὰ φύγει στὴν Θεσσαλονίκη, ὅπου ἔζανε σχολάρχης στὴν ἑκὲν Σχολή καὶ κατόπιν ὅτῃ Χίο, ὅποι ἐγκαταστάθηκε δριστικὰ συνδειμνυτῆς τῆς σχολῆς της. Πέθανε καὶ τάφηκε στὴ Χίο τὸ 1813.

Ἄπὸ τοὺς χροιότεροὺς συνοδοιπόρους καὶ συναργυγοὺς τῶν «κολλυβάδων» εἶναι καὶ ὁ Μακάριος Νοταρᾶς, πρώην ἀρχιεπίσκοπος Κορίνθου, καὶ ὁ μοναχὸς Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Ἀπ’ ὅλους αὐτοὺς τοὺς πρωταγωνιστὲς τοῦ κινήματος τῶν «Κολλυβάδων» μόνο ὁ Νικόδημος Ἀγιορείτης μπόρεσε νὰ κρατηθεῖ ὡς τὸ θάνατό του (1809) στὸν Ἀθω καὶ τοῦτο γιατὶ ἀπὸ νωρὶς φυγομάχησε καὶ ἀπονόμηκε στὸ κελλὶ του.

Οσοι ἔγραψαν ὡς τώρα γιὰ τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» τὸ καταδίκασαν χωρὶς περιστροφές. Ὁ Κ. Σάβας, βιογραφῶντας τὸν Βησσαρίωνα τὸν ἐκ Ραψάνης γράψει «Ἐπειδὴ δὲν ἔτει 1776 ἐτάραττον τὴν ἐκκλησίαν ἔν τε Ἀθωνὶ καὶ Θεσσαλονίκῃ οἱ κολλυβάδες, ὁ Βησσαρίων ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ προσώπου τῶν τὰ δῷμα φρονούντων, καὶ παραστὰς εἰς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον ἔξενθηκε τὰ δόγματα τῶν ταραξιῶν. Ὅθεν σύνοδος σιγκροτηθεῖσα ἐπὶ Σωφρονίου, συνεδριάζοντος καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων Ἀβραμίου, καὶ εἴκοσι ἀρχιερέων καὶ πολλῶν ἱερέων καὶ κληρικῶν, ἔξεδοτο τὸν κατὰ τῶν κολλυβιστῶν δρον, ὑποβάλλοντας ἀναθέματι τοὺς φρονούντας τὰ ἐναντία»⁽¹⁾. Ὁ Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης χαρακτηρίζει φρικαλέες τὰς ἔριδες πὸν δημιούρ-

γησαν οἱ «Κολλυβάδες»⁽²⁾: «Ἡ ἔρις προσέναρε, ὑστερήμη σφροδότητα, γράφει ὁ Κοσμᾶς Βιλίχος, χωρίσασα μέχρι βιαιοτήτων»⁽³⁾.

Μιὰ ἐπιστολὴ ἀπ’ τὴν Τσαριτσάνη τοῦ Κ. Νοσημάχου (Ζαχαρόπονιον) θεσπαλὸν συντηρητικοῦ γιατροῦ καὶ λογίου, πὸν βρίσκεται καταγραφημένη στὸν ἀνέκδοτο κώδικα τοῦ Ἰωάννου Οἰκονόμου τοῦ Λαρισαίου (1823) μᾶς ἀποκαλύπτει πὼς οἱ «Κολλυβάδες» πὸν σκοοπίστηκαν σ’ ὅλη τὴν Ἑλλάδα δταν διώχτηκαν ἀπ’ τὸν Ἀθω, δὲν περιορίζονταν μόνο στὴν ὑπεράσπιση καὶ τὴν ορθὴν παλιῶν θεσμῶν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ κυκλοφοροῦσαν σὰν προάγγελοι τῆς Ἀποκαλύψεως ἀηδεῖς θαυματοποιοὶ καὶ ἀγύρτες. Ο γιατρὸς Κ. Νοσημάχος ἀπειθίνει τὸ γράμμα τοῦ στὸ Μητροπολίτη Λαρίσης Μελέτιο καὶ ἀναφέρει πὼς κάποιος περιπλανώμενος «Κολλυβᾶς» βρίσκεται στὴν Τσαριτσάνη, τὴν δποία κατώρθωσε νὰ παρασύρει σὲ ἔξαλλη ἀναστάτωση μὲ τὴν ἔξαιρετικὴ τέχνη τοῦ ἀγύρτη θαυματοποιοῦ, καὶ ξητεῖ τὴν ἄμεση ἐπέμβασην τοῦ ἐναντίον τοῦ ἐπικίνδυνον αὐτοῦ οασοφόρου, γιατὶ πολλὰ δυσάρεστα μπορεῖ νὰ συμβοῦν. Ο Νοσημάχος ἀναφέρει ἀκόμα πὼς ὁ «Κολλυβᾶς» τῆς Τσαριτσάνης ὑποσχέθηκε νὰ ἀναστήσει μιὰ κοπέλλα πὸν τὴ μέρα κείνη εἰχε πεθάνει καὶ πὼς ἐνῶ δὲν κατώρθωσε νὰ πραγματοποίησε τὸ λόγο του, ὅπως εἴταν φυσικό, βρῆκε τρόπο γιὰ νὰ μὴν ἀπαγορευτεῖ τὸ πλῆθος. Ο ίδιος Νοσημάχος ἀν καὶ γιατρὸς στὴν Τσαριτσάνη, καὶ ἀπ’ τὸ περιβάλλον τοῦ Μητροπολίτη Λαρίσης, δὲν ἀκούγονταν καθόλου ἀπὸ τὸ λαό, ἀναγκάστηκε νὰ ἀποσυρθεῖ καὶ νὰ σιω-

(1) Τρ. Ε. Ε., Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκ. Τόμ. 2ος σελ. 140.

(2) Κ. Βλάχον, βλ. παραπάνω σελ. 106 κ. ἔξ.

(3) Κ. Σάβα, Νεοελλ. Φιλολογία, 1860 σελ. 572.

πήσει γιατί έπηρχε κίνδυνος νὰ κακοποιηθεῖ ἀπ' τὸ ἔξαλλο πλῆθος.

Τὸ ἀνέκδοτο αὐτὸν γράμμα χαραχτηρίζει δύο τίποτ' ἄλλο τὸ κίνημα τῶν «Κολλυρίδων».

Ἡ δίωξη τῶν «Κολλυρίδων» συνεχίστηκε πάνω ἀπὸ μισδὸν αἰώνα. Τελικὰ ἀποκαταστάθηκαν οἱ ἀρχηγοὶ τοὺς μὲ συνοδικὲς ἀποφάσεις. Αὗτες χωρὶς νὰ κατορθώσουν νὰ κρατήσουν στὴ ζωὴ τοὺς παλιοὺς θεσμούς, — σβῆσαν κάτω ἀπ' τὸ φῶς τῆς νέας ζωῆς — ἔδειξαν μὲ τὸ συμβιβαστικὸ τοὺς πνεῦμα τὴ μεγάλῃ κοίσῃ τῆς ἐκκλησίας. Γιατὶ δύναματα σὰν τοῦ Ἀθανάσιου τοῦ Πάριου σημειώνονται στὴν ἱστορία τοῦ νεοελληνικοῦ πνεύματος σὰ μελανὰ στύματα. Ἀνάμεσα στὰ κυριότερα ἀντιδραστικὰ δύναματα Ἑλλήνων δασκάλων τῆς Τουρκοκρατίας (Στεργίου Μακραίου, Μπαλάνου, Καυσοκαλυβίτη, Ν. Δούκα, Π. Γοβδελᾶ) ἔχει ὁ Ἀθανάσιος. Δὲν περιέργει τὴ δράση του μόνο μέσα στὴν ἐκκλησία, ἀλλὰ ἀνακατώθηκε γιὰ νὰ βρίσει καὶ στὸ κίνημα τοῦ διαφωτισμοῦ ποὺ ἀναπτύσσονταν τότε μὲ τὰ σχολεῖα καὶ τὰ βιβλία. «Οσο κανένας ἄλλος ἔπειρες ἔχθρος τῆς ἐπιστῆμης στὴν Ἐλλάδα. Εἶναι ζήτημα ἀν τὸ Πατριαρχεῖο στὸν ἀγῶνα του κατὰ τοῦ διαφωτισμοῦ βρῆκε ἄλλον κοντυλοφόρο τόσο πρόθυμο. Ὁ Κ. Ἀμαντος γράφει πῶς τὰ βιβλία του τὸν κάνουν δνομαστὸ στοὺς συντηρητικοὺς τῆς ἐποχῆς, προκαλοῦσαν τὴν ἀντίδραση καὶ τὴν ἀγανάκτηση *«τῶν εὐρυτέρας διανοίας λογίων καὶ πρὸ πάντων τοῦ Κοραῆ»*.⁽¹⁾ «Παρὰ τοῖς ἀγανάκτησις δὲν εὔρι-

⁽¹⁾ Κ. "Α μ α ν τ ο ν, 'Η παιδεία εἰς τὴν τουρκοκρατούμενην Χίον (1566—1822), 'Ἐλληνικὰ Γ' καὶ Ζ' (1930) σελ. 381, 414 διόπου ἔπαρχει πλούσια βιβλιογραφία. Κυκλοφόρησε σὲ ἔχειας στὸ τόμο,

σκον χάριν οὐδ' οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ποὺ δὲ περισσοτερον τὰ μαθηματικά, ἀτινὰ ὁ Ἀθαν. Πάριος (καὶ περ μαθητὴς τοῦ Βουλγάρεως) ἔλεγε πιγή ἀμείας στεναχωρούμενος διὰ τὸν ἐπιστημονικὸν χαρακτῆρα τῆς τότε σχολῆς τῶν τότε «Κυδωνιῶν», γράφει δὲ Μ. Κ. Στεφανίδης⁽²⁾.

Εἶναι χαραχτηριστικὸς γιὰ τὸν συντηρητισμὸ τοῦ συγγραφέα ὁ τίτλος ἐνὸς βιβλίου τοῦ Ἀθ. Πάριον: «Ἀντιφώνησις πρὸς τὸν παράλογον ζῆλον τῶν ἀπὸ τῆς Εὐδόκης ἔρχομένων φιλοσόφων δεικνύσα ὅτι μάταιος καὶ ἀνόητος εἶναι δ ταλαντιμὸς ὅποῦ κάνοντι τοῦ γένους μαζὶ καὶ διδάσκοντα ποιά εἶναι ἡ ὄντως καὶ ἀληθινὴ φιλοσοφία. Τούτοις προσετέθη καὶ παραίνεσις ὀφελιματάτη πρὸς τοὺς ἀδεῶς πέμποντας τοὺς νίοὺς των εἰς τὴν Εὐδόκην χάριν ποαγματείας». Μὲ τὸ βιβλίο αὐτὸν ἐπιτίθεται ἐναντίον ὅλων τῶν ἔλλήνων ποὺ είχαν σπουδάσει στὴν Εὐδόκη καὶ διακρίνονταν μὲ τὰ βιβλία τους καὶ τὶς μεταρρυθμίσεις ποὺ ἐπέβαλλαν στὰ σχολεῖα, γιὰ τὸ προοδευτικὸ τους πνεῦμα. Κατὰ τὴν ἀντίληψή του τὸ «γένος τῶν Ἑλλήνων» εἴται ἄξιο «ταλαντισμοῦ» ὅχι γιατὶ τοῦ ἔλλειψαν οἱ Δημόκοριτοι, οἱ Πλάτωνες, οἱ Ζήνωνες, Εὐνλεῖδαι καὶ «οἱ τοιοῦτοι ἄλλοι μετεωρολέσχαι, καὶ ὅχι διατὶ δὲν σεμνύνεται μὲ Νεύμωνας, μὲ Βολφίους, μὲ Λωκίους καὶ ἄλλους τοιούτους, διόπου κηρύζτονται πᾶς ἔφερον τὴν φιλοσοφίαν εἰς ἄκρον, ὅχι λέγω διὰ τοὺς λήρους καὶ φληνάφους, ἀλλὰ διατὶ ἔλλειψαν,

('Αθήνα 1947). Βλ. καὶ Γ. Κ. Κορδάτον, 'Ιστορία Γλωσσικοῦ Ζητήματος, 1943, καὶ Φ. Μιχαλόπουλον, Τὰ Γιάννινα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννηση, 1930.

⁽²⁾ Μ. Κ. Στεφανίδης, 'Αι φυσικαὶ ἐπιστήμαι εἰν Ελλάδι πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως, 'Αθῆναι 1926 σελ. 18.

φεῦ! οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Χρυσόστομοι, οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Κύριλλοι, οἱ Αὐγούστινοι, οἱ Ἀμβρόσιοι, οἱ Σωφρόνιοι, οἱ Δαμασκηνοί, οἱ οὐρανόφρονες ἀνδρες, εἰ τὸν Ἀποστόλων ὄμοτροποι, οἱ ὅντως κοσμιοσωτῆρες . . .»⁽¹⁾ Ἐλλο βιβλίο του ἀπὸ τὰ μαχριτικὰ στρέφεται ἐναντίον τοῦ Βολταίουν, ποὺ ὀνομάζεται ἀσπονδος ἔχθρος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ θεοτυγής. «Ἐσχάτη μωρία καὶ ἀλογία καὶ θηγίνων ἀξιος εἶναι ὁ Βολτερισμός⁽²⁾.

Ο Ἀθαν. Πάριος δὲν ἐκπλήσσει μόνο σίμερα, καὶ στὴν ἐποχή του γνώρισε τὴν δυσφορία καὶ τὴν περιφρόνηση τῶν προοδευτικῶν. Ο Κορωῆς συχνὰ ἐκφράζεται ἀσχημα γιὰ τὸν «ταραχοποιὸν» καὶ τὸ «κακὸν γερόντιον» τῆς Χίου. Ο Βενιαμίν ὁ Λέσβιος, μαθητὴς τοῦ Παρίου καὶ σχολάρχης τῶν Κρητωνιῶν, ἀπὸ τὰ πιὸ προοδευτικὰ μιαλὰ τῆς πρὸ τοῦ 21 ἐποχῆς, γράφει στὸ Δωρόθεο Πρῷο : «ἔγω νομίζω δὲ τι ὁ ἀθλιώτερος ἀπάντων τῶν γραμματικῶν εἶναι δ τῆς ἐν Χίῳ Σχολῆς (δ Πάριος)». Καὶ δ. Κ. Κούμας καὶ δ. Ν. Βάμβας δὲν εἶναι λιγότεροι αὐστηροὶ γιὰ τὸν Πάριο. Κάποτε δ Ἀθ. Πάριος κατάγγειλε τὸν Κούμα στὴ Σύνοδο γιατὶ «ἐκρεοφάγησε» καὶ ζητοῦσε νὰ προσέξει ἡ Ἀγία Ἑκκλησία «μὴ εἰσπηδήσῃ τὸ θηρίον τοῦτο εἰς τὴν λογικὴν τοῦ Χριστοῦ Ποίμνην». Ο Κούμας σχολιάζοντας σὲ γράμμα του τὴν ἐνέργεια αὐτὴ τοῦ Πάριου τὸν ὀνομάζει «ἀθλιον ἀνθρωπάριον». Νὰ σημειωθεῖ πῶς δ

(1) Ἀντιφρόνησις σελ. 26

(2) Ἀλεξιακὸν φάρμακον ἦτοι πνευματικὸν ἐγχειρίδιον συντεθὲν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου Ἀθανασίου τοῦ Παρίου, τύποις δὲ ἐκδοθὲν ἐπιμελεῖς τοῦ διδασκάλου Σαμουῆλ τοῦ ἐξ Ἀνδρέου, δαπάνη δὲ τῶν φιλοχρίστων Ιωάννη καὶ Ἡλία. Ἐν Λειψίᾳ 1818 (σελ. 7).

Κούμας δὲν εἴται ἀπὸ τοὺς φιξοσπαστικοὺς τῆς ἐποχῆς, ἀδιάλλαχτος. Σήμερα δ. Κ. Ἀμαντὸς χαραχτηρίζει τὸν Πάριο διὸ «ὑπεράγαν συντηρητικὸν (καὶ) διπιθυδρομικὸν» τοὺς «ἡθελε ἢ ὅλη παιδεία τοῦ ἔθνους νὰ στηρίζηται μόνον ἐπὶ τῶν Χριστιανῶν Πατέρων τῆς ἐκκλησίας καὶ κατεπολέμει πᾶσαν νεοτεροιστικωτέραν κίνησιν, ἢ δτοία ἥθελε νὰ παρακολουθήσῃ καὶ τὴν ἀναγέννησιν τῶν ἐπιστημῶν ἐν Εὐρώπῃ»⁽¹⁾. Ο Τρ. Ε. Εναγγελίδης γράφει γιὰ τὸν Πάριο : «Ἡ θρησκοληψία τοῦ ἀνδρὸς ἔδωσεν ἀφορμὴν τῷ Κοραῆ νὰ ὀνομάσῃ αὐτὸν γελοῖον» καὶ «δ Πάριος διδάσκων φητεοικὴν καὶ φιλοσοφικὰ μαθήματα, γραμματικὴν καὶ θεολογικὴν καὶ μαθηματικά, καθίστατο μὲν ἐπωφελῆς τοῖς ἀνθρώπαις, ἀλλὰ φύσει περὶ τὴν θεολογίαν ἀσχολούμενος, ἀπέροιπε τὰς νέας μεθόδους τὰς ἐν Ἐσπερίᾳ ἐπικρατούσις καὶ ὃς πρότερον δ Νεόφυτος Καΐσοκαλυβίτης, οὗτος καὶ αὐτὸς προεκάλει ἔριδας τῶν κατοίκων ὃν πολλοὶ μὲν εὐχαριστοῦντο ἀλλὰ πλεῖστοι δισηρεστήθησαν καὶ ἐξ ἀντῶν τῶν μαθητῶν τούς».⁽²⁾ Ο Ἀθανασίος Πάριος φοβόταν νὰ πάει στὴν Εὐρώπη γιατὶ φοβόταν τὴν ἀθεία καὶ τὴν ἀσέβεια τῶν εὐρωπαίων σοφῶν.

Ἐργο τοῦ Ἀθαν. Πάριου εἶναι καὶ ἡ «Διδασκαλία Πατρική». Ἐδῶ πηρύσσει τὴν ἴποταγὴν στοὺς τούρκους λέγοντας πῶς «δ ἀπειρος ἐν ἔλλει καὶ πάνσοφος ἡμῶν Κύριος διὰ νὰ διαφυλάξῃ καὶ αἴθις ἀλώβητον τὴν ἄγιαν καὶ δρυθύδοξον πίστιν ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν καὶ νὰ σώσῃ τοὺς πάντας ἥγειρεν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὁθωμανῶν ἀντὶ τῆς τῶν Ρωμαίων (Ἐλλήνων)

(1) Κ. Ἀμαντός βλ. παραπάνω.

(2) Τ. Ε. Εναγγελίδης, διπ. παρ. σελ. 142—143.

ημῶν βασιλείας ή δοπία είχεν ἀρχίσει τρόπον τινα νὰ χωλαίνῃ εἰς τὰ τῆς ὁρθοδόξου πίστεως φρονήματα καὶ ὑφώσε τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῶν Ὀθωμανῶν περισσότερον ἀπὸ κάμες ἀλλην διὰ νὰ ἀποδεῖξῃ ἀναιρέσιβος ὅτι στιχίῳ διαίρετο βούληματι καὶ διχι μὲ διάναμιν τῶν ἀνθρώπων, καὶ νὰ πιστοποιῇ σημάντας τοὺς πιστούς, ὅτι μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον εὐδόκησε νὰ οἰκονομήσῃ μέγα μυστήριον, τὴν σωτηρίαν δηλαδὴ εἰς τοὺς ἐκλεκτούς του λαούς». Η «Διδασκαλία Πατρική» τυπώθηκε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Πατριαρχείου στὴν Κωνσταντινούπολη στὰ 1798 τὴν χρονιὰ ποὺ πιάστηκε ἀπὸ τοὺς αἱτοριακοὺς καὶ δολοφονήθηκε ἀπὸ τοὺς τούρκους ὁ μεγάλος μαζί Ρήγας καὶ δὲν εἶχε ἀλλο σκοπὸ παρὰ νὰ ἐκφράσει τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Πατριαρχείου, τοῦ Φαναριοῦ καὶ τῶν κοτζαφάσηδων ἐναντίον τοῦ ἔθνικοαπελευθερωτικοῦ κινήματος τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ λειτεργία ποὺ ἔπερνε ἀπειλητικὲς διαστάσεις γιὰ τὴν Πύλη καὶ τὸ Φανάρι. «Ο διάβολος διὰ νὰ ἀπολέσῃ τοὺς ἐκλεκτοὺς πιστοὺς ἐμεθοδεύθη εἰς τὸν τρέχοντα αἰῶνα μίαν ἀλλην πονηρίαν καὶ ἀπάτην ἔγωριστήν, δηλ. τὸ νῦν θρυλούμενον σύστημα τῆς ἐλευθερίας». Ο Κοραῆς ἀπαντώντας στὸ αἰσχρὸ αὐτὸ φυλάδιο, ἔβγαλε τὴν «Ἀδελφικὴ Διδασκαλία»⁽¹⁾ ἀναδημοσιεύοντας διλόκληρη τὴν «Πατρικὴ Διδασκαλία» ποὺ τοῦ ἔκανε ἀκγεινὴ ἐντύπωση πρὸ παντὸς

⁽¹⁾ Ἀδελφικὴ διδασκαλία, πρὸς τοὺς ενοισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὁθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικούς, εἰς ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως ἐν δόνοματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Τερόστολου ἐνδ. ἐν Κωνσταντινούπολι Πατρικῆς Διδασκαλίας, ἐν Ρόμη ἐν ἐτοὶ Α' τῆς Ἐλευθερίας 1798.

στὴν Ἱερὴ ἑκείνη στιγμὴ ποὺ ὁ Ἑλληνισμὸς θρηνοῦσε τὸ γαμὸ τοῦ Ρήγα. «Ἐπεραπτίζει, γράφει ὁ Κοραῆς στὸν πρόλογο, γιὰ τὴν Πατρικὴ Διδασκαλία, τὴν ἑρμηνευτὴ τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀθανάσιου Πάροιον, καὶ δικαιολογεῖ τὴν τυφλνίαν τῶν τούρκων, ὁ συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου θρηνεῖ τὴν καταργησιν τῆς πατικῆς ἔξουσίας, ἀγκαλὰ ὁρτῶς νὰ τὸ φανερώσῃ δὲν τολμᾷ καὶ τὸν Γραικούς, νὰ ὑποτάσσονται ἀλόγως εἰς τοὺς τυράννους στουδάτει νὰ πέλσῃ μὲ μαρτυρίας τῆς θείας Γραφῆς, τὰς δοπίας ἥ παρεξιγγεῖ ἥ κοιλοβῶς φέρει εἰς τὸ μέσον, κατὰ τὴν συνίθειαν δῆλων τῶν αἰσθετικῶν». Καὶ στὰ κηρύγματα τῆς ὑποταγῆς τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», ὁ Κοραῆς ἀπαντάει μὲ τὸ κήρυγμα τῆς «γενναίας ἀντίστασης».

Αλλὰ ὁ Ἀθανάσιος Πάροις κυριότερος ἀρχηγὸς τῶν «Κολλυβάδων» δὲν εἴται μόνο συντηρητικός, κοντὰ σ' αὐτὸ δὲν εἶχε καὶ καρδιά. Δὲν εἶναι ἀλήθεια αὐτὸ ποὺ σημειώνει ὁ Α. Ζ. Μάμουκας⁽⁴⁾ πῶς καθαιρέθηκε ἀπὸ τὴν ἐκκλησία ἀναπολόγητος. «Ο Κοσμᾶς Βλάχος σημειώνει δὲν «κατὰ τὰς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Κουτλουμουσίου διακοσίων μοναχῶν, προϊσταμένων τοῦ πρώην Κωνσταντινουπόλεως Πατριάρχου Κυρίλλου β', τοῦ Πατριάρχου Ἀλεξανδρέας Μαθαίον καὶ τῶν Μητροπολιτῶν Αακεδαίμονος καὶ Χαλεπίου, ἥτις προσεκάλεσε τὸν Σαββάτου μνημοσύνων, ἵνα βασανισθῇ ἥ διάλεξις τῶν μερῶν, ἀλλ' οὗτοι, ὃν ἥρχε ὁ Πάροιος, θεωροῦντες βεβαίαν τὴν καταδίκην, αὐτῶν ὀχυρώθησαν εἰς τὸ ἄνωθεν τῶν Καρυῶν κελλίον τοῦ Παρθενίου Σκούρτου Ζαγοραίου, κατηγορίας κατὰ τῆς

⁽⁴⁾ Κ. Σάθα. Νεοελληνικὴ Φιλολογία, 1850 σελ. 637.

· συνόδου ἐκτοξεύοντες». (1) Ἐφυγομάχησαν λοιπὸν οἱ «Κολλυράδες». Ἀκόμα δὲ Πάριος ἔκανε καὶ τοῦτο : ὅλα τὰ ἐμπαθῆ καὶ ἐμποητικὰ βιβλία του δὲν τὰ ἔργα τοῦ μὲ τὸ δόνομά του ἀλλὰ μὲ φευδώνυμο. Ἡ «Πατρικὴ Διδασκαλία», ή «Ἀντιφώνησις» κλπ. πυκνοφόρησαν μὲ φευδώνυμο. (2)

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τοὺς δυὸς ἄλλους συναψηγοὺς τοῦ Ἀθαν. Πάριου στὸ κίνημα τῶν «Κολλυράδων» περιορίζεται στὴν ἐκκλησιαστική τους δράση καὶ στὴ συγγραφὴ ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Ὑπῆρχαν βέβαια παραγωγικότατοι συγγραφεῖς, Ἰδιαίτερα δὲ Νικόδημος δὲ Ἀγιορείτης, δνομαστοὶ ὡς κληρικοὶ ποὺ ἀντιπροσώπευσαν τὶς πιὸ ἀναζρονιστικὲς τάσεις στὴν ἐκκλησία καὶ δὲν διέφεραν καθόλου ἀπὸ τὸν Ἀθ. Πάριο στὴν πολεμικὴ πάνω σὲ ξητήματα μεταρρυθμίσεων στὸ τυπικὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ στὴν παιδεία, ποὺ ἐπέβαλαν κάθε τόσο οἱ σημειούμενες κοινωνικὲς ἀλλαγές.

Οἱ Μακάριος Νοταρᾶς δὲ Κορίνθου ἦταν κοτζαμπασόπουλο, ποὺ γωρὶς ντύθηκε τὸ χάσο. Τριαντατριῶν γρονῶν ἔγινε ἀρχιεπίσκοπος Κορίνθου (1766) «ἀπηγόρευσεν ἐν βάρει τελείας ἀργίας πάσι τοῖς ιερωμένοις τὸ ἀναμιγνύεσθαι εἰς τὰ πολιτικά, ὡς συνηθίζετο τότε ή ἐπάρατος αὐτῇ ἀτεξία εἰς πολλοὺς τόπους, ἔνθα οἱ αὐτοὶ ἥσαν καὶ ιερεῖς καὶ κοτζαμπάσθηδες» (3). Στὰ 1769 μὲ τὴν ἐπανάσταση τὴν κινημένη ἀπὸ τὸν Ὁρλώφ στὴν Πελοπόννησο, ἔγκατάλειψε τὸ θρόνο καὶ πῆγε μαζὶ μὲ τὸν πατέρα του στὴ Ζάκυνθο καὶ ἀπὸ κεῖ στὴν Ὅδρα. Κατὰ τὴν ἀπουσία του ή Ιερὰ Σύνοδος τοποθέτησε στὸ θρόνο τοῦ ἀλλον ἀρχιεπίσκοπο καὶ ἀπὸ τότε

(1) Κοσμοῦ Βλάχον, διπλ. παραπάνω σελ. 108—109.

(2) «Ολα τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα παραμένα ἀπὸ ἡλικῆς ἔκδοσης τῆς βιογραφίας τοῦ Μακαρίου Νοταρᾶ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Πάριο.

(3) Γ. Κορδάτον, Ρήγας·Φεραίος κλπ. 1945, σελ. 142—149

οἱ Μακάριος Νοταρᾶς ἀφοσιώθηκε στὸν ἀσκητικὸ βίο. Πῆγε στὸν Ἀγιον Ὅρος ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ σταθεῖ, σὰν «Κολλυρᾶς» ποὺ εἶταν. Τελικὰ ἐγκαταστάθηκε στὴ Χίο ὃπου ἀγόρασε χτῆμα. «Ἐν αὖτῷ λοιπὸν διῆγεν ἀπολαύον ἴγειας τε καὶ ἱσυχίας, καὶ ἀπομεμακρυσμένος τῆς τύρβης καὶ τοῦ θορύβου τῶν πόλεων καὶ τῶν κοσμικῶν ματαιοτήτων». Μὲ τὰ χρήματά του καὶ πρὸ παντὸς μὲ τὸ κῦνος του, βοήθησε στὴν ἔδρυση μοναστηριῶν στὴν Ἰκαρία καὶ στὸ Αίγαλο ἀπὸ τὸν «Κολλυρᾶ» καλόγερο Νήφωνα. Τὸ βιβλίο του «Ἐγχειρίδιον ἀνωνύμου τινὸς ἀποδεικτικὸν περὶ τοῦ ὅτι χρεωστοῦσιν οἱ χοιτιανοὶ συγνότερον νὰ μεταλαμβάνωσι τὰ θεῖα μυστήρια», στάθηκε ἀφορμὴ γιὰ νέες ἔριδες τὸν Ἀγιον Ὅρος καὶ σ’ ὅλη τὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησία. Κι αὐτὸς ὃπως καὶ δὲ Πάριος τὰ ἐμπρηστικά του βιβλία τὰ τύπωνε μὲ φευδώνυμο. Τὸ ζδιο ἔκανε καὶ δὲ Νικόδημος δὲ Ἀγιορείτης, δὲ πιὸ φυγόκοσμος ἀπὸ δλους τοὺς κορυφαίους «Κολλυράδες».

Οἱ Νικόδημος δὲ Ἀγιορείτης «φοβούμενος νὰ μὴν πάθῃ τὰ δύμοια τῶν δύνωντεν (Ἀθαν. Πάριου, Χριστόφορου Ἀρτηνοῦ, Ιερομόναχου Ἀγάπιου καὶ Ἰάκωβου Πελοποννήσου) ἐσιώπησεν» (1) ὅταν εἶδε ὅτι ή Σύνοδος «ἐκάληθε» τὸν διδάσκαλον Ἀθ. Πάριον καὶ τοὺς ἄλλους τρεῖς. Ως λόγιος δὲ Νικόδημος βρίσκεται στὸ στρατόπεδο τῶν συντηρητικῶν. Ἐγραψε στὴν καθαρεύουσα, καὶ μόνο ἐκκλησιαστικά. Εἶναι δμως ἀπὸ τοὺς οἰκοδόμους τῆς Χριστιανικῆς Βιβλιοθήκης καὶ κάποτε θά τραβήξει τὴν προσοχὴ τῶν μελετητῶν. Τὸ πόσο φυγόκοσμος καὶ πόσο ἀδιάφορος εἶταν μπροστὰ στὰ μεγάλα προβλήματα τοῦ ἔθνους σ’ ἐκείνη

(1) Βίος καὶ Πολιτεία Νικοδήμου Μοναχοῦ, περιοδ. Γρηγορίου Παλαμᾶς, Τόμ. Δ’—Ε’ σελ. 112.

τὴν πυρακτωμένη ἀπύσσφαιρα τῆς ἐποχῆς του, φαίνεται ἀπὸ τὸ παρακάτω περιστατικό: μὲ τὴν παρακίνηση τοῦ Ἀθ. Πάριου καταπιάστηκε νὰ συγκεντρώσει καὶ δημοσιεύσει τὰ ἔργα τοῦ Γρηγόριου Παλαμᾶ. Τὸ ἔργο τοῦ τελειωμένο τὸ ἔστειλε στὴ Βιέννη, στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἔθνικῶν ἀγωνιστῶν Μαρκιδῶν Πουλίων νὰ τυπωθεῖ. Τότε ὅμως συνέπεσε νὰ συλληφθεῖ στὴν Τεργέστη καὶ ὁ μεγάλος Ρήγας. Ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἔρευνα καὶ στὸ τυπογραφεῖο τῶν Πουλίων, συνέλαβε καὶ τοὺς Ἦδιους τοὺς τυπογράφους καὶ ἀναστάτωσε τὰ πάντα στὸ κατάστημα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἴταν νὰ χαθοῦν γιὰ ἀρκετὰ χρόνια (ἀργότερα βρέθηκαν) καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικόδημου. «Οταν τὸ ἔμαθε αὐτὸς ὁ Νικόδημος, χωρὶς νὰ συλλογισθεῖ τὴν ἀλλη, τὴν μεγάλη ἀπώλεια γιὰ τὸ ἔθνος, τὶς συλλήψεις τόσων διαλεκτῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ φιλοσοφήσει κάπως, ὅρχισε νὰ κλαίει ἀπαρηγόρητα.» Επεσε τοῦ θανάτου. «Ἄλλεις μάτην ἔγιναν οἱ τόσοι κύποι τοῦ Νικοδήμου, γράφει ὁ Ἰβηρίτης βιογράφος τοῦ N. γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν χειρογράφων, διότι ἔκει δὲν τὸ βιβλίον εἰς τὴν τυπογραφίαν ἔξ ἀμαρτιῶν τοῦ γένους μας, κατεδικάσθη ἀπὸ τὴν βασιλείαν ὁ τυπογράφος καὶ τὸ ἐργαστήριόν του νὰ ἀφανισθοῦν, διατὸ ἐπιτιθεν ἔνα συμβουλευτικὸν εἰς τοὺς χριστιανοὺς διους εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν τούρκων καὶ νὰ ἀποστήσουν. Καὶ δινειδισθεὶς ἀπὸ τοὺς τούρκους-δ βασιλεὺς τῆς Βιέννης ἔκαμε ταύτην τὴν καταδίκην χαριζόμενος τοῖς τούρκοις. Καὶ οὕτω ἐχάθη φεῦ! καὶ ἀλοίμονον! ἀπὸ τὴν ἀμέλειαν τῶν ἐπιστατῶν τὸ τοιοῦτον πάγκαλον βιβλίον. Τὸ δὲ συμβούλευτικὸν ἦτο τοῦ κατηνέ-

νον Βοναπάρτον». ⁽¹⁾ Ο βιογράφος εἶναι σάγκχονος τοῦ βιογραφούμενου.

Τέλος ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης χτύπησε στὸ Συναξαριστή του (ἔκδ. 1863) καὶ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη γιὰ τὸ κριτικό του πνεῦμα καὶ τὸ Μάξιμο Μαργούνιο τὸν πρῶτο μεταφραστὴ τὸν Συναξαριστὴ στὴ δημοτικὴ γλώσσα, γιὰ τὸ «ἄηδες» τοῦ ἥφους. ⁽²⁾

Τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» εἴταν καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ γιὰ τὴν παιδεία, κίνημα ἀντιδραστικό, ἀναγρονιστικό, καὶ ὅχι «ἀναμορφωτικό» διπος τὸ χαραχτηρῆσει ὁ Γ. Βερίτης στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ⁽³⁾. Μπορεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἥγεσία ν^ο ἀποκατέστησε τελικὰ τοὺς ἀρχηγούς του καὶ νὰ τοὺς «ἀνιώσει», τοὺς παλιοὺς θεσμοὺς διως γιὰ τοὺς διοίσους ἀγωνίσθηκαν «οἱ Κολλυβάδες» δὲν τοὺς ἔανάφερε στὴ ζωή, γιατὶ εἴταν ἔργο ἀνώτερο τῶν δυνάμεων της, ἔξω ἀπὸ τὴν θέλησή της. Άλλα καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν «Κολλυβάδων» στὴν συνείδηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἥγεσίας δὲν ἔχει καμιαία σημασία. Τὸ κίνημά τους-πρῆξε ἔνα ίστορικὸ γεγονός μέσα στὴν πορεία τῆς ἑλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ παιδείας καὶ σὺν τέτοιο περιμένει τὴ δικαίωση ἢ τὴν καταδίκη μόνο ἀπὸ τὴν ίστορία τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς παιδείας. Καμιαὶ σκοπιμότητα δὲν εἶναι ίκανη νὰ μεταβάλλει τὸ χαραχτηρα τοῦ κινήματος τῶν

⁽¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία Νικοδήμου Μοναχοῦ, περιοδ. Γεργόριος Παλαμᾶς τόμ. Ε' σελ. 112 κ. ἐτ. Βλ. καὶ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Μακεδονικά. Α', Θεσσαλία 1940 σελ. 40.

⁽²⁾ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Συναξαριστὴς ἔκδοση 1868, στὸν πρόλογο καὶ Συναξάρια τῶν 30/6 καὶ 3/10.

⁽³⁾ Γ. Βερίτης, βλέπ. παραπάνω.

τὴν πυρακτωμένη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς του, φαίνεται ἀπὸ τὸ παθακάτῳ περιστατικό: μὲ τὴν παρακίνηση τοῦ Ἀθ. Πάριου καταπιάστηκε νὰ συγκεντρώσει καὶ δημοσιεύσει τὰ ἔργα τοῦ Γοηγόριου Παλαμᾶ. Τὸ ἔργο του τελειωμένο τὸ ἔστειλε στὴ Βιέννη, στὸ τυπογραφεῖο τῶν ἔθνικῶν ἀγωνιστῶν Μαρκιδῶν Ποιλίων νὰ τυπωθεῖ. Τότε ὅμως σινέπεσε νὰ συλληφθεῖ στὴν Τεργέστη καὶ ὁ μεγάλος Ρήγας. Ἡ ἀστυνομία ἔκανε ἔρεινα καὶ στὸ τυπογραφεῖο τῶν Ποιλίων, συνέλαβε καὶ τὸν Ἰδιοὺς τοὺς τυπογράφους καὶ ἀναστάτωσε τὰ πάντα στὸ κατάστημα. Τὸ ἀποτέλεσμα εἴταν νὰ καθιοῦν γιὰ ἀφετὰ χρόνια (ἀργότερα βρέθηκαν) καὶ τὰ χειρόγραφα τοῦ Νικόδημου. Ὅταν τὸ ἔμαθε αὐτὸς ὁ Νικόδημος, χωρὶς νὰ συλλογισθεῖ τὴν ἀλλη, τὴν μεγάλη ἀπώλεια γιὰ τὸ ἔθνος, τὶς συλλήψεις τόσων διαλεκτῶν πατριωτῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ φιλοσοφήσει κάπως, ἀρχισε νὰ κλαίει ἀπαρηγόρητα. Ἐπεσε τοῦ θανάτα: «Ἄλλεις μάτην ἔγιναν οἱ τόσοι κύποι τοῦ Νικοδήμου, γράφει ὁ Ἰβηρίτης βιογράφος τοῦ N. γιὰ τὴν ἀπώλεια τῶν χειρογράφων, διότι ἔκει δὲν τὸ βιβλίον εἰς τὴν τυπογραφίαν ἔξ ἀμαρτιῶν τοῦ γένους μας, κατεδικάσθη ἀπὸ τὴν βασιλείαν ὁ τυπογράφος καὶ τὸ ἐργαστήριόν του νὰ ἀφανισθοῦν, διατί ἐτύπωσεν ἕνα συμβουλευτικόν εἰς τοὺς χριστιανοὺς δόους εὑρίσκονται εἰς τὴν ἐπικράτειαν τῶν τούρκων καὶ νὰ ἀποσταθῆσουν. Καὶ ὀνειδισθεὶς ἀπὸ τοὺς τούρκους—δ βασιλεὺς τῆς Βιέννης ἔκαμε ταύτην τὴν καταδίκην χαριζόμενος τοὺς τούρκους. Καὶ οὕτω ἔχάθη φεῦ! καὶ ἀλοίμονον! ἀπὸ τὴν ἀμέλειαν τῶν ἐπιστατῶν τὸ τοιοῦτον πάγκαλον βιβλίον. Τὸ δὲ συμβούλευτικόν ἦτο τοῦ κατηγοροῦ—

νον Βοναπάρτον». ⁽¹⁾ Ὁ βιογράφος εἶναι σύγχρονος τοῦ βιογραφούμενου.

Τέλος ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης χτύπησε στὸ Σιναξαριστή του (ἔκδ. 1863) καὶ τὸν Εἰνένιο Βούλγαρη γιὰ τὸ κριτικό του πνεῦμα καὶ τὸ Μάξιμο Μαργούνιο τὸν πρῶτο μεταφραστὴ τοῦ Σιναξαριστῆ στὴ δημοτικὴ γλώσσα, γιὰ τὸ «ἀηδὲς» τοῦ ὄφους. ⁽²⁾

Τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» εἶταν καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ γιὰ τὴν παιδεία, κίνημα ἀντιδραστικό, ἀναχρονιστικό, καὶ ὅχι «ἀναμιορφωτικό» ὅπως τὸ χαραχτηρίζει ὁ Γ. Βερίτης στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη ⁽³⁾. Μπορεῖ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἥγεσία ν^τ ἀποκατέστησε τελικὰ τοὺς ἀρχηγούς του καὶ νὰ τοὺς «ἀνθώσε», τοὺς παλιοὺς θεσμοὺς δμως γιὰ τοὺς δροίοντας ἀγωνίσθηκαν «οἱ Κολλυβάδες» δὲν τοὺς ἔαναφερε στὴ ζωή, γιατὶ εἴταν ἔργο ἀνώτερο τῶν δυνάμεων της, ἔξω ἀπὸ τὴν θέλησή της. Ἄλλα καὶ ἡ ἀποκατάσταση τῶν «Κολλυβάδων» στὴν συνείδηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἥγεσίας δὲν ἔχει καμιαία σημασία. Τὸ κίνημά τους ὑπῆρχε ἔνα ἴστορικὸ γεγονός μέσα στὴν πορεία τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ παιδείας καὶ σὺν τέτοιο περιμένει τὴ δικαίωση ἢ τὴν καταδίκη μόνο ἀπὸ τὴν ἴστορία τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς παιδείας. Καμιαὶ σκοπιμότητα δὲν εἶναι ἵκανη νὰ μεταβάλλει τὸ χαραχτῆρα τοῦ κινήματος τῶν

⁽¹⁾ Βίος καὶ πολιτεία Νικοδήμου Μοναχοῦ, περιοδ. Γοηγόριος Παλαμᾶς τόμ. Ε' σελ. 112 κ. ἐ^τ Βλ. καὶ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης, Μακεδονικά. Α'; Θεσσαλία 1940 σελ. 40.

⁽²⁾ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Σιναξαριστῆς ἔκδοση 1868, στὸν πρόλογο καὶ Σιναξάρια τῶν 30/6 καὶ 3/10.

⁽³⁾ Γ. Βερίτης, βλέπ. παραπάνω.

«Κολλυβάδων» ἀπὸ ἀναχρονιστικὸ σὲ ἀναμορφωτικό. Γιὰ γεγονότα ποὺ καταδίκασε ἡ Ἰδιαὶ ἡ ζωή, ἡ ἴστορία δὲν μπορεῖ ποτὲ νῦν ἔχει διαφορετικὴ γνώμη.

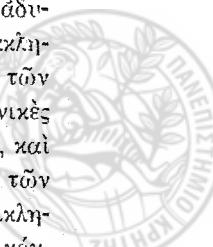
Σήμερα θὰ φανεῖ ἀστεῖο ἂν ποῦμε πὼς αἰτία γιὰ τοὺς ἐκαπόχρονους ἀγῶνες τῶν «Κολλυβάδων» εἶναι ἡ ἀρνησή τους νὰ γίνονται τὰ μνημόσυνα τὶς Κυριακὲς καὶ ἡ ἐπιμονή τους νὰ μεταλαβαίνουν οἱ χριστιανοὶ κάθε βδομάδα καὶ δχι κάθε... σαράντα μέρες ποὺ λέγαν τύτε οἱ μεταρρυθμιστές.

Στὸ βάθμος αὐτῶν τῶν ἀστείων φαινομενικὰ ἀφοριμῶν ὑπῆρχε ἡ σύγκρουση τῶν δυνάμεων τῆς προόδου καὶ τῆς πισωδόμησης. Τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα τοῦ λαοῦ ἀδυνάτιξε καὶ μαζί του καὶ ἡ πολιτικὴ κυριαρχία τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ἐκκλησία ὑποχωροῦσε μπροστὰ στὴ δύναμη τῶν νέων τάξεων, ποὺ παρουσιάζονταν στὶς ἐμπορικὲς ἐλληνικὲς παροικίες τῆς Εὐρώπης, στὰ βιοτεχνικὰ ὅρεινά κέντρα, καὶ στὰ πλοιοχτητικὰ νησιωτικὰ κέντρα, τῶν νέων τάξεων, τῶν ἔξοπλισμένων μὲ τὸ φῶς τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὸ ἀγτικληρικὸ πνεῦμα. Εἶναι γεγονός, πὼς ὅσο δὲ ὁροδείχτης κόντευε «Εἰκοσιένα», οἱ πνευματικὲς καὶ ἔνοπλες δυνάμεις τοῦ ἀναγεννώμενου ἔθνους περίσσευν, ἐνῶ ὀντίθετα ἡ ἐκκλησία κατορακυλοῦσε ἀνεπανόρθωτα. Πρόσθετη αἰτία γιὰ τὴν κατάπτωση αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀναπόφευχτη συνάρτησή της μὲ τὸν τοῦρκο καταχτητή. Ἡ ἴστορία τῆς ἐκκλησίας στὶς παραμονὲς τοῦ «Εἰκοσιένα», χαραχτηρίζεται ἀπὸ μιὰ δύσνηση κρίση, ἥθισκὴ καὶ ὑλική. Σκληρὲς συγκρούσεις ποὺ στὴν ἀρχὴ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ἀδιαλλαξία τῶν ἀρχῶν καὶ ποὺ καταντοῦν στὸ τέλος ἐντελῶς προσωπικὲς μὲ εὔτελη αἴτια, τὴ φιείσουν καὶ τὴν ἀποσυνθέτουν.

Στὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» καθρεφτίζεται τὸ πιὸ

τιφίδιο καλογερίστικο πνεῦμα, πὸν ἀποδοκιμᾶνταν στὶν ἀρχῇ καὶ ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο ἀπόμιν, ἐνῷ κατώρθωνε νῦν ἐπηρεάζει τὶς ἀμαθεῖς ἀγοροτικὲς μεζες.

Ἡ ἐκκλησία τῆς Σκιάθου ἀναπτύσσεται κάτιο ἀπὸ τὴν ἐπιφρονὴ τῶν «Κολλυβάδων». Γηραιοὶ «Κολλυβάδες» ἄλλοι ἐνάρετοι καὶ ἄλλοι «τοῦ σκοινιοῦ καὶ τοῦ παλογκιοῦ», ὑπῆρξαν πρόγονοι τοῦ Παταδιαμάντη. Ἡ προϊστορία τῆς θρησκευτικότητας τοῦ σκιαθίτη πεζογόφοι», ἀρχίζει ἀπὸ τὸ κίνημα τῶν «Κολλυβάδων».

«Οἱ μὲν τοὺς ἔλεγον αἰρετικούς, γράφει ὁ Παταδιαμάντης στοὺς «Ἐλαφροῖσκιωτους», οἱ δὲ τοὺς ἐσέβοντο δῶς πολὺ ἔναρετοις. Ἡ κοινὴ φήμη ἔλεγεν δτὶ ἱσπάζοντο τὰς δοξασίας θρησκευτικοῦ τινος διδασκάλου, τὰς δροίας εἰχεν ἀποκηρύξει ἡ Ιερὰ Σύνοδος. Τὸ ἀληθές ἦτο δὲν λόγῳ διδάσκαλος, αὐτὸς μᾶλλον εἶχεν ἀκολουθήσει τινὰ τῶν παλαιῶν ἐθίμων μοναστικῆς τινος κοινότητος, λίαν ἀρχαιοπρεποῦς, εἰς τὴν δροίαν ἀνήκον οἱ ἀσκηταὶ οἵτοι».

Β.' ΟΙ "ΚΟΛΛΥΒΑΔΕΣ", ΣΤΗ ΣΚΙΑΘΟ ΚΑΙ Η ΕΚΚΛΗΣ. ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΝΗΣΙΟΥ

Μαῦρο κούτσουρο ἔρω, μαῦρο κούτσουρο ἔστιν

(«Τὰ μαῦρα Κούτσουρα»)

ΟI «ΚΟΛΛΥΒΑΔΕΣ» διωγμένοι ἀπὸ τὸ "Αγιον Ὀρος καὶ καταδικασμένοι σὸν ἔνα πλάνητα, γιὰ πολλὰ χρόνια, βίο, σκόρπισαν στὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καὶ στὰ νησιὰ τοῦ Αἰγαίου. Ἐχτισαν μοναστήρια κι ἔξακολούθησαν ἐκεῖ νὰ κηρύγτουν τὴν ἐπιστροφὴν στοὺς παλιοὺς θεσμοὺς τῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ξαπλώνουν τὶς ἀναχρονιστικές τους ἀντιλήψεις στὰ ζητήματα τῆς ἐκκλησίας, τῆς παιδείας καὶ γενικὰ τῆς ζωῆς, συνηθίζοντας τὸ λαὸν νὰ πιστεύει στὴν καλογερικὴν ὄρηση: «ἀπομακρυνθήκαμε ἀπὸ τὴν πίστη μας καὶ ὁ θεὸς μᾶς τιμωρεῖ».

"Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς πρώτους σεβάσμιους «Κολλυ-

βάδες», δι χιώτης ἱερομόναχος Νήφων, ποὺ συνδέοντας πολὺ μὲ τὸν ἀρχιγοὺς τῆς αἰρεσίης, πῆγε στὰ 1794 στὴ Σκιάθο μαζὶ μὲ τὸ σκαμίτη καλόγερο Γεωργίῳ Χατζησταμείῃ καὶ ἔχτισε τὴ μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. Ήγάν, περνέντας ἀπὸ τὸ νησίκα Λειψὸ τῆς Πάτμου καὶ ἀπὸ τοὺς Φιόρωνες, στὸ πρῶτο ἔφτιαξε «Ησιγχαστήμιον» καὶ στοὺς Φιόρωνες ἔδρισε τὴ μονὴ Εὐαγγελισμοῦ. "Οταν πῆγε στὴ Σκιάθο δὲ Νήφων εἶταν 64 χρονῶν⁽¹⁾, σινομῆλικος σχεδὸν μὲ τὸ Μακάριο Νοταρᾶ (γεννημένο στὰ 1731)⁽²⁾ καὶ μεγαλύτερος στὰ χρόνια ἀπὸ τοὺς Νικόδημο "Αγιορείτη καὶ Ἀθανάσιο Πάροι. Εἶχε κῦρος μέσα στοὺς «Κολλυβάδες» καὶ τοὺς καλογέρους. Τὴ μονὴ Εὐαγγελισμοῦ στοὺς Φιόρωνες τὴν ἔχτισε μὲ τὴν οἰκονομικὴν βοήθεια ποὺ ἀπόσπισε ἀπὸ τοὺς χιῶτες δὲ Νοταρᾶς. "Οταν δὲ Ἀθανάσιος Πάροις ἀποκαμψιμένος ἀπὸ τὰ χτυπήματα στὸ "Αγιον Ὀρος καὶ στὴ σχολὴ Θεσσαλονίκης, ἔφευγε ἀπὸ τὴν Χαλκιδικὴν γιὰ νὰ γυρίσει στὰ Ἐφτάνησα μὲ τὴν ἀπόφασην ν' ἀσκητέψει καὶ νὰ μὴν ἀναμιχθεῖ πιὰ σὲ τίποτα, πέρασε ἀπὸ τὴν Χιό. Οἱ χιῶτες, ποὺ δὲν εἶχαν τότε δάσκαλο στὴ σχολή τοις, παρακάλεσαν τὸν Πάροιο νὰ μείνει στὸ νησὶ τοὺς. Γιὰ νὰ πεισθεῖ δὲ Πάροιος χρειάστηκε ἡ μεσολάβηση τοῦ Μακάριον Νοταρᾶ καὶ τοῦ Νήφωνα⁽³⁾. Στὴν Ἰσαρία γιορτάζεται σὰν ἄγιος δὲ Νήφων.

Πεθαίνοντας δὲ Νήφων στὰ 1814, ἀφήνε τὸ μοναστῆρο σὲ πλήρη ἀκμὴ καὶ ἀναγνωρισμένο ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο. Τὸ 1806 δώδεκα χρόνια ὑστερα ἀπὸ τὴν ἔδρισή του, τὸ μο-

(1) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδη, βλ. παραπάνω σελ. 142.

(2) Στὸ Σάδα (Νεσολ. Φιλολογία, σελ. 586), ασφαλῶς ἀπὸ τὸ πογραφικὸν λάθος ἀναγράφεται τὸ 1751 ἀντὶ τοῦ 1731, χρόνος γεννησῆς τοῦ Νοταρᾶ.

(3) Κ. Σάθα, βλ. παραπάνω σελ. 633.

ναπτήσοι είχε έξιντα πέντε κελλιάν κι' έβδονήντα καλογέρους μόνιμηρο δηλ. καλογέρογιαν, τὸ περιβόλιο κοινόβιο τοῦ Εἰαγγελισμοῦ μὲ «τὰς τριτοφους πτέρυγας» καὶ τὰς «φρουριακὰ τείχη»⁽¹⁾.

Τὸ Νήφωνα, θανόντα, διαδέχτηκε στῆ θέση τοῦ ἡγούμενου ὁ συνιδούτης τῆς μινῆς Γρηγόριος Χατζῆσταμάτης, γόνος πλούσιας σκιαθίτικης οἰκογένειας. Ὁ Μωραιτίδης μᾶς λέει, πώς ἀφοροῦντι γιὰ νὰ καλογερέψει ὁ Γρηγόριος Χατζῆσταμάτης στάθηκε ὅτιότος γάμος τοῦ πατέρα του. Ἡ ιστορία αὐτοῦ τοῦ τοίτου γάμου εἶναι ἀρκετά νόστιμη μαζὶ καὶ διαφωτιστικὴ γιὰ τὴν περίπτωσή μας. Φαίνεται δὲ πώς τόσο πολὺ «κρότο» είχε κάνει στὸν καιό της, ποὺ καὶ στὰ χρόνια τῶν δινὸς Ἀλέξανδρων τῆς Σκιάθου ἀκόμα τὴν θρυμμήνται καὶ γελοῦν.

‘Ο πατέρας τοῦ Γρηγόριου, «δέ γέρων», εἴταν ἀρκετὶ

⁽¹⁾ Ἀ. Μωραϊτίδης, «Μὲ τοῦ βιορῆ τὰ κύματα» τομ. Δ'. σ. 57 καὶ Ἀ. Παπαδιαμάντης «Τὸ Χατζόπουλο» (Νεγρὸς ταξιδίωτης, ἔκδοση Ἐλευθερούδαρη 1925 σ. 41): «Ο Παπα-Γρηγορίος ὁ ἀσκητὴς εἶχε κατέλθει ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ κράσπεδα τοῦ "Αθω, μαζὶ μὲ τὸν γεροντά του τὸν Παπα-Νήφωνα καὶ μὲ τριακονταδά ἄλλον μοναχῶν, ἐπλευσαν εἰς τὴν γενεθλίουν νῆσον τοῦ Γρηγορίου, κ' ἐκεῖ εἰς τὸ δέμιμα, στοὺς Ἀγαλλιανούς, ἐκτισαν ὑδρίον, θαυμάσιον μοναστηρι-πατριαρχικόν, σταυροτηγιακόν, καὶ κοινοβιακόν — μὲ περικαλλῆ καὶ λεπτοτάτης φιλοκαλίας ναόν. Τόσον ὥραιον, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΘ' αἰώνος, ἐφημίζετο κ' ἐνέπνεε σεβασμὸν βαθύτερον ἀπὸ τὰς μονάς τοῦ Ἀθωνοῦ. Οὗτοι οἱ πρώντοι ἀσκηταὶ τοῦ Ἀγίου Βασιλείου ἦσαν οἱ λεγόμενοι Κολλυβάδες ὑποστάντες διωγμόν καὶ εἰς αὐτὸν τὸ Ἀγιονόδοτον διότι ἐπέμεναν εἰς τὴν ἀκρίβειαν, καὶ δι' ἄλλα ποιλλὰ πράγματα, καὶ διποὺς τὰ μνημόσυνα τῶν νεκρῶν τελοῦνται κατὰ Κυριακας. «Ψυχοσάββατον ἔπαρχει, ἀλλὰ ψυχοκυριακὴν ἡκούσατε ποτέ σας, χοιστιανοί; » Ἐκεὶ εἰς τὸ νεόκτιστον Κοινόβιον τοῦ Εἰαγγελισμοῦ ἔμνημονεύετο ὁ Πατριάρχης, καὶ ὅχι ὁ ἐπίσκοπος τῶν Νήσων. Οἱ δὲ Σουλτάνοι Σελήνη καὶ Μαχιμόντ, κατὰ μήπησι τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, είχαν ἐκδόσει «χρυσόβουλλας, ἢτοι φρεομάνια, δι' ὃν ἀπένεμον μεγάλα προνόμια ἀσυδοσίας κ.τ.λ. εἰς τὴν Παναγίαν τὴν Εὐαγγελίστριαν στοὺς Ἀγαλλιανούς».

πλούσιος, ἀπ' τὶς «έπταν ἔως διστό, ἢ τὸ ποιὸν δέκα» οἰκογένειες, ποὺ «εῖχον κτῆματαν ὅλην τὴν νῆσον» ἀλλὰ «δὲν ἡμιποδοῦσε νὰ ἱσχάσει, δπως καὶ ὁ Σαβάλ καὶ ὁ Ἀμπονίβαρης», ἀφηγεῖται μὲ τὸ πικάντικο ὑφος του ὁ Παπαδιαμάντης στὸ «Χατζόπουλο»: «Κατ' ἔτος ἐκαίνεν ἔνα μέγιν ταξίδι εἰς τὴν Μολδοβίλαζίαν, διόπιν ἐπανέκαιπτεν φέρον δῆλους «τενεκέδες» γεμάτους φίλωρ. Ἐμπορεύετο ἐκεῖ, προστατευόμενος τῶν Ὀσποδάρων καὶ Δοσγούμανων». Γηραιός ὁ Χατζῆσταμάτης παντρεύτηκε γιὰ δεύτερη φορά, (ὁ Μωραιτίδης λέει γιὰ τοίτη). «ΟΤαν ἐκείνειν δὲ ἔκτος χρόνος ἀπὸ τοῦ γάμου, τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας ὅπου ἔμελλεν δὲ ὁ Χατζῆς νὰ ἔμβαρκασθῇ διὰ τὸ σύνηθες ταξίδι, κατὰ Μάρτιον, ἡ Χατζίνα ἀνήγγειλε μυστηριωδῶς εἰς τὸν σύνηγον της, δτὶ είχε αἰσθανθῆ μέσα της «ἔνα πρᾶμα νὰ πηδᾶ». Ο Χατζῆς «ὑπωσοῦν ἔχαρη, καὶ εἶπε: — Καλά! Νὰ ἔμβαρκάρω μίαν ὁρανήρατερα. Νὰ τελειώσω τὸ ταξίδι καὶ πάνω, καὶ νὰ θῶ τὸ γληγορώτερο. — Ἐτσ' να κάμει Χατζῆ μ''. Νὰ φέρετς καὶ κωνσταντινάτο γιὰ τὸ παιδί. Νάχει μέσα καὶ πριονίδια ἀπ' τὸ Τίμιο Ξύλο. — Μὲ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ, θὰ φέρω. — Νὰ φέρετς καὶ ἀλαφοκέρατο, γιὰ τὰ δοντάκια τ''. — Θὰ φέρω. — Νὰ μὴν ἀστοχήσης νὰ φονίσῃς καὶ φωτίκια ἀπ' τὸ μετόχι τ' Ἀγιου Τάφου, στὴν Πόλι, ἀπ' τὸ Γιορδάνη ποταμό. Νὰ φέρετς καὶ τες Παναγιας τὸ φιλί. — Καὶ τοῦ πουλιοῦ τὸ γάλα θὰ τ' φέρω». — Ο Χατζῆσταμάτης ἐπῆγε στὴν Πόλη, «ὅπου διέτριψεν ὑπὲρ τὰς δύο ἔβδομάδας, περιβομβῶν τὸ Φανάρι, προσκυνῶν τὰ Πατριαρχεῖα, κ' ἐπισκεπτόμενος τὰ μέλανθρα τῶν Φαναριώτῶν. Ἀπὸ κεῖ τριάνταετε γιὰ τὸ Βουκουρέστι. Οἱ ὑποθέσεις ἐπῆγαν «ὑπέρ ποτε καλά». Εἶχε τύχη τὸ ἔμβρυο μέσα στὶς μητρικὲς λαγώνες. Ἄλλο αὐτὴ ἡ γέννα ποὺ είχε γίνει

«δο κοινὸς πόθος τῶν καὶ ὁ γειτονισσῶν» εἴταν μιὰ ἀπάτη. Η Χατζίνα εἴταν στέρα, τὴ βασάνιζε δύμως ἡ ἔγνοια: ποιὸς θὰ κληρονομήσει τὸ γηραλέο Χατζησταμάτη; Ο Γεωργάκης (τὸ κοσμικὸ δνομα τοῦ μοναχοῦ Γρηγόριου) δι μοναχογιὸς τοῦ Χατζῆ ἀπὸ τὸν προηγούμενο γάμο, εἶχε καλογερέψει «ἡτο ἀσκητὴς εἰς τὰ πετρώδη κούσπεδα τοῦ Ἀθωνοῦ. Τί τὸ θήθελε τὸ βιός; Τόσους τενεκέδες φλογιά, τόσας χιλιάδες στρέμματα τόπου». Γιὰ νὰ καρπωθεῖ ἡ Χατζίνα οὖλη τὴν περιουσία, σὰν πέθαινε δο Χατζησταμάτης, ἔφεσε ν ἀποχήσει Χατζόπουλο. Πᾶς δύμως: «Ἄβυσσος ἀβύσσου ἐπικαλεῖται». Δὲν ἀργησε νὰ συλλάβει τὸ σχέδιο. Η Χατζηγιάννενα ἡ νύφη τῆς εἴταν ἔγκνοιος. Κι ἀντηγῆς δο ἄντρας ἔλειπε ταξίδι στὸ Μισίοι, κι ὡὗτε κἀντηγε τὴν ἔγκυμοσύνη της. Συμφωνήσανε λοιπὸν τὸ παιδί ποὺ θ ἀρχόνταν στὸν κόδμο θὰ τὸ ἔδινε στὴ Χατζησταμάτενα. Ωραῖα ἴδεα! Αρχισε νὰ παριστάνει τὴν ἔγκυο. Ἐβαῖε στὴν κοιλιά της μᾶλλινο διπλωμένο σεντόνι κάτω ἀπὸ τὸ μεσοφούστανο. Στὸν τρίτο μῆνα τὸ δίπλωσε στὰ τέσσερα. Υστερα ἔβαλε ἵνα μικρὸ προσκέφαλο μὲ πούπουλα κλπ. κλπ. Τὸ σχέδιο πέτυχε. Η Χατζηγιάννενα ἔδωσε στὴ Χατζίνα τὸ νεογέννητο ἀγοράκι της, κι ἀντὴ γιὰ νὰ ἔσεμπλέξει μὲ τὴν περιέργεια τοῦ κόσμου εἶπε πώς εἶχε ἀνεμογκάστοι!

Οταν γύρισε δο Χατζησταμάτης ἀπὸ τὸ ταξίδι δὲν ὑποπτέφηκε τίποτα ἀπὸ τὴ σκηνοθεσία. Όμως ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα, «ἡ γοηὴ Κυρατσοῦ, ἡ μαία, δοταν ἔφθασεν εἰς τὸ τέλος, ἔξωμολογήθη εἰς τὸν ιερέα, καὶ εἶπεν δόλα τὰ συμβάντα» δηλ. πώς τὸ παιδί, ποὺ βαφτίστηκε καὶ δονομάστηκε Νικολάκης, δὲν εἴταν τῆς Χατζησταμάταινας μὰ τῆς Χατζηγιάννενας γέννημα. Η ὑπόθεση παραπέμφθηκε στὸ Πατριαρχεῖο, κι αὐτὸ στὰ 1799 ἔβγαλε ἀφορισμὸ ἡ ἐπιτίμησι

(ἀντίγραφο «ἔσωζετο ἀπόμι πρὸ τριμένοντα ἐπὸν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ σειναϊ Κοινορίου τοῦ Εὐγγελισμοῦ») ἐναντίον δῶλον ὅστι «έλαβον μέρος εἰς τὴν σκευωρίαν, πρωτοτυρχοὶ καὶ συνεργοὶ, καὶ συνειδότες καὶ συνειδοτήσαντες καὶ συγκαλύφαντες. Όλοι νὰ είναι ἀμφορισμένοι μὲν μετά θάνατον δῶλοι. Άλι πέτραι καὶ δο σιδηρος νὰ λεθαῖν αὐτοὺς μηδαμῶς... Οποῖον τρομερὸν δῶλον!». Σύμφωνο μὲ τὸ ἐπιτίμιο δῶλο τοὺς ἐποχεώνονταν νὰ ἐπιστρέψουν τὴν ζημιατικὴ καὶ κτηματικὴ περιουσία στὸ Γρηγόριο Χατζησταμάτη, τὸν ἰδρυτὴ τοῦ κοινοβίου καὶ τῆς μονῆς Εὐγγελισμοῦ.

Ο Μωραϊτίδης γράφει, πὼς δο ιερομόναχος Γρηγόριος ἔφερε τὶς λίρες ἀπὸ τὴν Πόλη σὲ βαρέλια ἀπὸ λακέρδα. Μιὰ σειρὰ λακέρδα καὶ μιὰ σειρὰ λίρες! «Όλη τὴν περιουσίαν ποὺ κληρονόωντε (χτίματα, χρήματα, κείμελα κλπ.), τὴν ἀφιέρωσε στὸ μοναστῆρι. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπον καὶ μὲ δῆλους τὸ κοινόβιο τῆς Εὐαγγελιστρίας ἔγινε δο μεγαλάτερος γαιοκτήμονας στὴ Σκιάθο.

Ο πατια-Γρηγόριος ἔγινε μόνο διὸ χρόνια ὑπερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ πατα-Νήφωνα, δηλ. δις τὸ 1816. Ο ἀντικαταστάτης τοῦ Φλαβιανός, ἡγούμενος μὲ διοικητικὲς ἴκανότητες θανυμαστές, συνέχισε καὶ στερεώσε τὴν παράδοσην τοῦ μοναστηριοῦ. Μόνο κατὰ τὴν ἐπεινάσταση, στὰ 1821, «Ἐνεκα τὸν ἀνωμαλῶν καὶ τῶν περιστάσεων» (= δὲν τὰχε καλὰ καὶ μὲ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ μὲ τοὺς ἀγωνιστὲς) τὰ χρειάστηκε κι ἔφυγε ἀπὸ τὴ Σκιάθο, ἔγκαταλείποντας τὸ Κοινόβιο στὸν Ἀλύπιο, πρωτογὸ τοῦ σκιαθίτη προσύχοντα καὶ γαιοκτήμονα Δημητράκη τοῦ Ἀγάλλου, καὶ ἀδερφὸ τοῦ περισσότερο γνωστοῦ Ἐπιφάνιου τοῦ λογιώτατου καὶ δάσκαλου στὴν «Υδρα καὶ στὴ Σκιάθο, ποὺ

τις ίδεις στίς παραδοσινάριες ήγεμονίες και διετέλεσε γραμματικός ἐκεῖ.

Τὰ τοία αντὶ πρόσωπα (Δημητράκης τ^ρ Ἀγάλλου, Ἀλύπιος, Ἐπιφάνιος), ἐνδιαφέροντα πολὺ τὸ μελετητὴ τῆς προσωπικότητας τοῦ Παπαδιαμάντη, γιατὶ ἡ ἀνάμνησή τους εἶναι ζωηρὴ ὅταν γεννιέται καὶ μεγαλώνει ὁ σκιαθίτης πεζογοάφος, καὶ γιατὶ ὁ Διονύσιος ὁ Γέροντας, ποὺ ζεῖ ἀκόμα στὰ χόρνα τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶναι γιὸς τοῦ Ἐπιφάνιου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀλύπιου, ὑπῆρχε ὑπόδειγμα ψυχῆς, συγγενῆς του ἀπ^τ τὸ σῷ τῆς μάνας του. «Ολοὶ τοὺς ποιὸς λίγο, ποιὸς πολύ, ἔμμεσα ἢ ἄμμεσα, ἐπέδρασαν στὴ διαμόρφωση τῆς ψυχολογίας καὶ τῆς προσωπικότητας τοῦ κύρος Ἀλέξανδρου.

Σῷ ἔνα διήγημα, ἀπ^τ τὰ ἀριστονοργήματα τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ ἀπ^τ. τὰ πιὸ ἀποκαλυπτικὰ γιὰ τὸ θέμα μας, «Τὰ μαῦρα κούτσουρα»⁽¹⁾, τοὺς ζωγραφίζει καὶ τοὺς τρεῖς θαυμάσια. «Ο κύρος Δημητράκης, προεστὸς καὶ μεγάλος χτηματίας «ἀφοῦ ἔδωσε πολλὰ πανωποίια εἰς τὰς θυγατέρας του τὰς ὑπάνδρους, ἔδωσε ἴκανὰ κ^τ εἰς τὸν Ἐπιφάνιον, δστις εἶχεν ἔλθει ἐκ τῆς Ὑδρας πρὸ πολλοῦ καὶ μετήρχετο τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα εἰς τὸν τόπον, ἐμοίρασε δὲ καί τινα εἰς τὸν πτωχούντος, ἐκράτησε δὲ λίγα διὰ τὸν ἔαυτόν τον τὸν τόπον, ἐπῆγε κ^τ ἔκονοβίασε εἰς τὴν μονὴν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ διὰ νὰ γηροκομηθῇ πλησίον τοῦ νεοῦ του Ἀγάλλου δπως πάλαι εἶχε προείπῃ. Ἐκάρη καὶ ὀνομάσθη Δαυΐδ». «Σοβαρὸς καὶ ἀρχαῖκος, γαλανὸς καὶ ἀνοιχτοπρόσωπος ὁ κύρος Δημητράκης

(¹) «Ο Πεντάρρεφανος κι' ἄλλα διηγήματα», ἔκδοση Ἐλευθερουδάκη, σελ. 100—127,

(²) Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου.

τ^ρ Ἀγάλλον, μὲ τὰς πλατείας χειρίδας, τὴν κεντητὴν ἔσοντα καὶ τὰ στιλπνὰ πανωβράκια του, ἐσύγχαζε καθ^ρ ἐκαίστηρ εἰς τὸ Κιόσκι . . . «Ο κύρος Δημητράκης τ^ρ Ἀγάλλον ὑπέρει πόνος του εἰς μίαν ἡμέραν τύσα λόγια, ὅσα δὲν ἔλεγαν εἰς δέκα συνεδριάσεις ὅλοι ὅμοι οἱ προεστοί».

«Ο Ἀλύπιος, δ προτογιός του, μὲ τὸ κοσμικὸ ὑπόβαθρον τοῦ Ἀγάλλος, στὴν νειάτια του εἴται πλάσμα ἀνεπίταχτο, ἀπ^τ τοὺς πιὸ ζωηροὺς νέους μέσα στὸ χωριό, τοῦ σχοινιοῦ καὶ τοῦ παλουκιοῦ. Μὲ τὶς καντάδες πάτω ἀπ^τ τὰ παραλίαρχα τῶν κοριτσιῶν πολλὲς φροὲς ἔκανε τὸν προεστοὺς ν^ρ ἀητηγήσιον γιὰ τὴν προσβολὴ τῆς μικρῆς κοινωνίας καὶ νὺ συζητήσιον γιὰ τὴν ἀφεντιά του, ἐκεῖ ποὺ μαζεύονταν στὸ Κιόσκι τοῦ Κάστρου. «Ἐκεῖνο τὸ Σάββατον, δποῦ ὁ κύρος Δημητράκης ἐπέστρεψεν οἵκαδε περὶ τὴν μεσημβρίαν, σοβαρὸς καὶ γαλήνιος, σκεπτικὸς εἰς ὅλον τὸν δρόμον, εἶχε συζητηθῆναι μέμα πολὺ συγγενὲς εἰς τὸ Κιόσκι, εἰς τὴν συνάθροισιν τῶν προεστῶν. Ἐπορεύετο περὶ παίδων ἀγωγῆς, καὶ μάλιστα τῶν ἐφήβων καὶ γεννίσκων, ἐκείνου τοῦ καιροῦ, μεσοῖντος τοῦ ΙΗ' αἰώνος. Διὸ ἦ τρεῖς νέοι τὰς ἡμέρας ἐκείνας, ἀπὸ καλὰς οἰκίας διπωσοῦν, εἶχον ἐκτραπῆ τῆς εἰνθείας ὅδοι καὶ εἶχον ἔξωκείλει εἰς θιοριβώδεις κώμιους τὴν νύκτα, μὲ βιολιὰ καὶ μὲ λαγοῦτα, καὶ λίαν ζωηρὰ καὶ ξανοιχτὰ ἀστικά. Μίαν λέξιν εἶχεν εἰπεῖ μετὰ γενικότητης δὲ κύρος Ἀλέξανδρος δ Κονόμος. — Δὲν πάμε καλά. — Ξωκείλαμε, ἐπρόσθετεν δὲ κύρος Φραγγούλης τοῦ Φραγγούλη. — Μπατάραμε — πέσαμ^τ δέου, ἐπέφερεν δ καπετάνη Πέτρος δ Μανδογιάτης. — Ο φόβος τοῦ Θεοῦ ἔλειψε, συνεπέρανεν δ Σακελλάριος, δ παπα-Ζαχαρίας. — Καὶ δ κύρος Δημητράκης ἤρχισε στωμάλος ν^ρ ἀναπτύσσει τὸ ξήτημα. — . . . «Ηγουν διὰ νὺ καταλάβετε καλά, πατέρες, τὶ λέγω, θέλεις ἐσὺ νᾶρος

ζενταὶ νῦ κίνονν πατινίδες κάτω στὸ παράθυρού σου τὴν νέκτα;» Οὐ καὶ Δημητρέας δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ πότε διπλήτηση ἀφεοῦντες καρδίας τὸ γαῖ τον τὸν Ἀγάλλο (τὸν πιστόπιν καλόγερο καὶ ἡγούμενο Ἀλέπιο), καὶ ἀναγκάστηκαν οἱ ἄλλοι προύχοντες, διὸ Ἀλέξανδρος διὸ Κονόμος, διαπετάν Πέτρος καὶ διὸ παπα-Ζαχαρίας νῦ τοῦ μιλήσοντον ἀνοίκτη. «— Τί λέσ παπᾶ; — Τὸ ναί, ναὶ καὶ τὸ οὖ, οὖ, ἐπέμενεν δι παπᾶς. Καλλίτερα νῦ τὰ λέμε μπροστά, καὶ Δημητράκη... Οὐ ἐλέγχων μετὰ παραρησίας εἰρηνοποιεῖ... — »Ε! καὶ τί νῦ κάμη, σὰ σᾶς ἀκούω καὶ σᾶς! ἔποιτεν ἀνεπόμονος διὸ Ἀλέξανδρος διὸ Κονόμος. Μ πορεῖ νῦ μνουχίσῃ τὸν γυιό τον; Κ' ἔπαγγεται περίμενε τὸν ἔνητεμένο μνηστῆρα, ἔναν πιλό συρματητὴ τοῦ Ἀγάλλον. Παραβίλετε ἀγαφοὺς νόμους, βράχοις· τῆς κοινωνικῆς ἥμικῆς τοῦ μικροῦ νησιοῦ. Γιὰ τὸ χατιτοὶ της δργάνωσται παντάδες, ἐκδοσιές, ἀναστάτωσε πάλι τὸ χωρὶο καὶ οἱ προεστοὶ ἔαναμαζεύτηκαν στὸ «Κιόσκι» γιὰ νῦ δοῦν τὶ θὺ γίνει μὲ τὸ κακὸ ποὺ τοὺς βρῆκε. Εφτασε ἀκόμια νῦ πηδήσει στὸ δωμάτιο τῆς «καλῆς» ἀπὸ τὸ παράθυρο! Κι! ἔδω δύως τὸν περίμενε δι πατογία, γιατὶ τὴ μέρα ποὺ θὲ ἀρραβωνιάζονταν ἔφτασε στὸ νησὶ δι ἔνητεμένος μνηστήρας. Απογοητεύοντας τούτην τὴν πολιτική τοῦ παπᾶ μουσικούς νῦ παπᾶς.

Αργαφιασμοὶ χωρὶς τὸν ξενοδόχο. Οὐ Ἀλέπιος (=Ἀγάλλος) δὲ δέχτηκε τὴν προξενία γιατὶ ἐδωτορροποῦσε μὲ μιὰ σκοπελίτισσα κόδη, τὴν μεταξωτὴν καὶ γαλαζοίματη Γλεζίτσα. Μὴ θέλοντας νῦ συμμορφωθεῖ μὲ τὶς περιοριστικὲς κοινωνικὲς συνθῆκες τοῦ νησιοῦ, ξεκίνησε νῦ φύγει γιὰ τὴ Βλαζιά. «Διέτριψεν μίαν ἐβδομάδα καὶ πλέον εἰς τὴν ἀντικρινήν νῆσον, ὅπου ἐπῆγε νῦ ἐπισκεφθῆ τὴν μεταξωτὴν πέρην τὴν γαλαζοίματην, τὴν Γλεζώ, θυγατέρα τῆς Γλεζίτσας, καταγομένης ἀπὸ τὸ αἷμα τὸ Τοιχωνέικο, ἐξ εὐγενῶν Βενετῶν φυγάδων». «Υστεραὶ ἀπὸ πέντε» ἔξη χρόνια γύρισε πάλι στὸ νησί, αὐτὴ τὴ φρογά (εἴταν τὸ δεύτερο τε-

χρόνι τοῦτο), μὲ τὴν ἀπόφαση νῦ παντρευτεῖ. Αἰλλὰ τότε ὅτα τίχαν ἀλλάζει. Η μεταξωτὴ δι Γλεζώ, εἶχε πεθάνει. Οὐ Επιφάνιος (¹), δι μικρότερος ἀδελφός τον, δι δάσκαλος εἶχε παντρευτεῖ τὴν Οδρανίτσα γιὰ νῦ βγεῖ πιστὸς στὸ λόγο τον δι πατέρας τον. Τί ἐπρεπε νῦ κάνει τόδα δι Ἀγάλλος (=Ἀλέπιος); Δινὸς λέσεις ἑπηροῖσαν: ή νῦ βρεῖ νέφη ή νῦ καλογέρεψει. Ο καῦμὸς τῆς παντρειᾶς τὸν ἔπαινε. Εοίχε τὰ δίγκια τον σὲ μιὰ σκιαδίτισσα ἀρραβώνιασμένη, ποὺ δύτη χρόνια περίμενε τὸν ἔνητεμένο μνηστῆρα, ἔναν πιλό συρματητὴ τοῦ Ἀγάλλον. Παραβίλετε ἀγαφοὺς νόμους, βράχοις· τῆς κοινωνικῆς ἥμικῆς τοῦ μικροῦ νησιοῦ. Γιὰ τὸ χατιτοὶ της δργάνωσται παντάδες, ἐκδοσιές, ἀναστάτωσε πάλι τὸ χωρὶο καὶ οἱ προεστοὶ ἔαναμαζεύτηκαν στὸ «Κιόσκι» γιὰ νῦ δοῦν τὶ θὺ γίνει μὲ τὸ κακὸ ποὺ τούς βρῆκε. Εφτασε ἀκόμια νῦ πηδήσει στὸ δωμάτιο τῆς «καλῆς» ἀπὸ τὸ παράθυρο! Κι! ἔδω δύως τὸν περίμενε δι πατογία, γιατὶ τὴ μέρα ποὺ θὲ ἀρραβωνιάζονταν ἔφτασε στὸ νησὶ δι ἔνητεμένος μνηστήρας.

(1) Γεννήθηκε στὰ 1760. Τὰ ποδάρια γράμματα τὰ ἔμαθε στὸ μνηστηρὶο τῆς Σπιάνθου καὶ 17^ο χρονῶν πήγε στὸ σχολεῖο τὸν Μήλεων (Πηλίου), διστρέψα τῶν Ἀμπελαίων καὶ τῆς Πορταριᾶς. Τὸ 1779, πασι στην Πόλιν γιὰ νῦ διδαχθεῖ λογικὴ καὶ ωτοροικὴ Δαμοδοῦ. Στὰ 1782 βιώσκεται στὴ Ρουμανία γραμματικὸς καὶ δάσκαλος, ἀλλὰ μαζὶ καὶ μαθητῇς τοῦ Νεόφυτου Κανουσογαλυβίτη. Απὸ τὴ Ρουμανία πέρασε στὴ Βουλγαρία, Σινόνη, Μυτιλήνη, Πόρο καὶ τελευταῖα στὴν Υδρα. Παντοῦ δάσκαλος μὲ δύομα. Στὴ Σπιάνθο γέρισε στὰ 1798. Εγκατέστη στὴν καθαρεύοντα καὶ στὴ δημοτικὴ. «Ἐργα τον γνωστά, μιὰ ιστορία τοῦ μνηστηριοῦ τῆς Ελεονίστρας, ἔνα μεγάλο ποίημα «Παγκόσμια Πανήγυρις», ή ιστορία τῆς νήσου Σπιάνθου, καὶ αὐτοβιογραφία τον σὲ στίχους (1818). Υπάρχουν ἀνέκδοτα ἔργα του στὴ δημοτικὴ. Πέθανε στὰ 1827. (Βλ. Σπ. Π. Λάμπτεον, Ἐπιφάνιος Δημητριάδης δι σκιάθιος, Νέος Ἑλληνομνήσιον, ΙΓ', σ. 422, Γ. Βαλέτα, Ἀνθολογία 1946)

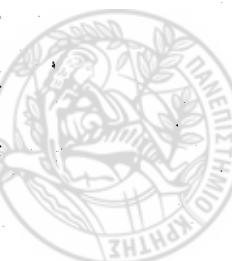
“Ο Γοηγόρης Χατζησταμάτης καλογέρεψε γιατί δι πατέρας του έκανε και δεύτερο ή τρίτο γάμο στὰ γηρατεύτα του, δι Ἀλύπιος ἀπογονεύενος ἀπὸ τὶς ἀτυχίες του στὸν ἔρωτα! Καὶ διὸ κατέσαμπασόπουλα.

Στὸ “Ορος ἔμεινε δι Ἀλύπιος εἶκοσι χρόνια. “Οταν θὰ εῖχε περάσει τὰ πενήντα του χρόνια, γέρος πιά, γύρισε στὸ νησὶ κι ἐγκαταστάθηκε στὴ μονὴ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. “Οταν μὲ τὴν ἑτανάσταση ἔφυγε δι Φλαβιανὸς ἀπὸ τὸ μοναστῆρι, ἔγινε ἥγονύμενος δι Ἀλύπιος. «Ως ἥγονύμενος, λέει δι Παπαδιαμάντης μὲ χάρη καὶ εἰρωνεία, διέπρεψε καὶ ἐφημίσθη μάλιστα τὸ ἀλυπιακὸν μοσχᾶτον, διότου αὐτὸς περιτέχνως τὸ κατεσκεύαζεν. Ἡτο φερωνύμως κατάλληλον διὰ νάνακουφίζει τὰς λύπας, τοὺς καῦμοὺς καὶ τὰ βάσανα τοῦ κόσμου τούτου».

Κάποτε παρουσιάστηκε ἄξαφνα μπόστά του καλόγερος, δι πρωτογιός τοῦ ἀδερφοῦ του Ἐπιφάνιου, δι ἀνεψιός του Δημητράκης, νέος εἰκοσιπέντε χρονῶν. Ο Ἀλύπιος θὰ θυμήθηκε τὰ νειάτα του, ποὺ χαράμισε στὰ μοναστήρια καὶ «μὲ λύπην καὶ πόνον ἀνέκραξε : «Μαῦρο κούτσουρο ἐγώ, μαῦρο κούτσουρο ἐσύ».

Αὐτὴν τὴν κραυγὴν τοῦ Ἀλύπιου ἀκούγοντας δι ἀνεψιός του, δι κατοπινὸς πολυφημισμένος Διονύσιος δι Γέροντας, ἀρχισε τὴν καλογερίστικη ζωὴν του.

Γ'. ΤΟ ΣΠΑΣΙΜΟ ΤΗΣ ΠΑΡΑΔΟΣΗΣ ΤΩΝ “ΚΟΛΛΥΒΑΔΩΝ”, -Ο ΝΗΣΙΩΤΙΚΟΣ ΦΕΟΥ- ΔΑΡΧΙΣΜΟΣ Σ' ΕΠΟΧΗ ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗΣ

“Η παράδοση ποὺ ἀρχίζει μὲ ἐγαρ ἀραχοοριστικό, αἴρετικό, ἐξόριστο ἀπὸ τὸ Ἀγίον Όρος, κλείνει ἔπειτα ἀπὸ ἐκατὸ περίπου χρόνια, μὲ ἐτα πολιτικὸ ἐξόριστο, συνεργό στὴν πιώση καὶ ἔξωση τοῦ Όδωρα.

ΟΤΑΝ ΑΡΧΙΣΕ οὐδὲ ἀποχτάει συνείδηση τοῦ γύρῳ του κόσμου δι Παπαδιαμάντης, ἀπὸ τὸ παλιὸ καὶ δοξασμένο ἀρχοντολόῃ τοῦ νησιοῦ δὲ σώζονταν παρὰ μόνο οἱ θρῦλοι τοῦ ἔπειρου του στὸ στόμα τοῦ λαοῦ καὶ ἐλάχιστα ἄθλια ὑπολείμματα! Εἶναι τέτοιος δι πλοῦτος τῶν πληροφοριῶν του, ποὺ θὰ μπορῶσε νὰ στηριχτεῖ σὲ αὐτὲς εἰδικὴ ιστορικὴ μελέτη. «Κατ’ ἐκεῖνον τὸν χρόνον, — ἀφιγεῖται στὸ διήγημα, «Τὸ Χατζόπουλο», καὶ ἔννοεῖ τὴν ποὶν ἀπὸ τὸ 1800 ἐποχὴ — ἐπτὰ ἔως ὅκτώ, ή τὸ πολὺ δέκα οἰκογένειαι εἶχον κτῆμα των, δῆλην τὴν νῆσον. Ο Χατζησταμάτης, δι Χατζηγιάννης, γαμβρὸς καὶ γυναικάδελφος, οἵ

Φραγκούλαιοι καὶ οἱ Λογοθέταιοι, δυὸς κλάδοι μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς παλαιᾶς οἰκογενείας, οἱ Καραμεζμεταῖοι, οἱ Μαυρογάλαιοι, οἱ Χεραναῖοι, τέλος οἱ Μωραΐταιοι, οἵτινες εἶχον μεταπατεύσει, φθίνοντος τοῦ 14 αἰῶνος⁽¹⁾ ἀπὸ Μυστρῶν Λακεδαιμονίους φέροντες μεγάλα χοηματικὰ κεφάλαια, καὶ ἡγόρισαν καὶ αὐτοὶ πάμπολὺ κτήματα εἰς τὴν νῆσον».

«Ἄπ’ αὐτοὺς δὲ Χατζῆσταιμάτης, φεουδάρχης καὶ προεστός, εἶναι δὲ πατέρας τοῦ καλόγερον καὶ ἥγονού του τῆς μονῆς Εὐαγγελισμοῦ, Γρηγόριο. Ὁ Χατζηγιάννης, ἄλλος τριῶν γαιοχτήμονας καὶ πλοιοχτήτης. Ἡ γυναίκα του συνείρησε στὴν ἀπάτη τῆς γέννας τῆς Χατζίνας (Σταμάταινας) γιὰ τὸ ἀρπάξον τὴν κληρονομιὰ ἀπὸ τὸ Γρηγόριο τὸ ἱερομόναρχο. Οἱ πολιτευτὲς τῶν βιοείων Κυκλαδῶν ποὺ ζοῦν ὡς τὸ 1874 μὲ τὸ ὄνομα Νικολαΐδης εἶναι ἀπὸ τὴ δικῇ του φύτρα. Ὁ Μωραΐτης, δὲ δεύτερος Ἀλέξανδρος τῆς Σκιάθου, δὲ διηγηματογράφος καὶ ἀκαδημαϊκός, ποὺ στὰ στερνά του ἔγινε καλόγερος, εἶναι γόνος τῆς παλαιᾶς φεουδαρχικῆς οἰκογένειας τῶν Μωραΐταιων. Ὅλα τὰ τζάκια τοῦ νησιοῦ σγετίζονται μὲ τὴν ἐκκλησία. Ἐκκλησία καὶ ἀρχοντολόß ἔτσι δεμένα ποὺ εἶναι σὲ ὑποχρεώνουν νὰ τὰ μελετήσεις μαζί. Δὲν μπορεῖ νὰ σπουδάσει κανεὶς τὴν ἐκκλησία χωριστὰ ἀπὸ τὴ φρεουδαρχία τοῦ νησιοῦ.

Οἱ Φραγκούλας Κ. Φραγκούλας, εἶναι ἀντιπροσωπευκός τύπος τοῦ σκιαδίτη φεουδάρχη. Εἶχε ἰδιόχτητο ναΐσκο «λείψανον παλαιοῦ θεσμοῦ». «Τὸ ἐκκλησίδιον ἦτο εὐπρεπέστατον, ὥραία στολισμένον καὶ εἶχε καλὺς εἰκόνας — καὶ μάλιστα τὴν φεοώνυμον, τὴν γλυκεῖαν Παναγίαν τὴν Πρέκλαν — σκαλιστὸν χρυσωμένον τέμπλον, πολυέλαιον καὶ

(1) Πρόσκειται γιὰ τυπογραφικὸ λάθος ἐδῶ, «ΙΗ' αἰῶνος» εἶναι τὸ σωστό.

μανούάλια ὁρειχάλκινα, κανδήλια ἀργυροῦ. Ἔφερε πάντοτε δὲ ἰδιοπτήτης μαζί του τὴν βαρείαν ὑπερμεγέθη κλεῖδα τῆς δρυΐνης θύρας τῆς στερεοῦς, καὶ δὲν ἔλειπε συγχάνη νὰ ἐπισκέπτεται τὴν Παναγίαν». Στὸ χρονιάτικο πανηγύρι τῆς ἐκκλησίας, στὸν παπα-Νικόλα τὸν συμπέθερό του ἔδινε ἔνα τὸ ληρό «περὶ πλέον δὲ εἰσέπραττεν δὲ πατέρας διὸ λογαριασμὸν τὰς δεκάρας, δσαις ἔδιδον αἱ γυναῖκες — δῆλα τάλια, προσφοράς, ἀρτοκλασίαν, πώλησιν πηρίων κλπ. τὰ εἰσέπραττεν δὲ Φραγκούλης ὃς εἰσέβδημα ἔδικόν του . . . ». (1)

«Οἱ ἀξιότιμοι πρεσβύτεροι φέρων δῆλα τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα προεστοῦ, ὥραῖον φέσι τοῦ Τουνεζίου, ἐπανοβράκι τούχινον, μὲ ζώνην πλατεῖαν κεντητήν, μακρὸν τσιμπούκαν μὲ ἡλέκτρινον κομβολόγιον, δὲν ἦτο καὶ πολὺ γέρων, ὃς πενηνταπέντε κρόνων ἀνθρωπος. Κατήγετο ἀπὸ τὴν παλαιότεραν καὶ πλέον γνησίως αὐτόχθονα οἰκογένειαν τοῦ τόπου. Ἡτον ἐκ νεαρᾶς ἡλικίας ευσταλής, ἐψηλός, λεπτὸς στὴν μέσην, μελαχροινός, μὲ ἀδροὺς χαρακτήρας τοῦ προσώπου, δασείας ὀφρεῖς, ὀφθαλμοὺς μεγάλους δγνώδη ωίνα, χονδρὸν χελήνη προέχοντα. Ἡγάπα πολὺ τὰ μουσικὰ τὰ τε ἐκκλησιαστικά καὶ τὰ ἐξωτερικά, ὑπῆρξε δὲ μὲ τὴν χονδρίην, ἀλλὰ παθητικὴν φωνήν του, ψάλτης καὶ τραγουδιστὴς εἰς τὸν καιρὸν του μέχρι γήρατος».

«Ολα τὰ εἶχε αὐτὸς δὲ φεουδάρχης τῆς Σκιάθου. Εἴταν θρησκος μὰ καὶ χαροκόπος, καὶ γιὰ νὰ πατήσει τὴν πληροδοσὺ τοῦ διπλανοῦ μικροχτηματία πρόσθυμος: «Ωραγκαλήσας! Νὰ σ' ποὺ δὲν βάσταξα, καὶ Φραγκούλα μου, ἐσύ προεστὸς ἀνθρωπος, ἔνας ἀπὸ τὴ δωδεκάδα, ποὺ οἱ παπούδες σου φροῦσαν πανωβράκια, καὶ πλατιὰ μανίκια, καὶ

(1) Τὸ ἀποσιωπητικά, τόσο εὐγλωττα, εἶναι τοῦ Παπαδιαμάντη.

βρακοζῶνες κεντητές . . . (τοῦ κανονιαρχίας ἡ Πινάκαινα, ἡ γρὴν Φλωροῦ στὸ διήγημα «τὰ Φραγκλέῖκα»⁽²⁾ καὶ νὰ κάνεις τὸ ἀδικὸ αὐτό, νὰ μοῦ πατεῖς τὴν ἀγκωνίσα, τὴν κληροδοσία μου — ἔνα π'νάκι τόπο — πέντε σπιθαμές γῆς — δοῦ γιὰ νὰ φέρει μιὰ προβατίνα τρεῖς φορὲς γύρω στὴ ωὲζα τῆς ἐληῆς, ποὺ εἶναι δεμένη, καὶ τὸ σκοινὶ περετιλίγεται γύρες καὶ ωὲζα στὴ ωὲζα τῆς ἐληῆς . . . Καὶ τὶ θὰ καταλάβουν, κὺν Φραγκούλα μ' δοῖ παρασινορέψουν καὶ θ' ὑρπάξουν τὰ ξένα χωράφια; Μᾶζι τους θὰ τὰ πάρουν μιανές;»

Εἶχε παντρευτεῖ ἀπὸ ἔρωτα, ἀλλὰ ὑστερα, ἀπὸ συμβίωση εἰκοσιπέντε χρόνων καὶ τὴ γέννηση τοῦ ἔβδομου παιδιοῦ του, χώρισε μὲ τὴ γινναῖκα του καὶ τὰ παιδιά του γιὰ τρίτη φορά. Τέλος στὰ γηρατειά του, τὸν βρῆκε καὶ τὸ χειρότερο ἡ φτώχεψη! «Ἐσχάτως τοῦ εἶχον παρουσιασθῆ, πρώτην φορὰν εἰς τὴν ζωὴν του, καὶ οἰκονομικὰ στεναχωρίαι. Ο Φραγκούλας ἦτο μεγαλοχτηματίας. Εἶχε πάμπολλους ἐλαιώνας, ἀμπέλια ἀρκετὰ καὶ χωράφια ἀμέτητα. Μόνον ἀπὸ τὸν ἀντίσποδον τῶν χωραφιῶν ἡμποροῦσε νὰ μὴν ἀγοράῃ ψωμὶ δι' δλου τοῦ ἔτοντος αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του. Οἱ δὲ ἐλαιῶνες ὅταν ἐκαρποφρόσουν, ἔδιδον ἀρκετὸν εἰσόδημα. Ἄλλ³ ἐπειδὴ δὲν εἰργάζετο ποτὲ μόνος του τὰ ἔξοδα «τὸν ἔτρωγαν». Εἶτα αὐξανομένης τῆς οἰκογενείας, συνανένοντο καὶ αἱ ἀνάγκαι. Καὶ δον τηὔξανον τὰ ἔξοδα, τόσον τὰ ἔξοδα ἡλαττοῦντο. Ἡλθαν «δυντυχισμένες χρονιὲς», ἀφορίαι, συμφοραί, θεομηνίαι. Εἶτα διὰ πρώτην φοράν, ἐλαβεν ἀνάγκην μικρῶν δανείων. Δὲν ἐφαντάζετο ποτὲ δτὶ μία μικρὴ κάμπη ἀρκεῖ διὰ νὰ καταστρέψῃ δλόκληρον φυ-

τείαν. Ἀπηνθύνθη εἰς ἐν τοκογλύφον τοῦ τόπου. Οἱ τοιοῦτοι ἦσαν ἄνθρωποι «φρερτοί», ἀπ' ἔξω, καὶ ὅταν κατέφυγον εἰς τὸν τόπον, ἐν ὧδα συμφορᾶς καὶ ἀνεμοζάλης, κατὰ τὴν Μεγάλην Ἐπανάστασιν, ἡ κατὰ τὰ ἄλλα κινήματα τὰ πρὸ αἰτῆς, ἀρχομένης τῆς ἐκαπονταστηρίδος (1800—1900), κανεὶς δὲν ἔδωκεν προσοχὴν καὶ σημασίαν εἰς αὐτούς.»

«Ἄλλ³ ἐπειδὴ οἱ ἐντόπιοι εἶχον ἀποκλειστικὴν προσήλωσιν εἰς τὰ κτήματα, οἵτοι, δις πράττοντιν δλοὶ οἱ φύσει καὶ θέσει Ἐβραῖοι, ἔδωκαν ὅλην τὴν σημασίαν καὶ τὴν προσοχὴν των εἰς τὰ κτήματα. Ἡνοιξαν ἐργαστήρια, μαγαζεῖα καὶ ἐμπορεύοντο καὶ ἐχογματίζοντο. Εἶτα ἥλθεν ἡ ὧδα, ὅπως καὶ τώρα καὶ πάντοτε συμβαίνει, οἱ ἐντόπιοι ἐλάμβανον ἀνάγκην χοημάτων, καὶ τότε ἥχοισαν νὰ ἴποθηκεύουν τὰ κτήματα. Ἐωσότου παρῆλθε μία γενεά ἡ μία καὶ ἡμίσεια, καὶ τὰ κτήματα ἐπέστρεψαν εἰς τοὺς δανειστὰς συμπεριλαβόντα μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ κτήματα . . . τώρα εἰς τὸν τελευταίους χρόνους, εἶχε γνωρίσει ἀκόμα καὶ τὴν οἰκονομικὴν στεναχωρίαν, τὸ παράπονον τῆς ἑπεσμένης ἀρχοντιᾶς, τὰς πιέσεις καὶ τὰς ἀπειλὰς τῶν τοκογλύφων». Καὶ «ὅταν τὸν εἶχαν κυκλώσει πιὰ τοῦ βίου οἱ ζάλες «ῶσπερ μέλισσαι κηρίον, Παρθένε . . . » ἐπόθη δλοψύχως τὸν μοναχικὸν βίον, δλίγον ἀργά, καὶ ἐπεκαλεῖτο μεγάλῃ τῇ φωνῇ τὸν «Γλυκασμὸν τῶν Ἀγγέλων, τῶν θιλβομένων τὴν χαράν», δπως ἔλθει εἰς αὐτὸν βιηθὸς καὶ σώτειρα: «Ἀντιλαβοῦ μου καὶ ὁῦσαι — τῶν αἰωνίων βασάνων . . . »⁽⁴⁾.

«Ωραίότερο ἐπικήδειο στὸ θάνατο τοῦ φεουδαρχισμοῦ δὲ θὰ μποροῦσε νὰ ξητήσει κανεὶς ἀπ' τὴ λογοτεχνία μας!

(1) Νερός Ταξιδιώτης, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη, 1925, σελ. 51.

(2) «Ολα τὰ ἀποστάματα ἀπ' τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη «Ρεμβασμὸς τοῦ Δεκαπενταυγούστου» (Ο Πεντάρφανος καὶ ἄλλα διηγήματα» Ἐκδοση Ἐλευθερουδάκη, 1925) σελ. 16—32.

Τὴν ἕδια τύχην μὲ τὸ ἀρχοντολόδῃ τῆς Σκιάθου εἶχε καὶ τὸ μοναστῆρι τοῦ Εὐαγγελισμοῦ. "Οταν ἴδου θήκε στὰ 1794 ἀπὸ τὸ παπα-Νήφωνα καὶ τὸν παπα-Γρηγόρη, δὲν εἶχε παρὰ λίγα χτήματα ποὺ πῆρε σὰ δωρεὰ ἀπὸ τὴν Κοινότητα τοῦ νησιοῦ. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως μὲ τὴν ἀσυνδοσία ποὺ εἶχε ἀπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ τὰ ἀφιερώματα, τὶς ἀγορές κ.τ. συγκέντρωσε στὴν κυριότητά του μεγάλες ἑκτάσεις γῆς καθὼς καὶ μεγάλο πλοῦτο καὶ ἔγινε δὲ μεγαλύτερος γαιοχήμονας στὸ νησί, τοκογλύφος καὶ γενικὰ οἰκονομικὸς παράγοντας.

«Ἡ ἱστορία τῆς μονῆς ταύτης, γράφει δὲ Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, εἶναι σχεδὸν καὶ ἱστορία τῆς ὅλης νήσου κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΗ' αἰώνος καὶ μέχρι τοῦ τέλους τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Αὕτη ὑπῆρξε κέντρον τῆς Σκιαθίτικης δράσεως καθ' ἄπασαν τὴν περιόδον ταύτην... αὕτη ἐδάνειξε τῇ τε κοινότητι καὶ τοῖς ἰδιώταις ἐν ἀνάγκῃ — εἶναι ἀληθὲς — μετὰ τόκου 12 καὶ 15 %, ἀλλ' ἐάν τις σκεφθῆτην τότε ἔλλειψιν χρημάτων θὰ πεισθῇ ὅτι ἡ παρεχομένη αὕτη εὔκολαί ἦτο μεγίστη καὶ πολλάκις ἔσωσε τὴν τε κοινότητα καὶ πολλοὺς ἰδιώτας τῶν δυνύχων τῆς ἔξουσίας». (¹)

Στὴν ἀρχὴν οἱ σκιαθίτες περιέβαλαν μὲ στοργὴν τὸ μοναστῆρι. Ἀργότερα δέ ταν τὸ μοναστῆρι (μὲ τὶς δωρεές, ἀγορές, καὶ τὴν τοκογλυφία) συγκέντρωσε δῆλη τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τοῦ τόπου στὶς κάσεις του, «μετήλλαξεν πολιτικὴν ἥτις ἐκ τῶν ἔγγραφων τῆς Μονῆς διελευκαίνεται ἐπαρκῶς» (²). Ἡ κοινότητα εἴταν στενότατα ἔξαρτημένη ἀπὸ τὸ μοναστῆρι. Οἱ κοτζαμπάσηδες τοῦ νησιοῦ ἀπὸ τὴν

(¹) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, Ἡ νῆσος Σκίαθος, σελ. 89—91..

(²) Στὸ ἕδιο παραπάνω.

ὅρα ποὺ ἡ μονὴ Εὐαγγελισμοῦ ἀρχισε νὰ ἀναπτύσσεται σὲ μεγάλο φρεονδάρχη καὶ τοκογλύφο, δέταν εἴταν νὰ πληρωθοῦν δικά τους ἡ τῆς κοινότητας προστίματα, δοσίματα καὶ ἄλλοι φόροι στὸν Τούρκο, ἐπικαλώνταν τὴν βοήθεια τῆς μοναστηριακῆς κάσας. Ὅσο οἱ ἥρούμενοι τοῦ μοναστηριοῦ εἴταν σκιαθίτες δῆλα τοῦτα — μεταβίβαση βαρῶν ἀπὸ τοὺς ἰδιῶτες φρεονδάρχες καὶ ἀπὸ τὴν κοινότητα στὸ μοναστῆρι — γίνονταν μὲ συνεννόηση, γιατὶ κι αὗτοὶ ἀπὸ τὸ ἀρχοντολόδῃ τοῦ ἕδιον τοῦ νησιοῦ προσέρχονταν. Συγχρόνως τὸ μοναστῆρι ἀντιδροῦσε, γιατὶ ἡ κοινότητα δὲν ἔχαγεντες τὰ γρόσια. Σὰν ἡ πιὸ στυγνὴ μορφὴ ἥγονύμενου φρεονδάρχη ἀναφέρεται δὲ Φλαβιανὸς «δῆστις καὶ περ ἐνάρετος καὶ νουνεχῆς ἥτο δύμως ἵσχυοι γνώμων ὁς καὶ δὲ Πατριάρχης ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν καὶ συγχάκις ποδὸς τοὺς ἐντοπίους ἥρχετο εἰς ὄγκεις» (³). Τὸ Πατριαρχεῖο προστάθησε νὰ συμβιβάσει τὶς διαφορές σκιαθίνων καὶ Φλαβιανοῦ, ἀλλὰ χωρὶς ἐπιτυχία, γιατὶ δὲ Φλαβιανὸς ἀφού ταν νὰ δώσει στὴν κοινότητα χρονιάτικην ἐπιχορήγηση γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν φρέσων κλπ. Γιὰ νὲ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς ἔνοχλήσεις τῶν προεστῶν δὲ Φλαβιανός, ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ πάει στὴν Πόλη καὶ κεῖ «διὸ ἀδρῶν ἔξδων ἔλαβε νέον μπονγιούρδη παρὰ τοῦ Καπετάν Πασᾶ, διὸ οὖν νὰ μὴν πληρώνῃ οὐδὲ δροῦλων πέραν τῶν προσδιοισμένων» (⁴) ὁς καὶ δὲ θραγουμάνος τοῦ Στόλου ἔγραψε πρὸς τοὺς Σκιαθίους» (⁵).

«Αν καὶ χρησιμοποίησε ὁς καὶ τούρκικα μέσα δὲ Φλαβιανός, οἱ σκιαθίτες προύχοντες δὲν παρατήθηκαν ἀπὸ τὴν προ-

(¹) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, στὸ ἕδιο παραπάνω.

(²) Ἡ μόνη ὑποχρέωση τοῦ μοναστηριοῦ εἴταν νὰ πληρώνεται στὸ Πατριαρχεῖο 15 χιλιάδες γρόσια τὸ χρόνο.

(³) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, στὸ ἕδιο παραπάνω.

σπάθειά τους νὰ ὑποτίξουν στὴ θέλησι τους τὸ μοναστῆρι. Ὅσο πλησίαξε τὸ Εἰκοσιένα γίνονταν καὶ πιὸ ἀπατητικοί. Στὸ 1820 ἐκβιάζουντὸ Φλαβιανὸ μὲ τὰ δπλα νὰ ὑπογράψει συμφωνητικὸ γιὰ νὰ δώσει στὶν κοινότητα χρονιάτικη ἐπιχορήγηση. Ἀπὸ γράμμα τοῦ Ἰδιού τοῦ Φλαβιανοῦ πρὸς κάποιον ἀργιερέα: «μία τῶν ἡμερῶν ἔστειλαν (οἱ πρόκοριτοι) εἰς τὸ μοναστῆριον ἐκ τοῦ Κάστρου δχτὼ ἥ δέκα νομάτους ἀρματιωμένους καὶ μὲ ἔγητοῦνταν νὰ πάω ἐπάνω . . .». Ὅταν πῆγε στὸ Κάστρο ὁ Φλαβιανός, οἱ πρόκοριτοι τοῦ εἶπαν νὰ ὑπογράψει. τὸ συμφωνητικὸ «είτε μὴ καὶ ἀντιτείνετε δὲν ἔχετε τὴν ἄδειαν νὰ ἔξελθετε ἐκ τοῦ Κάστρου». (1) Δὲν τὸν χωροῦσε πιὰ ἥ Σκιάθος τὸ Φλαβιανὸ καὶ στὶς παραμονὲς τῆς Ἐπανάστασης παράτησε τὴν θέση τοῦ ἡγούμενου κι ἔφυγε.

Ἡ φυγὴ τοῦ Φλαβιανοῦ σήμαινε καὶ δριστικὴ ὑποταγὴ τοῦ μοναστηριοῦ στὴ δύναμη τῶν κοτζαμπάσηδων. Ὅταν εἴταν νὰ πληρωθοῦν φόροι ἥ καὶ ἄλλες δαπάνες παραπέμπανταν τοὺς εἰσπράχτορες στὴ κάστα τοῦ μοναστηριοῦ. Ἀν τὸ μοναστῆριο ἔφερον ἀντίρρηση καλοῦσαν τὸν ἡγούμενο στὸ κάστρο καὶ ἔπαναλαμβάνονταν τὰ ἴδια τοῦ Φλαβιανοῦ. Στὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης τὸ μοναστῆριο μὲ τὸ καλὸ ἥ μὲ τὴ βίᾳ τῶν πολεμιστῶν στερήθηκε τοῦ χρηματικοῦ τοῦ θησαυροῦ. «Υστερα ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση πέρασε κάτω ἀπὸ τὴν πλήθη χυριαρχία τῶν προεστῶν. Τὰ κτήματα του ἀρχαγχητηκαν ἀπὸ αὐτοὺς μὲ τὴν εὑκολία ποὺ τοὺς διέκοινε σὲ τέτοια ξητήματα. «Εἶχον φιτρώσει τόσοι καὶ τόσοι δικολάβοι, οἵτινες ἐκήρυξαν τοὺς φαρνερὰ «ὅτι τὰ τοιαῦτα ἐσκούριασαν πλέον. Καὶ τί θὰ πῇ ἀφιέρωμα; κλπ.». Πλιήν καὶ δ

(1) Τρ. Ε. Εὐαγγελίδη, στὸ ἴδιο παραπάνω.

Δεσπότης ὁ νέος, ποὺ εἶχε γίνει, ἐσυμβούλευεν ὅλον τὸν λαὸν τοῦ τόπου νὰ μὴν καταπατοῦν τὰ ἐκκλησιαστικά, «διότι αὐτὰ χρησιμεύουν πρὸς διατήρησιν τῶν ἱερατικῶν σχολῶν» διόπθεν ἐκκολάπτονται πλεῖστοι ἵαροι καὶ δικηγόροι, καὶ διάγοι ἰεροκήρυκες μὲ πολὺ μαρῷ καὶ πλατιὰ μανίκια»⁽¹⁾.

Ο Ἀλέπιος πέθανε στὸ 1830. Στὸ μοναστῆρι δὲ βρέθηκε ὁ ἴκανὸς ἀντικαταστάτης του. Ἡ κοινότητα τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Ἐναγγελισμοῦ ἀφοῦ διοικήθηκε προσωρινά ἀπὸ τὸ Βικέντιο, ξαναδυμήθηκε τὸ Φλαβιανὸ καὶ τὸν κάλεσε ὅτι θέση τοῦ ἡγούμενου στὸ 1834. Ο Φλαβιανὸς εἴταν ὁ ἀνθρωπός ποὺ χρειάζονταν τὸ μοναστῆρι σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ τῆς ἀποσύνθεσης: μὲ θέληση, μὲ πυγμὴ καὶ παστρικὸς ὅσο ἔπειπε γιὰ νὰ ἔξυπηρτετε τὸ μοναστῆρι, νὰ δίνει πλάτες στοὺς Τούρκους γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τὰ βάζει καὶ μὲ τοὺς κοτζαμπάσηδες καὶ μὲ τὸ Πατριαρχεῖο ἀκόμα, γιὰ νὰ ὑπερασπίζει τὰ συμφέροντα τοῦ μοναστηριοῦ σὰν φρεουδάρχη. Στὸ δεκαπέντε χρόνια ποὺ ἔμεινε, ἀπὸ τὸ 1834

(1) Α. Παπαδόπουλος, «Νερόδες ταξιδιώτης», Ἐργ. «Ἐλευθεροδούλωμη» σελ. 49. Τὴν ἀρχαγχητὴν ἀντὶ τὴν εἶχαν ὑποταγεῖ τὰ μοναστήρια. Μια ἔκδεση τῆς Ἐπιταγέλοντος Ἐπιτροπῆς ποὺ διοικοῦσε τὴν ἐκκλησία τότε, γραμμένη ἀπὸ τὸν Θεόποτο Φαρμακίδη, ἀναφέρει: «Τὰ περισσότερα τῶν μοναστηρίων τούτων (σύνολο 240) δὲν ἔχουν σήμερον οὔτε ἔναν καλόγερον, πολλὰ δὲν γίγανται ἔχονταν ὑπέρ τοὺς 20 καὶ εἰς τὰ ἄλλα δὲν είναι εἰμὲν πολλοὶ τρεῖς ιδιόρρυθμοι, καταφθείροντες ἐκ συμφώνου μὲ τοὺς δυνό-τρεις ιδιόρρυθμοι, καταφθείροντες ἐκ συμφώνου μὲ τοὺς ναυτοὺς τοῦ τόπου τὰ κτήματα τῶν μοναστηρίων . . . τὸ μοναστηριον τοῦ Πόρου μεταποιηθὲν ἐπὶ Κατοδιτοῖον εἰς ἐκκλησιαστικὸν σχολὴν διά ψηφισματος, ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν πρώτην τάξιν καὶ λειτον διά ψηφισματος, ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὴν πλεονεξίαν χρησιμεύει τὴν σήμερον κυρίως εἰς τὸ νὰ χρετάσῃ τὴν πλεονεξίαν ἐκεῖ δημοφερόντων . . .» (Χρον. Α. Παπαδόπουλος—Ἀρχειεπίκοπος Αθηνῶν—Ἴστορία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Αθῆναι 1920. σελ. 83—84).

ζισμε τὸ 1849 πὸν πέθανε, κατόρθωσε κάπως νὰ συγκρατήσει τὸ μοναστῆρι ἀπ' τὴ διάλυση. Οἱ σχέσεις του μὲ τοὺς πολιτικοὺς καὶ τοὺς δυνατοὺς τοῦ καιροῦ, τὸν βοήθησαν νὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπ' τὰ φροδολογικὰ βάροντα καὶ κοντὰ στὸ ἄλλα νὰ τὸ μεταβάλει σὲ «περιμαλπτικὸν καὶ ἐπανορθωτικὸν τοῦ κλήρου κατάστημα», δηλ. φυλακὴ γιὰ κληρικούς! (¹)

Οταν στὰ 1848 γύρισε στὴ Σκιάθο δ Διονύσιος δ Γέροντας, δὲν πῆγε νὰ «έγκαταβιώσει» στὴ μονὴ Εὐαγγελισμοῦ, ὅπου νέος ἔκανε τὸ δάσκαλο κοντὰ στὸ θεῖο τοῦ τὸν Ἀλύπιο, ἡγούμενο τοῦ μοναστηρίου, μὰ «ἀναστνέστησε καὶ ἐπισκεύασε» τὸ διαλυμένο ἀπ' τὰ χρόνια τῆς ἀντιβασιλείας μοναδικὸ τῆς Παναγίας τῆς (Εἰ)Κονιστρίας (²). Αὐτὸ τὸ

(¹) Σ' αὐτὸ τὸ «περιμαλπτικὸν καὶ ἐπανορθωτικὸν τοῦ κλήρου κατάστημα κλείστηκε» καὶ ὁ Θεόφιλος Καΐρης κατὰ τὴν πρώτη του σύλληψη. Ή μεταχείριση τοῦ διάσημου φιλόσοφου καὶ ἀγωνιστοῦ τοῦ 1821 εἴταν τόσο ἀσχημητικὸν ποσοκάλεσε τὶς διαιραριθμίες τῶν ἐφημεροδιών. «Ἄνθρωποι ὅμως ποὺ ἔταξαν στὸν ἑαυτό τους μοναδικὸ καθῆκον νὰ πλαστογραφοῦν τὴν ίστορια διαφεύδουν πῶς δ Φλαβιανὸς κακομεταχειρίστηκε τὸν Καΐρην «ἔνα ἐπίσημα ἀδρητή, ποὺ ἔμεινε πεισματικὰ ἀμετανόητος» (βλ. Γ. Βεζούτη: Τὸ ἀναμορφωτικὸ κίνημα τῶν Κολλυβάδων ἀλπ. «Ἀκτίνες» Χριστογέννα 1948 σελ. 105). Καὶ σάν ἀπόδειξη φέρονται στὸ φῶς ἀνέκδοτο, ἀλλά ὅχι ἀγνωστό, γράμμα τοῦ Θ. Καΐρη ὃπου διολογεῖ πῶς ἡ μεταχείριση του στὸ μοναστῆρι εἴταν καλή. (Βλ.: Ι. Φραγκούλη: «Ο ἐν τῇ μονῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ τῆς Σκιάθου περιορισμὸς τοῦ Θεοφίλου Καΐρη, σελ. 12 καὶ 20). Ο Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης ηγάπει: «ἄλλ' ἐτειδή οἱ φανατικοὶ μονασταὶ μετεγειοίζοντο αὐτὸν, γέροντα ὅντα σκληρῶς, μετέθεσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐν Θήρᾳ Μονῆν», «μόνον ἡδυνήθημεν νὰ ενθωμεν ἔγγραφον τοῦ σοφοῦ γέροντος, πάντως πάντα στὸν διότι ἡ ὑπογραφὴ αὐτοῦ φέρει εἰναι εὑρίσκομενον ποὺ διηγεῖται καὶ τοῦ θείον τοῦ Ἀλύπιου, αὐτουνοῦ ποὺ «διέπρεψε» γιὰ τὸ «ἄλνυπιακὸ μοσχάτον», τοῦ ἡγούμενου πὸν δὲν πῆρε ποτὲ τὰ μάτια του ἀπ' τὴ ζωὴ. Γεινήθηκε στὴ Σκιάθο στὰ 1802. Σπούδασε στὴν Κων-

(²) Α. Μωραΐτης: Μέτον βοηθητικὸν κύματα, Δ' σ. 133 καὶ Ι. Φραγκούλη: Τεραί μονακὸ τῆς νήσου Σκιάθου, περιοδικὸ Εκκλησία 1934, τ. 12.

γεγονὸς μιλάει πολὺ εὐγένωττα γιὰ τὸ σπάσιμο τῆς παράδοσης τῶν «Κολλυβάδων» στὸ νησί. «Ἡ μονὴ Εὐαγγελισμοῦ, ἔδρυμα καὶ κτίσμα τῶν πρώτων φανατικῶν «Κολλυβάδων», ποὺ ἡ ίστορία της εἶναι καὶ ίστορία τοῦ νησιοῦ, ἔπαιψε ν' ἀποτελεῖ κέντρο τῆς σκιαθίτικης ζωῆς, ἔπαιψε νὰ εἶναι φεουδαρικης, δύσι καὶ ἀντίξακολουθεῖ ἡ διατίρησή της ἵνα τὸ τέλος τοῦ 19 αἰῶνα. Πίσω ἀπ' τὰ φρουριακὰ τείχη τῆς δὲν θὰ σώζονται τίποτα ἀπ' τὴν ἀτμόσφαιρα τῶν πρώτων της καλῶν χρόνων», γιὰ νὰ προτιμήσει δ Γέροντας ν' ἀρχίσει ἀπ' τὴν ἀρχὴ μιὰ δική του προσπάθεια. «Ἡ ἀποσύνθεση τοῦ νησιώτικου ἀρχοντολογιοῦ καὶ φεουδαρισμοῦ τὸ παρέσυρε κι αὐτὸ στὸ θάνατο. «Ἡ ἐκκλησία ἔχασε τὰ μεγαλεῖο της, γιατὶ ἔχασε τὸν πλοῦτο της τὸν περιουσιακό. «Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς πίστης καὶ τῆς ἀφοσίωσης στὸν κόσμο της διαλύεται. «Ο φαγιᾶς λευτερώνεται ἀπ' τὸ φόβο τοῦ Τούρκου καὶ τοῦ ποτέζαμπαση, κι' ἀπ' τὸ φόβο τοῦ Θεοῦ, πὸν τόσο ἐπίμονα καλλιεργοῦσαν ἐκκλησία καὶ ἀρχόντοι. «Ο παλιὺς δ κόσμος μεταβάλλεται σὲ θηλιβερὰ ἐρείπια, τόπους φαντασμάτων. Ἀρχόντοι, καλδεγοι, κάστρα, πύργοι, μοναστήρια, ιδιόχτητα τῶν προεστῶν ξωκλήσια γκρεμίζονται, στοιχειώνονται.

«Ο Διονύσιος δ Γέροντας εἶναι δ σινεχιστῆς τῆς οἰκογενειακῆς παράδοσης, δ τελευταῖος τῶν «Κολλυβάδων» στὴ Σκιάθο. «Ο Παπαδιαμάντης τὸν ἔχει προλάβει νωρίς στὴ Ζωὴ. «Ο Διονύσιος εἶναι βέβαια δ «Κολλυβάς» δ τυπολάτης, ἀλλά μέσα στὶς φλέβες του τρέχει τὸ αἷμα τοῦ πατέρα του τοῦ Ἐπιφάνιου Δημητριάδη, καθὼς καὶ τοῦ θείον του τοῦ Ἀλύπιου, αὐτουνοῦ ποὺ «διέπρεψε» γιὰ τὸ «ἄλνυπιακὸ μοσχάτον», τοῦ ἡγούμενου πὸν δὲν πῆρε ποτὲ τὰ μάτια του ἀπ' τὴ ζωὴ. Γεινήθηκε στὴ Σκιάθο στὰ 1802. Σπούδασε στὴν Κων-

σταν) πολη και στην Πάρο. «Διῆλθε ἀπασαν τὴν ἐλληνικὴν παιδευσιν ἀναγνοῦς πάντας τὸν ἔλληνας συγγραφεῖς». «Οταν πέρασε τὴν ἐφεβικὴν ἡλικίαν, ὁ θειός του ὁ Ἀλύπιος τὸν καλεσε κοντά του «σκοπὸν ἔχων νὰ καταστήσῃ αὐτὸν πολιτικὸν προσύχοντα τῆς νίσου». Εἶχε δῆλα τὰ μέσα νὰ τὸ φτιάξει αὐτὸν ὁ Ἀλύπιος, σὰν ἡγούμενος τοῦ πλούσιου και δυνατοῦ μοναστηριοῦ. Ἀλλὰ ὁ Κυριλλάκης, «δ. περιώνυμος ἀσκητὴς τῆς Πάρου», πρόλαβε και ἔντυσε τὸ Διονύσιο στὰ ράσα. «Ωργίσθη ὁ Ἀλύπιος ἵδων αὐτὸν οὕτω (καλόγερο) και «Κούτσουρο ἔγώ, κούτσουρο και σύ». (¹) Τὸν διόρισε δάσκαλο στὸ νησὶ στὰ χρόνια τῆς ἐπανάστασης. Μὲ τὴν ἀπελευθέρωση ἔσαναγύρισε στὴν Πάρο ὅργάνωσε σχολὴ «ἐν ᾧ ἴκαν ἔτη ἐδίδαξεν ἐλληνικά γράμματα συνεννῶν τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τῶν νέων μετὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτῶν ἀγωγῆς». Τότε εἶχε συμβεῖ νὰ μετατεθεῖ στὴν Πάρο γιὰ πολιτικὸν λόγους δ. Ἐπίσκοπος Τήγνου. Πῆγαν δῆλοι οἱ κληρικοὶ νὰ τὸν χαιρετίσουν. Φόρεσε καὶ δ. Διονύσιος δ. Γέροντας τὸ σαλονικὶ καποτάκι του καὶ πήγε μαζὶ μὲ ἄλλους νὰ τὸν ὑποβάλει τὰ σέβη του. Ἐκεῖ δύως ἀκουσε ἀπ' τὸ στόμα τοῦ Δεσπότη ἀνάρμοστα λόγια γιὰ τὸν ἀσκητὴ τῆς Πάρου Κυριλλάκη. Τὸν χαρακτήρισε ἀγύρτη «ἐνῶ ὁ Κυριλλάκης εἰργάζετο ἐναντίον τῶν Δυτικῶν». «Ἐνοιωσα ὅτι δὲν θὰ κάμω εἰς τὴν Πάρον» εἶπε στὸ Μωραϊτίδην δ. Διονύσιος ἀφηγούμενος τῇ ζωῇ του, στὶς παραμονές τοῦ θανάτου του. Ο Δεσπότης δύως στράφηκε καὶ ἐναντίον του καὶ ἀπέτομα τὸν ωτῆσε: «— Διατὶ δὲν μνημονεύεις τὸν βασιλέα, πάτερ Δανιὴλ (οὗτως ἐκαλεῖτο τότε ὡς μοναχός).

(¹) 'Α. Μωραϊτίδης, «Ο Γέροντας» Έφημ. Ἀκρόπολις 1-1-1888.

— Μήπως εἶμαι παπᾶς; ἀπήντησεν δ. Γέροντας. «Οταν δὲ ἐν τῇ σινεντεύξῃ ταύτη προσκληθεὶς ἀπὸ τὸν Πρωτοσύγκελο τοῦ Ἐπισκόπου νὰ ἔξηγήσει ἐκὺν πρέπει ἢ Ἐκκλησίᾳ νὰ μνημονεύῃ τὸν Βασιλέα, και ἔξηγῶν ἡρέθισε τὸν Πρωτοσύγκελον, ὥστε νὰ σηκώσῃ τὴν φάρδον του νὰ τὸν κτυπήσῃ, ἀρπάσας αὐτὸν δ. Γέροντας μὲ τὰς στιβαρὰς χείρας του: — Ἐνώπιον τῆς ἀρχῆς, Μπερμπάντακα, αὐθαδιάζεις, Εἶπε δεικνύον τὸν Ἐπίσκοπον» (¹).

Δὲν μποροῦσε νὰ μείνει πιὸ στὴν Πάρο. Φέγει γιὰ τῷ Ἀγιον Ὁρος, στὸ Ρωσικὸ μοναστῆρο. Κάτω ἀπὸ τὴν πίεση τοῦ ἡγούμενου τῆς μονῆς «ἔλαβε τὸ ἀγγειικὸν σχῆμα μετωνομασθεὶς Διονύσιος» γιὰ νὰ γίνει γούγορα παπᾶς. Ταξίδεψε στὴ Σεοβία γιὰ ὑποθέσεις τῆς μονῆς. Στὸ δρόμο εἶχε τὸ ἀτύχημα νὰ σπάσει τὸ χέρι του. Γυρίζει στὸν Ἀθω πάλι. «Ἡ φήμη του εἶχε ξεπεράσει τὰ σύνορα τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῶν Κυκλαδῶν. Ἐφτασε ὡς τὸ Πατριαρχεῖα. Ὁ τότε Πατριάρχης Γρηγόριος δ. ΣΤ' τὸν κάλεσε στὴν Πόλη καὶ τὸν κράτησε κοντά του «σύμβολο ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων». Ἄν καὶ στὸ Φανάρι τὸν περιέβαλλαν μὲ ἔκτιμηση καὶ ἀγάπη, ἥθελε νὰ γυρίσει στὴν Ἑλλάδα. «Μετ' ὀλίγον δύως κατελήφθη — ἀφηγεῖται ὁ Ἰδιος στὸ Μωραϊτίδη — ἀπὸ μίαν νοσταλγίαν πρὸς στὴν Ἑλλάδα, λυπούμενος συνάμα καὶ στεναχωδούμενος δι」 ὅσα ἐμάνθανον περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐν Ἑλλάδι Βαναδῶν» (²). Επειδὴ ἐπέμεινε τὸ Πατριαρχεῖο νὰ τὸν κρατήσει, ἔφυγε κρυφὰ καὶ γύρισε στὴ Σκιάθο. Μὲ χρηματικὲς ἐνισχύσεις φίλων καὶ γνωστῶν του, καὶ μὲ χτίστες ποὺ εἶχε φέρει ἀπὸ

(¹) 'Α. Μωραϊτίδης, «Ο Γέροντας» Έφημ. Ἀκρόπολις 1-1-1888.

(²) 'Α. Μωραϊτίδης, Μὲ τοῦ βορηγᾶ... Δ'. σ.131—133.

τὴν Πόλη, ἀνακαίνισε τὸ μονύδιον τῆς Παναγίας τῆς Κονίστρας καὶ τὸ μετέβαλε σὲ ὄρατο μοναστῆρι μὲ ἀρχονταρία, τραπεζαρία μεγάλη, ἴματιονγεῖο, βιβλιοθήκη σπουδαῖα κατ.

Δὲν εἶχε προλάβει ὅμως νὰ μείνει τέσσερα χρόνια καὶ στὸ 1852 τὸν συνέλαβαν δργανα τοῦ Κράτους, μὲ τὴν κατηγορία τοῦ συνεργοῦ στὴν κατὰ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τοῦ Ὀθωνα ἀνταρσία τοῦ Παπουλάκη. «Ἡλθον τὸ μέγα Σάββατον, διηγεῖται δ ἵδιος, μὲ εἴδον εἰς τὴν λειτουργίαν πρὸς τὸ βράδυ τοὺς εἴπα νὰ τελειώσω τὴν λειτουργίαν. Καὶ πάραντα ἀφοῦ ἐτελείωσα αὐτήν, μὲ παρέλαβον καὶ μὲ δδῆγησαν εἰς τὴν πόλιν κάτω εἰς τὸ πολεμικὸν πλοῖον μὲ τὸ ζάσον μόνον, χωρὶς νὰ πάρω τίποτε μαζί μου». Ξεγύμνωσαν τὸ μοναστῆρι ἀπ' τὰ ἔπιπλα καὶ ἀπὸ δ, τι εἶχε καὶ δὲν εἶχε καὶ τὰ πούλησαν σὲ δημοπρασίες. Καὶ τὸ «πάγκαλον ἐκεῖνο μοναστῆριον κάτερειπώθη τέλεον» (¹).

Απ' τὰ ἐφηβικά του χρόνια δ Διονύσιος δ Γέρογνας συμμετέχει στὶς κινήσεις ἐναντίον τοῦ Ὀθωνα. Στὴν Πάρο δὲν ἀνύφερε στὴν ἐκκλησία τὸ δνομα τοῦ βασιλιᾶ. Στὴν Πόλη στενοχωριόταν γιὰ τὴν κατοχὴ τῆς Ἑλλάδας ἀπ' τοὺς Βαναρούς. Στὴ Σκιάθῳ δὲν τὸν ἀπασχολοῦσαν μόνο οἱ φροντίδες τοῦ μοναστηριοῦ. Η δισαρέσκεια τῆς ἐποχῆς ἐναντίον τοῦ παλατιού τὸν εἶχε ἐπιτρέψει καὶ τὸν εἶχε ὀθῆσει σ' ἐνεργότερη συμμετοχὴ στὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ Ὀθωνα.

Απὸ τὸ 1848 ποὺ ἀρχίζουν νέες ἀστικοδημοκρατικὲς ἐπαναστάσεις στὴν Εύρωπη ἡ ἀτιμόσφαιρα στὴν Ἑλλάδα θερμαίνεται, προμηνύεται ἐπαναστατικὴ θιέλλα. Τὸ ἐμπό-

(¹) Α. Μωρ., στὸ ἴδιο παραπάνω Δ' σ., 130 κ. ἑ.

οικὸ κεφάλαιο νεαρὸ ἀκόμα ἐδῶ καὶ σφιγμένο στὰ στενὰ δρια τῆς Ἑλλάδας, θέλει ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπ' τὶς χειροπέδες ποὺ τοῦ βάζει δ φεονδαρχισμός. Ο λαὸς ἔχει πιὰ πεισθεῖ πὼς ἡ Μεγάλη Ἐπανάσταση δὲν τοῦ ἀλλαξε τὸ οἰζικό, δπος ποθύσης καὶ περίμενε. Μόνο δ τύραννος ἀλλαξε. Ο ξενοφρεμένος Ὀθωνας συμβόλιζε αὐτὴ τὴν ἀλλαγὴ καὶ συγκέντρων δὲν τὸ μῆσος τοῦ λαοῦ (τῶν ἀγωνιστῶν, τοῦ ἀστικοῦ καὶ ἀγροτικοῦ στοιχείου), πὸν ἔοντες ἀκτήμονας, φτωχός, γυμνός, διαρκῶς προπηλακιζόμενος ἀπ' τὰ ὑπολείμματα τῶν Βαναρῶν καὶ τὰ δργανα τῆς «Καμαρίλλας». Η ἐπανάσταση τοῦ 1843 εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ φίγει ἀπ' τὴν Ἑλλάδα δ βαναρικὸς στρατός, τὸ ἀνελεύθερο δμως καθεστῶς τοῦ Ὀθωνα ἔμενε. Στὴ λαϊκὴ ἀγανάχτηση ἔδωσαν κάποια διέξοδο οἱ ἐπαναστάσεις στὴ Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία. Παλιοὶ καὶ κορυφαῖοι ἀγωνιστὲς τοῦ Εἰκοσιένα ἀπ' τὴν παρατάξη τῶν συνταγματικῶν, δ παπα-Κώστας Τζαμάλας, οἱ Μπαλατσαῖοι, δ Βαγγέλης Κοντογιάννης, δ Βελέντζας, δ Τραγατέίκης, δλοι τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ στρατοῦ, σήκωσαν ἐπανάσταση. Αν καὶ μέσα στὸ 1848 καταστάλθηκε ἡ ἀνταρσία καὶ ἀμνηστεύτηκαν οἱ ἔνοπλοι, δστόσο ἡ ἀτιμόσφαιρα ἐξακολουθοῦσε νὰ εἴναι πινακτωμένη. Υπάρχουν σωρὸι ἀπὸ ἀλυτὰ προβλήματα (τὸ ἐθνικό, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν σκλαβωμένων ἐπαρχιῶν ἀπ' τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Αγγλούς, τὸ πολιτειακό, καὶ τὸ ἀγροτικό) ποὺ κρατοῦν τὸ λαὸ σὲ συνεχὴ ἀναστάτωση (²).

(²) Ε π. Κ ν ρ ι α η ι δ ο ν, Ἰστορία τοῦ συγχρόνου ἐλληνισμοῦ, τ. 1ος, 1892, Γ. Π. Κρέμου, Νεωτάτη Γενικὴ Ἰστορία, τ. 4ος, Γ. Κορδάτου, Νεοελληνικὴ Πολιτικὴ Ἰστορία Α', Γ. Ζενγού, Σύντομη μελέτη τῆς Νεοελλην. Ἰστορία, τ. 2ος 1946, Μαργαριάνη, Ἀπομνημονεύματα β' ἔκδοση, Τάσ. Α. Βουρνά, Το Ἑλληνικό 1848, (δακτυλογραφημένο).

Στὰ ἕδια αὐτὰ χρόνια δοκιμάζεται ἀπὸ σφοδρές ἐσωτερικὲς συγκρούσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία. Τὸ κίνημα τοῦ Θεόφιλου Καίρου, ἀποτελεῖ ἔκφραση ἀστικοδημοκρατικῶν αἰσθημάτων. Ἀπ' τὸν χαρακτῆρα του τὸν στενὰ φιλοσοφικό, εἶναι συνέχεια τοῦ ἔκπαιδευτικοῦ κινήματος τῶν χρόνων τῆς τουρκοκρατίας (ΙΗ' αἰώνας) γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης ἀπ' τὰ δεσμὰ τῆς ἐκκλησίας. Καθηδρὸς διμος συνέπεσε μὲ τοὺς δξεῖς ἀνταγωνισμοὺς ποὺ προκαλεῖ στὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν αὐτὰ τὰ χρόνια διαγόνως τοῦ Θεόκλητου Φαρμακίδη, γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδας, γιὰ τὴν ἀπόσπαση τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἀπ' τὸ Πατριαρχεῖο, αὐξάνει τὴν ἔξαψη τῶν παθῶν⁽¹⁾.

Ἡ Ἐκκλησία ἔπειτα ἀπὸ τὴν καταστολὴν τῆς ἔνοπλης ἑξέγερσης τοῦ 1848 γίνεται κέντρο τῶν πιὸ λιχουδῶν καὶ ποικίλων ἀνταγωνισμῶν. Ἡ παράταξη τοῦ Φαρμακίδη ἔχει μὲ τὸ μέρος τῆς τὰ προοδευτικὰ ἀστικὰ στοιχεῖα ποὺ ζητοῦν τὴν διλογίκρωση τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας πάνω σὲ δλοις τοὺς τομεῖς καὶ εἶναι δυσαρεστημένα ἀπ' τὸ Πατριαρχεῖο γιὰ τὸν ἀντεπαναστατικὸν του ρόλο κατὰ τὰ χρόνια τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγώνα⁽²⁾. Ὁμως πίσω ἀπ' τὴν παράταξην αὐτὴν κρύβεται τὸ παλάτι, ποὺ ἐνισχύει καὶ κατευθύνει τὸν ἀγῶνα γιὰ αὐτοκέφαλην Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ παλάτι ἐνδιαφέρεται γιὰ αὐτοκέφαλην Ἐκκλησίαν, ἀλλὰ ἔξαρτημένη ἀπ' αὐτό. Προσπαθεῖ νὰ ἀποσπάσει τὴν Ἑλληνικὴν Ἐκκλησίαν ἀπ' τὸ Πατριαρχεῖο καὶ τῇ ωσσιακῇ ἐπιφ-

(1) Χρον. Παπαδόπουλο, (βλ.π.): «ἡ πρώτη αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας) ὄργανωσις ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ἔνων προς τους κανόνας καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (Πρόλογος).

(2) Χρον. Παπαδόπουλο, παραπάνω σ. 30 — Ο Κοραής είταν ὑπέρ τῆς αὐτονομίας, σ. 53—54.

ροὶ γιὰ νὰ τὴν κάνει τυφλὸν ὅργανο τῶν ἀπολυταρχικῶν του διαθέσεων⁽¹⁾. Ἔτσι ἐνῷ θεωρητικὰ οἱ ἀπόψεις τοῦ Θ. Φαρμακίδη είναι προοδευτικές, στὴν πρᾶξη γίνονται ἀντιδραστικὲς καὶ ἀντιλαϊκές.

Ἡ παράταξη τοῦ Κωνστ. Οἰκονόμου ἐκπροσωπεῖ τὶς σιντηρητικὲς ἀπόψεις τοῦ Πατριαρχείου, ποὺ θέλει νὰ κρατήσει κάτω ἀπ' τὴν κυριαρχία του τὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδας. Ὁ ἀγώνας τοῦ Κ. Οἰκονόμου ἐπιδοκιμάζεται ἀπ' τὰ πλατειὰ στρωμάτα τοῦ λαοῦ ποὺ ἐπηρεάζονται ἀπ' τὴν προπαγάνδα τῶν καλογήρων καὶ τῶν πλανόδιων ἱεραποστόλων. Αἴτιες ποὺ οἱ ἀπόψεις τοῦ Πατριαρχείου βρίσκαν τόση ἀπίγκηση στὸ λαό, εἴταν πρῶτα ἡ δυσαρέσκεια τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ὅθωνα καὶ ὑστερα τὸ χαμηλὸ πνευματικὸ ἐπίπεδό του. Τὸ Πατριαρχεῖο διαθέτοντας τὴν τεραστία ἐπιφρονία του στὸ λαὸ τῆς ἑλευθερωμένης καὶ ὑπόδουλης Ἑλλάδας, μπόρεσε μὲ εὐκολία νὰ δρασεῖ πολύμορφα τὸν ἀγῶνα του κατὰ τῶν αὐτονομιστῶν μὲ δημαγωγικὰ συνθῆματα, τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν ποὺ βρίσκονται κάτω ἀπὸ τὴν τουρκικὴν καὶ ἀγγλικὴν κατοχὴν,

(1) Κατὰ τὸν Χρυσ. Παπαδόπουλο, (βλ.π.): «ἡ πρώτη αὐτῆς (τῆς Ἐκκλησίας) ὄργανωσις ἐστηρίχθη ἐπὶ βάσεων ἔνων προς τους κανόνας καὶ τὰς παραδόσεις τῆς ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας» (Πρόλογος). Οἱ πρῶτοι εἰσηγητοὶ τῆς ἰδρύσεως τῆς αὐτοκεφάλου Ἐκκλησίας καὶ ὄργανωται τῆς διοικήσεως αὐτῆς «ἡθέλησαν δουλεύουσαν τὴν Πολιτείαν Ἐκκλησίαν, ὑπὸ δὲ τὴν ἐπιδρασιν τῶν ἴδεων αὐτῶν διευπόθη βραδύτερον (1859) καὶ ἡ πολιτικὴ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς νομοθεσίας, παραδόσα τὴν Πολιτείᾳ οὐχὶ τὴν ἐποπτείαν, ἀλλὰ τὴν ἔξουσιαν ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, χορηγήσασα αὐτῇ δικαιώματα ἐπεμβάσεως καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐσωτερικοῖς τῆς Ἐκκλησίας (Πρόλογος), «Κατὰ τὸ βασιλικὸν διάταγμα ἡ Ἐκκλησία τελείως ὑπεδούλοντο εἰς ἀπλοὺν σωματεῖον, μὴ ἔχουσα ιδίαν αὐτενέργειαν ἐν τῷ δρισμῷ ὑπὸ τῶν κανόνων κυκλωτῆς τῆς δράσεως αὐτῆς... Ἡ μέλλουσσα Σύνοδος θὰ ἥτο ἀπλοῦς τροχός τῆς κυβερνητικῆς μηχανῆς». Αρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας δρίζονταν ὁ βασιλιάς. Σελ. 72—73.

τὴν κατάργηση τῆς μοναρχικῆς ἀποκυρωχίας καὶ τὸ διωγμὸν τῆς καθολικῆς προπαγάνδας, ποὺ ἔπειρε ἐπικύνδυνες διαστάσεις καθὼς εἶχε ἀφεθεῖ ἀνενόζλητη, χάρις στὴν προστασία τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας. Αὐτὰ τὰ συνθήματα συγκινοῦσαν βαθύτατα τὴν Ἑλληνικὴν ψυχήν. Τὸν ἀγῶνα τοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ Οἰκουμένου ἐνίσχυε μὲ δῆλες τῆς τὸς δινάμεις ἡ τσαρικὴ Ρωσία, γιατὶ μέσα ἀπ' αὐτὸν κατόρθωντε νὰ κρατεῖ τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν σὲ μιὰ στάση ἔχθρικὴ ἀπέναντι στὴν πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας στὴ Μεσόγειο καὶ τὴν νοτιανατολικὴν Εὐρώπην. Οἱ δυτικὲς δυνάμεις ὑποστηρίζονταις τὴν ἀκεραιότητα τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, ἀντιδροῦσαν στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἐλλάδας καὶ τῆς ἀπελευθέρωσης ἀπ' τὴν τουρκικὴν τυραννίαν ὅλων τῶν ὑπόδουλων Ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν. Τὴν τσαρικὴν Ρωσίαν ἐνδιέφερε ίδιαίτερα ἡ ἀποσύνθεση καὶ ἔξουδετέρωση τῆς Τουρκίας σὰν συμμάχου τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας; καὶ ἐκμεταλλεύονται τὶς ἀπελευθερωτικὲς διαθέσεις τῶν δρυμοδόξων χριστιανικῶν λαῶν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου, ποὺ εἴταιν ἀκόμα ὑποτελεῖς στὴν Τουρκία, καθὼς καὶ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Πατριαρχείου.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Πατριαρχείου βρῆκαν τὴν δεξύτερην ἐκφράσιν τους στὸ ἔνοπλο κίνημα τοῦ Χριστόφορου Παπούλακη στὰ 1852 στὴ Λαωνία. Ο Χριστόφορος Παναγιωτόπουλος ἡ Παπούλακης⁽¹⁾, δπως βαφτίστηκε ἀπ' τὸ λαό,

⁽¹⁾ Σχετικὴ βιβλιογραφία, Γ. Κρέμου, Γενικὴ Ιστορία, σ. 1118—1119, Ἐπ. Κυριακίδου, Ιστ. Συγχρ. Ἑλλην. Α', σ. 614, Δημ. Δουνάκη, Ἡ δράση τοῦ Χριστ. Παπούλακη, Τερός Σύνδεσμος, Θ' 1914 ἀρ. 216, 217, 219, Καλλινίκου Καστόρχη, Πιστὴ συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ Μάνην οδοιποδεστέρων πράξεων τοῦ ἀγίου Χριστ. Παπούλακη, Τερός Σύνδεσμος Η' 1913, ἀρ. 189. Χ. Ἀγγινού, Ιστορικὰ σημειώματα, Ἀθ. 1925, σελ. 379—381.

γεννήθηκε στὸ Ἄρμπουνα τῶν Καλαβρύτων γύρω στὰ 1785. Γράμματα πολλὰ δὲν ἔχερε, εἶναι ζήτημα ἀν προχειρίσης πέρα ἀπ' τὶς κατώτερες τάξεις καὶ αὐτὸν τοῦ δημοτικοῦ σχολειοῦ. Πρὸιν γίνει ιεραπόστολος ἐπαγγέλοντας τὸν κρεοπώλη. Εἴταν ἀσκητικός, διάβαζε ψηφικαὶ ἐκκλησιαστικὰ βιβλία καὶ σὲ προχωρημένη ἡλικίαν ντύθηκε στὰ φάσα. Κυρίως ἡ δράση τοῦ ἀρχίζει ἀπ' τὸ 1847. Στὰ 1848 ἥρθε στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ξητήσει ἀπ' τὴν Ἱερὰ Σύνοδο ἄδεια θεοκήρυκος. Ἡ Σύνοδος ἀρνήθηκε μὲ τὴ δικαιολογία πώς εἴταιν ἀγράμματος. Μὲ διάφορες γνωριμίες ποὺ διέθετε στὴν Ἀθήνα κατώρθωσε τελικὰ δ. Παπούλακης ν' ἀποστάσει τὴν ἄδεια στὰ 1851. Στὸ μεταξὺ ἔχει ἐντείνει καὶ ξαπλώσει τὴ δράση του στὴν ὁρεινὴ Πελοπόννησο καὶ πρὸ παντὸς ἔχει ἔρθει σ' ἐπαφὴ καὶ στενὴ συνεργασία μὲ τοὺς καλόγερους τῶν μοναστηριῶν καὶ ίδιαίτερα τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ποὺ στὴν κίνησή τους κατὰ τοῦ Θ. Φαρμακίδη καὶ τῶν ἐπεμβάσεων τοῦ παλατιοῦ στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἐκκλησίας, καθοδηγοῦνται ἀπ' τὴν Φιλοδρόδοξη Ἐταιρία καὶ τὸν ἀρχιγύ της Κοσμᾶ Φλαμιᾶτο. Στὴ Φιλοδρόδοξη Ἐταιρία ἀνήκουν πολιτικές καὶ στρατιωτικές προσωπικότες τοῦ κόμματος τῶν Ναπαίων (=ρωσσικοῦ)⁽²⁾. Ο Κοσμᾶς Φλαμιᾶτος ἀπ' τὴν Κεφαλληνία, βρίσκεται ἔξοριστος τῶν Ἀγγλῶν στὴν Πάτρα γιὰ τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀπελευθερωτικὴν του δράση στὰ Ἐφτάνησα⁽³⁾, Ἀπ' τὰ σημαντικότερα στελέχη τῆς παράταξης τοῦ Πατριαρχείου καὶ

⁽¹⁾ Χρ. Παπαδόπουλος, βλ. π. σελ. 278. «Οἱ πολέμιοι τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ, συνέπραττον εἰς συνομωσίας κατὰ τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος». «Ἡθελαν νὰ ἀντικαταστήσουν τὸν καθολικὸν Οθωναν μὲ βασιλιὰ δρυδόδοξο στὸ θρόνοκεντρα.

⁽²⁾ Χ. Αννινού, Σημειώματα σελ. 401, 443—445. Σεραφεῖρη Παπακώστα, Εὐσέβιος Ματθόπουλος, Ἀθ. 1930 σ. 7—9.

τοῦ Κων. Οἰκονόμου ἐπικοινωνεῖ μὲ τὰ μοναστήρια τῆς Πελοποννήσου καὶ καθιδηγεῖ τὸν ἄγωνα κατὰ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ "Οθωνα μὲ δύναμη καὶ ἔξαιρετικὴ δεξιοτεχνία. "Ο Παπουλάκης ἀπὸ τὸ 1848 ποὺ γνωρίστηκε μαζί του ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ τὶς ὁδηγίες του καὶ δίνει στὸ κήρυγμά του χαραχτῆρα φανερὰ πολιτικό⁽¹⁾. Γυρίζει τὰ χωριά καὶ προσπαγαδίζει στὸ λαὸν ἐναντίον τοῦ "Οθωνα καὶ τῶν Ἀγγλῶν. Τὸν Ὁχτώβροη τοῦ 1851 κατεβαίνει στὴν Καλαμάτα καὶ γίνεται πανηγυρικὰ δεκτὸς ἀπ' τὸ λαό. "Απὸ δῶ καὶ πέρα δὲ Παπουλάκης ἐπιβάλλεται στὸ λαὸν καὶ λατρεύεται σὲ μεσίας. Εἶναι σὲ θέση νὰ χρησιμοποιήσει τὶς ἀγοροτικὲς μάζες διπλως θέλει. Σὲ κάθε περιοδεία ἀκολουθεῖται ἀπὸ πλήθη ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἀποφασισμένων νὰ πρᾶξουν δι, εἰ δὲ Παπουλάκης τοὺς ὑπαγορεύει. Σιγὰ—σιγὰ ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται γύρῳ του καὶ ἔνοπλο σῶμα γιὰ νὰ τὸν προστατέψει ἀπὸ κάθε ἐπίνθεση ποὺ θὰ προέρχονταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ παλατιοῦ⁽²⁾. "Απὸ τότε «ἀπεφάσισε γὰρ ἐξεγέρει τὸν λαὸν εἰς ἀλλήθη στάσιν κατὰ τῶν ἀρχῶν. "Οθεν συνοδεύομενος ὑπὸ δισχιλίων χωρικῶν, δῶν οἱ 500 ἔνοπλοι, ἐξεστοάτευσε κατὰ τῶν Καλαμῶν, ἐδέησε δὲ ἵνα παρεμβῇ ὁ στοατὸς ἵνα προλάβῃ τὴν ἀλλωσιν τῆς πόλεως καὶ τὴν λεη-

(1) Χ. Αννιού, βλ. π. «Ηδη εἰς τὰς δικαιίας του ἡρ-
γίσεως τολμηρῶς νῦ παρενείρη ἀσεβεῖς πολιτικοὺς ὑπαινιγμούς...»
σελ. 415.

(3) Χ. Q. ³Α νινου, βλ. π. σελ. 434: «Εἰς τὸ πρόστατον, χωρίον τοῦ δήμου Καρδαμύλης, κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἐπάρχου Οἰτύλου μετέβη ὁ Χριστόφορος, συνοδευμένος ὑπὸ 300 περίπου ὑπλοφόρων. Εἰς τὸ χωρίον Λαγκαδά ή δημοσίᾳ δύναμις ἡ πεμφθείσα πρὸς καταστολὴν τῶν ταραχῶν, ἐδέρει αὐτὸν περιφρουρούμενον ἀπὸ 150 ἐνόλικον ἐκ Κολοκυθίου, οἵτινες κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ Ἐπάρχου, «ἀποτελοῦσιν δόπιν καὶ ἀν περιέχονται πανταγοῦ τὴν κυρίαν φρουράγι του», καὶ ἀπὸ χιλιάδες λαοῦ.

λασίαν αὐτῆς». (¹) «Ἡ ἑποστήριξε τὴν δόπιαν παρέσχον εἰς τὸν Χριστόφορον ὁ λαὸς τῆς Λακωνίας, ἔνθερμος ἐξ ἀρχῆς οὖσα, κατέστη βαθμηδὸν μανική, φρενιτιώδης, καὶ ἐφθασεν εἰς τὰ ἀκρότατα τῆς παραφορᾶς ὅφια κατὰ τὰς τε λευταίας τῆς περιοδείας του ήμέρας, ὅτε ὁ κῆρυξ, ἀκατιδίωκτος εἰτέτι, περιήρχετο θριαμβευτικῶς ἀπὸ κάμης εἰς κάμην, παρακολούθουμένος ὑπὸ πολυναρθρίμοι στίγμους ἐνόπλων δπαδῶν»^(²).

Τὸ παλάτι καὶ ἡ κυβέρνηση βρέθηκε μπροστά σὲ σοβαρὸ κίνδυνο. Τὸ κίνημα τοῦ Παπούλακη ἔπειρνε πανελλήνιες διαστάσεις καὶ ὁ κίνδυνος νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἀπὸ τὸ κόμιμα τῶν Ναπαίων γιὰ σοβαρότερες πολιτειακὲς ἀλλαγὲς εἴταν ἀμεσος. Γι' αὐτὸ ή κυβέρνηση ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταταλείψει κάθε δισταγμὸ καὶ νὰ χτυπήσει τὸν Παπούλακη καὶ τὴν Φιλορθόδοξο Ἐταιρία μὲ δῆλα τὰ μέσα. (3) Ἀρχιδε ποῶτα μὲ τὶς συλλήψεις. Τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1852 πιάστηκε καὶ κλείστηκε στὶς φυλακὲς ὁ Κοσμᾶς Φλαμιᾶτος καὶ ἀλλοι 150 περίπου καλόγεροι ἀπὸ τὰ μοναστήρια τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς ἀλλης Ἑλλάδας. Ὅστερα πέρασε στὴν ἔνοπλη ἀντιμετώπιση τοῦ Παπούλακη, ποὺ κατόρθωσε νὰ τὸν συλλάβει ἔπειτα ἀπὸ προδοσία τοῦ κληρικοῦ Παπαβασιλαρού στὶς 24 Ἰουνίου 1952.

“Η μεταξείριση τοῦ Παπουλάκη, Φλαμιάτου καὶ ὅλων τῶν κληρικῶν ὑπῆρξε σκληρόη. Ὁ Φλαμιάτος κι' ἔνας ἄλλος μικρὸς ἀριθμὸς καλογήρων πέθανε στὶς φυλακές. Ὁκοι οἱ συλληφθέντες κρατήθηκαν στὶς φυλακὲς καὶ στὶς ἔξοδιες δέκα όλόκληρα χρόνια ῥᾶ τὴν ἔξωση τοῦ “Οὐθωνα ἀπ’

(1) X. "A v y i v o u, Bl. π. σ. 433.

(2) Τοῦ τὸν, βλ. π. σ. 449 449 κ. ε.

(3) T o v i δ i o v, βλ. π. σ. 449 z. ε.

τὴν Ἑλλάδα. Ποτὲ δὲν τοὺς δίκασαν ἀν καὶ ἐπανειλημμένα τοὺς ἔσειραν στὰ δικαστήρια, γιατὶ φοβόντουσαν τὴν ἔξ-γερση τοῦ λαοῦ, ποὺ θεωροῦσε τοὺς κληρικοὺς αὐτοὺς σὰ μάρτυρες λαϊκούς. "Ολοὶ τοὺς ἀντιμετώπισαν τὴ μανία τοῦ κράτους μὲ παραδειγματικὸν ὑάρδος καὶ ὅξιοπρέπεια. Ὁ Παπούλακης πέθανε στὴ φυλακὴ τῆς μονῆς τῆς Παναγούρ-του στὴν Ἀνδροῦ στὶς 17 Ἰανουαρίου 1861. (¹)

Ο Ὅθωνας γιὰ μιὰ ἀκόμα φροὺς κατάφερε νὰ κατα-στείλει μὲ τὴ βίᾳ τὴν ἔξέγερση τοῦ λαοῦ. Τὰ γεγονότα τοῦ 1854 (κριμαῖκὸς πόλεμος, ἐθνικοπατελευθερωτικὴ ἐπανά-σταση τῆς Ἡπειροθεσσαλίας. ὄγγλο-γαλλικὴ κατοχὴ) δῶσαν στὸν ἀπολυταρχικὸν μονάρχη τὴν εὐκαιρία νὰ παρασύρει τὸ λαὸ μὲ τὸ μέρος του προσωρινά, μὲ τὴν τυχοδιωτικὴ πο-λιτική, καὶ νὰ διαλύσει τὴν ἐπαναστατικὴ ἀτμόσφαιρα. Ἄλλ' αὐτὸ μόνο ὡς τὸ 1859. Ἄπ' τὴ χρονιὰ αὐτῆι ἀνοίγει στὴν Ἑλλάδα νέος ἐπαναστατικὸς κύκλος ποὺ κλείνει τὸ φιλινόπωρο τοῦ 1862 μὲ τὴν ἔξωση τοῦ Ὅθωνα ἀπ' τὴν Ἑλλάδα. (²).

Ἀνάμεσα στοὺς 150 περίπου κληρικοὺς ποὺ συνελή-

(¹) X. Α ν ν ι ν ο ν, βλ. π. Τὸ κίνημα τοῦ Παπούλακη, ἔχει μιὰ ἴδιαίτερη ἴδιορυθμία ὃς πρὸς τὰ κίνητρά του. Σὰν χριστιανικὸ κίνημα εἶναι ἀντιδραστικό. Ἀντιτίθεται στὴν ἐκκλησια-στική αὐτονομία καὶ σὲ κάθε μεταρρύθμιση στὴν ἐκκλησία. Ἐπὶ σης ἀπέναντι στὴ μόρφωση τοῦ κλήρου παίσονται ἐχθρικὴ θέση καὶ καλλιεργεῖ στὸ λαό ποὺ βρίσκεται σὲ καμηλό πνευματικὸ ἐπίπεδο, τὴν θρησκοληψίαν καὶ τὶς δυσδιαμονίες. Ἐχει ὅμως τὴ θέση του μέσα στὰ λαϊκὰ πολιτικὰ κινήματα γιατὶ ἐκφράζονται τὴ δυσαρέ-σκεψια τοῦ λαοῦ κατά τοῦ Ὅθωνα ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ ἀπο-λυταρχικὸ Ὅθωνικό καθεστώς. Εἶναι ἀντιδραστικό, ἀντιλαϊκό ὃς πρὸς τοὺς θρησκευτικούς σκοπούς, προοδευτικό, λαϊκό, ὃς πρὸς τοὺς σκοπούς τοὺς πολιτικούς. (βλ. ὑπόμνημα τοῦ Παπούλακη πρὸς τὸν Ὅθωνα, X. Ανν. Ἰστ. Σημ. σ. 439—440).

(²) Ἀν. Γ ο ύ δ α, ὑπομνήματα τῶν αὐτοεξορίστων στὴ Σμύ-νη ἀγωνιστῶν τῶν ἔξεγερσεον 1859—1862.

φίησαν στὰ 1852 γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὸ χριστιανικὸ ἀντιοθωνικὸ κίνημα τοῦ Παπούλακη καὶ τῆς Φιλορ θόδο-ῆης Ἐταιρίας, εἴταν καὶ δ Διονύσιος δ Γέροντας, δ προγό-νος καὶ διδάχος τοῦ Παπαδιαμάντη. Ἔτσι μόνο μπορεῖ νὰ ἔξηγηθεῖ πῶς «ἀπεσταλμένοι ἀξιωματικοὶ τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ τὸν πῆραν ἀπ' τὴ Σκιάθο καὶ τὸν ἔστειλαν στὴ Θήρα μὲ τὴν κατηγορία πῶς συνεργάζονται μὲ τὸν Πα-πούλακη γιὰ νὰ φέξῃ τὸν Ὅθωνα!» (¹). Είχαν βέβαια σο-βαροὺς λόγους οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Ὅθωνα γιὰ νὰ μὴ στα-ματήσουν μόνο στὴ σύλληψη καὶ τὴν ἔξορία τοῦ Διονύσιου, ἀλλὰ νὰ προχωρήσουν, ἐκδηλώνοντας τὴ μανία τους καὶ σ-αῦτὰ τὰ ἔπιπλα ποὺ τ' ἀρπαξαν καὶ τὰ πούλησαν στὴ δη-μοπρασία, μεταβάλοντας σὲ οημαδιὸ καὶ αὐτὸ τὸ μονα-τῆρι!

Ο Διονύσιος δοκίμασε τὴν ἴδια τύχη μὲ τοὺς ἄλλους συνέξοριστους κληρικούς. Οξ τὸ 1862, δέκα χρόνια ἔμεινε ἔξοριστος στὴ Θήρα. "Οταν δ Ὅθωνας ἔπεσε κι' ἔφυγε ἀπ' τὴν Ἑλλάδα, δ Μιαούλης ἔστειλε καὶ τὸν πῆραν ἀπ' τὸ νησὶ τῆς ἔξορίας. "Εμεινε στὴν Υδρα καὶ στὴ Σύρα δεκα-τέσσερα χρόνια καὶ στὰ 1882 γέρος, πιά, γύρισε πάλι στὴ Σκιάθο γιὰ νὰ πεθάνει ἐκεὶ στὰ 1887. Τί ὑπῆρχε πιὰ στὸ Διονύσιο ἀπ' τὸν παλιὸ τυπολάτρη «Κολλυβᾶ»; "Οταν πῆγε στὴ Σύρα δ Ἀλέξανδρος Μωραΐτίδης καὶ τοῦ ξήτησε νὰ τὸν δεχετεὶ καλόγερο κοντά του, δ Διονύσιος ἔξαγοριώθηκε. «Οταν δύως ἔξομολογηθεῖς τοῦ ἐφανέρωσα τὸν σκοπὸν τοῦ ἔρχομοῦ μου, καὶ δτι ἀπεφάσισα νὰ μείνω πλησίον τοῦ, ὑψώσας αἰφνης τὴν φωνήν του ὃς βροντήν, καὶ τὰς δύο χείρας τὰς μαλακὰς καὶ σὰν δύο φαρδιά, ἐκραύγασε στεν-

(²) Γ. Β ε φ ί τ η. Τὸ ἀναμορφωτικὸ κίνημα τῶν Κολλυβα-δῶν κλπ. Ἀκτίνες, Χριστούγεννα, 1943.

τορείως, ώς συνήθισεν εἰς σημαντικάς περιπτώσεις : — Πήγαινε νὰ μάθῃς γράμματα!»⁽¹⁾ «Ο 'Αλύπιος εἶχε ὑποδεχτεῖ τὸ Διονύσιο, ποὺ τὸν προόριζε γιὰ προεστὸ στὸ νησί, μὲ τὴν κραυγὴ : «Κούτσουρο ἔγῳ, κούτσουρο καὶ σύ!». Τώρα μὲ τὴ σειρὰ του ὁ Διονύσιος ἔδιωχνε ἀπ' τὴν ἐκκλησία τὸν Ἀλέξανδρο Μωραΐτιδη, μὲ λόγια ποὺ εἶχαν τὸ ἴδιο περιεχόμενο μὲ τὰ λόγια τοῦ Ἀλύπιου.

Μέσα στὸ Διόνυσιο τὸ Γέροντα ὑπῆρχε ὁ αὐτηρὸς «Κολλυβᾶς», ὁ συνεχιστὴς τῆς παραδοσῆς στὴ Σκιάθο, μαζὶ μὲ τὸν πολιτικὸ ἔξοριστο τῆς Θήρας, δπως καὶ στὸν Ἀλύπιο μαζὶ μὲ τὸν καλόγερο ὑπῆρχε ὁ κοσμικός, ὁ νοσταλγὸς τῆς νεότητας ποὺ ἀφῆσε νὰ χαθεῖ. «Ἡ ἐκκλησιαστικὴ παραδόση ἀρχισε μὲ τὸν ιερομόναχο Νήφωνα, ἔναν ἀναχρόνιστικό, αἰρετικό, ἔξοριστο ἀπ' τ' Ἅγιον Ὁρος στὴ Σκιάθο, κ' ἔκλεισε μ' ἔναν πολιτικὸ ἔξοριστο, τὸν ἡγούμενο τῆς Παναγίας τῆς Κονίστριας Διονύσιο τὸ Γέροντα, ποὺ συνείργησε στὴν πτώση καὶ ἔξωση τοῦ Ὁθωνα.

Δ. ΕΝΑΣ ΜΕΤΑΝΟΙΩΜΕΝΟΣ ΑΝΑΧΩΡΗΤΗΣ, ΝΟΣΤΑΛΓΟΣ ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΤΟΥ ΝΕΙΟΤΗΣ

«Υπαγε ἀνίατε, ὁ πόρος θὰ εἶναι ἡ ζωὴ σου . . . »

(«Φαρμακολύτρα»)

Ο ΠΑΤΕΡΑΣ τοῦ Παπαδιαμάντη, ὁ παπα-Ἀδαμάντιος, ἔχει μεγαλώσει στὰ χέρια τοῦ Διονύσιου τὸν Γέροντα, ποὺ εἶναι θεῖος του, καὶ ἔχει ζυμωθεῖ μὲ τὶς παραδόσεις τῆς σκιαθίτικης ἐκκλησίας. «Ομως ἀντὶ νὰ γίνει καλόγερος, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν συγγενῶν του «Κολλυβᾶδων» γίνεται παπᾶς, λές γιὰ νὰ συμβιβάσει τὶς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις ποὺ ὑπῆρχαν στοὺς θείους του Ἀλύπιο καὶ Γέροντα. «Οταν κανεὶς εἶναι παπᾶς, μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ μοναχὸς καὶ κοσμικὸς μαζί. Ἀνήκει στὴ ζωὴ χωρὶς νὰ ἐγκαταλείπει τὴ δούλεψή του στὸ Χριστό. «Ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Παπα-Ἀδαμάντιου ἀπ' τὴν παραδοση τῶν «Κολλυ-

(1) A. Μωραΐτιδη, Μὲ τοῦ βιοργᾶ τὰ κύματα, τόμ. Α' σελ. 112—113.

βάδων» δὲν ἔγινε βέβαια τυχαία. Συμμορφώθηκε μὲ τὰ προστάγματα τῆς ἐποχῆς. Τὰ μοναστήρια δὲν εἶχαν πιù τὸν παλιὸν πλούτο, τὴν μεγάλην κτηνοτροφικὴν καὶ ἀγροτικὴν περιουσία, φτώχηναν καὶ κοντὰ σ' αὐτὸν ἐθήμωσαν. Μπήκαν στὸ περιθώριο τῆς ζωῆς: «Τὸ ξεθῶρισμα τῶν ἀρχῶν καὶ ἡ ὑποβάθμιση τῆς θέρμης καὶ τοῦ χριστιανικοῦ ζῆλου, ποὺ διέκουνε τοὺς παλαιοτέρους»⁽¹⁾, προχωρεῖ θαγδαία. Εἶναι νόμος ίστορικός, νόμος κοινωνικός, διτι ἔχει γεράσει, νὰ παραμείζεται, νὰ πεθαίνει, γιὰ ν' ἀνοίγεται δ δρόμος στὴ ζωή. Ποιὸς μπορεῖ ν' ἀντισταθεῖ στὴ ζωὴ τὴν παντοδύναμη;

Ο παπα-Άδαμάντιος στάθηκε ἀνάμεσα στὴ ζωὴ καὶ στὴν ἐκκλησία. Δημιούργησε οἰκογένεια μὲ μισὴ σχεδὸν ντουζίνα παιδιά, τὰ περισσότερα κορίτσια. Γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τὰ βγάλει πέρα ἔγινε καὶ γραμματέας στὴν κοινότητα, ἔκανε καὶ τὸ δάσκαλο. Παραμένει ἔνας «Κολλυβᾶς», μὲ τὴν ἔννοια τοῦ κληρικοῦ ποὺ πιστεύει στὴν ἀξία τῶν παλιῶν θεσμῶν καὶ ποὺ ἡ μακούα παραδόση τὸν τυλίγει σὲ μιὰ ἀτμόσφαιρα μεγαλείου καὶ τὸν δείχνει ἀκόμα πιὸ ἐνάρετο ἀπὸ κεῖνο ποὺ εἶναι: ἔνας «Κολλυβᾶς» μὲ πατριαρχικὴ ἀγωγή, ποὺ ὅμως ἡ ἀσχολία του μὲ τὴν ἐκκλησία τοῦ εἶναι βιοποριστικὸ ἐπάγγελμα⁽²⁾.

Απ' τὰ παιδιὰ τοῦ παπα-Άδαμαντιού κανένα δὲν ἔγινε παπᾶς ἢ καλόγερος. Ο: Αλέξανδρος⁽³⁾, τὸ πρῶτο

(1) Γ. Βεριά, βι. παραπάνω σελ. 106.

(2) Γ. Βαλέτα, Παπαδιαμάντης, σελ. 87-89 καὶ O. Merlier, Α. Παπαδιαμάντη, Γράμματα, 1934 σ. 8.

(3) Ο Παπαδιαμάντης γεννήθηκε στὰ 1851. Τὰ πρῶτα γράμματα τάψαντε στὴ Σκιάθο. Τὸ Σχολαρχεῖο τὸ ἔργαλε στὴ Σκύπελο. Ήγήσε στὸ Γυμνάσιο τῆς Χαλκίδας καὶ τοῦ Πειραιᾶ. Τὸ διεκόφε στὴν Γ' τάξη. Φοίτησε στὸ Βαρθάκειο καὶ πῆρε τὸ ἀπολυτήριο τῆς Δ'. τάξης. Γράφτηκε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πα-

λγόρι, ποὺ θὰ ἔπειπε νὰ συνεχίσει τὴν οἰκογένειακὴν καὶ τοπικὴν παραδόση, τράβηξε πιὸ πέρα τὴ διάσπαση. Η ἐκκλησία ποὺ δὲν ἔπαψε ποτὲ νὰ τὸν διεκδικεῖ, δὲν μπόρεσε νὰ τὸν κερδίσει διοκληθωτικά. Η ζωὴ πιὸ δινατὴ τὸν ἀπέσπασε καὶ τὸν κράτησε δριστικὰ στὴν ἀγκαλιά της, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ μπορέσει νὰ τὸν ἀπαλλάξει ἀπ' τὴ γοντεία τῆς παραδόσης.

Απ' τὸν πατέρα του, ποὺ μεγάλωσε στὰ χέρια τοῦ σεβασμού Διονύσιου τοῦ Γέροντα, δ Παπαδιαμάντης δένεται στενά, πνευματικά, μὲ τὸ ἀναχρονιστικὸ ἐκκλησιαστικὸ κίνημα τῶν «Κολυβάδων», ἵδιαίτερα μὲ τὴν οἰκογένεια τοῦ κύρῳ Δημητράκη τ'^ο Αγάλλου, τοῦ προύχοντα, ποὺ στὰ γηρατεία του κλείστηκε στὸ μοναστῆριο καλόγερος, γιὰ νὰ «γηροκομηθῇ» ἀπ' τὸ γιό του τὸν ἥγονοντον. Βλαστάρια της, δ οὐλοζωϊστῆς Αλύπιος, δ ἥγονοντος τῆς μονῆς Εναγγελισμοῦ, ποὺ διακρίθηκε γιὰ τὸ «ἀλυπιακὸν μοσγάτον» καὶ δ Επιφάνιος Δημητριάδης, δ φημισμένος δάσκαλος τῆς Υδρας, δ πατέρας τοῦ Διονύσιου τοῦ Γέροντα, ποὺ ζεῖ ὡς τὰ 1887. Η μητέρα του ἔζησε στὸν Μωραΐταιων τῶν μεγαλονοικούρηδων τοῦ νησιοῦ, ποὺ συνδέεται γενεαλογικὰ καὶ μὲ τὸ σῷ τοῦ Δημητράκη τ'^ο Αγάλλου.

Ηρόθε στὸν κόσμο δ Παπαδιαμάντης μὲ μιὰ λεπτή,

νεπιστημίου, ἀλλὰ ποτὲ δὲν πῆρε πτυχίο. Απὸ τὸ 1882 ἀρχίζει νὰ ἔργαζεται στὶς ἔρημεριδες τῆς Αθήνας σὰν μεταφραστὴς καὶ διηγηματογράφος. Πέθανε στὴ Σκιάθο τὸ 1911. Περισσότερα βιογραφικὰ καὶ ψυχογραφικὰ στοιχεῖα, στὶς εἰδίκεις ἔργασίες: O. Merlier, Α. Παπαδιαμάντη, Γράμματα, 1934, Γ. Βαλέτα, Παπαδιαμάντης, 1940, K. Παπαχρήστου, Ο ἀγνωστος Παπαδιαμάντης, 1947.

ἀσθενεική ίδιοσυγκρασία, μὲν μιὰ ψυχὴ ἀνοικτὴ σ' ὅλες τὶς ἐπιδράσεις. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ δεδομένο μπορεῖ νὰ στηρίξει κανεὶς τὴν παρακμὴ τῆς οἰκογενειακῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, ποὺ ἔκλεισε μὲ τὴν ἀναλαμπὴ τοῦ ἔξαιρετικοῦ πεζογόνου. ‘Ο ἀδελφός του, δ' Ἀπόστολος, τρελλάθηκε καὶ πέθανε. ‘Ο Παπαδιαμάντης ως τὸ τέλος τῆς ζωῆς του δὲν μπόρεσε ν' ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὸ ἀφάνταστα δυνατὸ σιννίσθημα κατωτερότητας ποὺ τὸν βάρυνε. Πίσω ἀπὸ κάθε ήρωά του, δειλό, ἀτολμο ντροπαλό, κρύβεται δ' ἕδιος. ‘Ορμέμεμφτα τ' ἀνήμπορα, τὰ συνεσταλμένα παιδιά, τὰ συντροφεύει στὰ διηγήματά του μὲ ἄλλα παιδιά, ἐντελῶς διαφορετικὰ στὴν ίδιοσυγκρασία, θαρραλέα, μὲ ὑγιεῖς ἐκδηλώσεις, μὲ ἐτοιμότητα στὴ σκέψη καὶ στὶς κινήσεις. Τὸ γεμάτο εὐδωστία παιδί, αὐτὸ ποὺ δὲ διστάζει καὶ δὲ γνωρίζει ἐμπόδια, μὲ αὐτοκυριαρχία καὶ αὐτοπετοίθηση, εἶναι δ' ἕδανικὸς τύπος παιδιοῦ γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, αὐτὸ ποὺ δ' ἕδιος δὲν εἴταν, μὰ ποὺ τόσο ἐπίμονα λαχταροῦσε νὰ εἶναι. Ψυχὴ τόσο ντελικάτη σὰν τοῦ μικροῦ Ἀλέξανδρου, δὲν εἴταν δυνατὸν νὰ ξεφύγει τῇ δοκιμασίᾳ καὶ τὴν ἐπίδραση τοῦ περιβάλλοντος. Η ἀγωγὴ ἀπ' τὸ σπίτι του εἴταν πατριαρχική, τοῦ πατέρα του τοῦ «Κολλυβᾶ», ποὺ ἄλλο τίποτα δὲν κληρονόμησε ἀπ' τὴν ξεφτισμένη παράδοση παρὸ τὴν περηφάνεια γιὰ τοὺς πνευματικούς του προγόνους καὶ τὴν ἀρτηριοσκλήρωσή τους, καὶ τῆς μάνας του τῆς ξεπεσμένης ἀρχοντοκόσης. Στὸ σπίτι του κρατιοῦνταν ὅλες οἱ συνήθειες τῶν ἐπιβλητικῶν «Κολλυβάδων», ποὺ δὲν ἔννοοῦσαν νὰ παρατηθοῦν ἀπ' τὸ ἕδανικὸ τῆς παλιᾶς ἐκκλησίας, καθὼς καὶ τοῦ νησιώτικου ἀρχοντολογιοῦ, ποὺ ἔνω διατηροῦσε ὅλα τὰ παλιὰ ἥθη, εἰχε ἀποξενωθεῖ ἀπ' τὸ κυριότερο βάθυ του, τὸν πλοῦτο. Η φτωχολογιὰ τοῦ νησιοῦ ποὺ

είχε αλέηθεν σε άριθμό, είχε υποχτίσει και κάτοια στιγ-
χειώδη χειραφέτηση ύστερα απ' τὴν ἀπελευθέρωση. Ὡς ποι-
νωνική ιεραιχία είχε λείψει και δύνατος θαρρετά εἰσινεύον-
ταν τὴν ἀρχοντοσυνγένεια. Ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος βασανί-
ζονταν σκληρὰ ἀπ' τὴν «ἀσυμπαθίῃ καὶ ἀστοργῷ συντρο-
φιᾳ» του. **Τ**αῦτα παιδιά, γράφει στὸ διήγημα: «Τὰ δαι-
μόνια στὸ δέιμα», δύσον σέβας καὶ φόβον ἐδείκνυον ἐπὶ πα-
ροντία τῶν πρεσβυτέρων μελῶν τῆς οἰκογενείας μου, ὅλον
τὸ ἔξτρων εἶς φθόνον καὶ ἐπιβολὴν κατ' ἐμοῦ. Μὲ ἐμίσοδον
διότι ἡμιον παπαδοπαίδι. Ἐκεῖνοι ἦσαν τέκνα ναυτικῶν,
πορθμιέων, ναυπηγῶν, γεωργῶν. Οἱ πατέρες των ἐθαλασσο-
πνίγοντο ή ἰδρωναν πολὺ γιὰ νὺν βγάλουν τὸ ψωμί, καὶ οἱ
νήοι τὸ εἴχαν διὰ καύχημα. Καὶ διὰ τοῦτο ἐμὲ μὲν ἐπειριφρο-
νοῦνσαν⁽⁴⁾. Ὁ πατέρας τοῦ Παπαδιαμάντη εἴταν ἔνας φτω-
χὺς παπᾶς τοῦ νησιοῦ, ποὺ μὲ δυσπολία συντηροῦσε τὴν
οἰκογένειά του. Ἀπὸ παράδοση δύμως ἀνήκε στὴν τάξη τῶν
ἀρχόντων καὶ δύνατος Ἀλέξανδρος δὲν ἔβρισκε συχώρεση
γι' αὐτή τον τὴν ταξικὴ προέλευση, ἀπ' τ' ἄλλα παιδιὰ τῶν
λαϊκῶν σπιτιῶν.

‘Η μητέρα του «ἢ φιλότεχνος», ἀπὸ στοργὴν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ταξικὸν ἔγωςμό, δὲν τὸν ἀφηνε νὰ γυρίζει στὸ χωριό, ὅπως τ’ ἀλλα παιδιὰ ξυπόληπτο καὶ ἀπεριποίητο. Ἡθελε ὁ γιός της, ὁ μικρὸς Ἀλέξανδρος, ὅχι μόνο νὰ φορεῖ παπούτσια, ἀλλὰ καὶ κάλτσες! «Οποῖα δεσμὰ παιδαγωγικῆς δουλούνης»⁽²⁾.

‘Η περιφρόνηση ποὺ τοῦ ἔδειχνε ἡ συντροφιά του, τοῦ δυνάμων τὸ συναίσθημα κατωτερότητας, καὶ τὸν ἔκανε περισσότερο αἰχμάλωτο τῆς «παιδαγωγικῆς δουλοσύνης». Ακολου-

(1) Α. Παπαδιαμάντη, Νεκρός Ταξιδιώτης, σ. 96 κ. 98.

⁽²⁾ Τοῦ ἴδιου, Πεντάργανος, σ. 36.

θινούσε τὸν πατέρα του παντοῦ δπον πήγαινε γιὰ νὰ λειτουργήσει, γιὰ νὰ βαφτίσει κλπ. Ό Παπαδιαμάντης ὑποχρεώθηκε γὰ μεγαλώσει μέσα στὴν ἐκκλησία, καθὼς καὶ μέσα στ' ἀρχοντόσπιτα τοῦ τόπου. Πνιγμένος στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ θυμιάματος, τὴν γεμάτη μυστηριακὲς ψαλμῳδίες βιζαντινῶν ψαλτάδων καὶ Ἱερωμένων καὶ τὸ κάλλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς τέχνης, εἴταν φυσικὸν ἀποχήσει μιὰ εὐαισθησία πιὸ λεπτή, νὰ φτάσει ὡς τὸ πάθος. Ή φωνὴ τοῦ πατέρα τοῦ κατὰ τὶς ὥρες τῶν λειτουργιῶν, θὰ εἴχε τὴν γλύκα τῆς νοσταλγίας του πρὸς τὴν νεκρὴ παράδοση τῶν «Κολλυβάδων». Γλυκὸς θρῆνος γιὰ κάτι ποὺ δὲν ὑπάρχει, γιατὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει πιά. Αὕτης δὲ θρῆνος, αὕτη ἡ ἀκατανίκητη νοσταλγία τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ τῶν ἀτόμων ποὺ ἔχουν χάσει τὴν παλιὰ ἡσωτικότητα τους, ποὺ ἔχουν πιὰ ἔωφλήσει μὲ τὴν ζωὴ καὶ πέρασαν στὴν ἴστορία, εἴταν διάλυτη καὶ μέσα στ' ἀρχοντόσπιτα καὶ σὲ ὅλο τὸ νησὶ καὶ δηλητηρίαζε τὰ πάντα. Οἱ ξεπεσμένοι ἀρχοντες ποὺ δινοτυχοῦσαν καὶ δὲν εἴταν εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὸ παρόν, ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν νὰ ξαναζήσουν τὴν παλιά τους δόξα δὲν καὶ εἴταν δυνατὸν νὰ ξαναφέρουν τὴν παλιὰ ἐποχὴ τοῦ φεουδαρχισμοῦ καὶ τῆς κυριαρχίας τους, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς οἰκονομικῆς, βρίσκουν διεξόδο στὴ νοσταλγία τῆς περασμένης τους καλῆς ζωῆς. Νοσταλγία γεμάτη ἀπὸ τοξίνες ἀποσυντεθημένης θλίψης. «Οτι δὲν μποροῦσαν νὰ βροῦν μέσα στοὺς ὑλικοὺς καὶ κοινωνικοὺς δρους στὴν ἐποχὴ τῆς παρακμῆς τους, τὸ καταχτοῦσαν μὲ τὴν φαντασία. Τὴν περασμένη πολιτική, ἐκκλησιαστικὴ καὶ οἰκονομικὴ κυριαρχία τους πάνω στὸ λαό, τὸ ἀντικατάστησαν μὲ τὴν κυριαρχία τοῦ θρύλου. Ό προφορικὸς λόγος τοῦ λαοῦ γυρίζοντας συνεχῶς γύρω ἀπὸ θέματα τοῦ περασμένου φεουδαρχικοῦ τρόπου ζωῆς, γέιπεισε

ἀπὸ τοὺς θρύλους γιὰ τὴν παλιὰ μεγαλοπρέπεια τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ παλιὸ ἐπιβλητικὸ ἀρχοντολόγι. Εἶναι ὅμορφος καὶ γοητευτικὸς ὁ θρύλος. Σὲ κάνονυν νὰ πιστέψεις καὶ σὺ ποὺ πάντα ψωμοζοῦσες, πὼς τὸ παρὸν δὲν ἔχει καμιαὶ ἀξία μπροστὰ στὸ παρελθόν, καὶ νὰ νοσταλγεῖς καὶ σὺ δταν εἶσαι ἀκαταπότιστος καὶ ἀδιαφωτιστος λαός, νὰ δέχεσαι τὴν νοσταλγία τοῦ παλιοῦ τρόπου ζωῆς, σὰ μιὰ διέξοδο ἀπὸ τὸ συγκεχυμένο καὶ ἀθλιο σήμερα. »Ετσι τὰ ἐρείπια τῶν κάστρων, μοναστηριῶν, ξωκλησιῶν, ἀρχοντόσπιτων, πὼν εἴταν σπαρμένα σ' ὅλο τὸ νησί, περιβάλλονταν μὲ μιὰ μαγεία, μὲ τὴν διμορφιὰ τοῦ θρύλου. Γιὰ τὸ καθένα. ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρχε κι ἔνας θρύλος.

«Η ἀγωγὴ, ἡ ταξικὴ καὶ ἡ σπιτική, τοῦ Παπαδιαμάντη, εἴταν γεμάτη ἀπὸ αὐτὴ τὴν νοσταλγία γιὰ τὰ περασμένα χρόνια καὶ τὸν κόσμο ποὺ πέθανε. Γιὰ τὴν πραγματικότητα, τὴν μισητὴ γιὰ τὸ ἀρχοντολόγι καὶ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης, ἔμαθε νὰ αἰσθάνεται ἀποστροφή, δὲ θρύλος ἔθρεφε τὴν φαντασία του. Τὸ παιχνίδιον τὸν ἀπέκροιε μὲ τὰ ἐρείπια του, ἀλλὰ τὸν κέρδιζε μὲ τὸ θρύλο. Η ψυχολογία τοῦ Παπαδιαμάντη εἴταν ψυχολογία ἀνθρώπου παρακμῆς. Μὲ μιὰ τέτοια ψυχολογία, ποὺ ἀπόρθησε μέσα στὸ περιβάλλον ποὺ γεννήθηκε κι ἔζησε, εἴταν πολὺ φυσικὸ νὰ πάρει τὸ δρόμο ποὺ πῆρε. Ό φεουδαρχισμός, δὲ νησιώτικος καὶ δι μοναστηριακός, στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς του, εἴχε δημιουργήσει δικό του δργανωμένο σύστημα ζωῆς, μὲ πολιτισμὸ ἀνώτερο ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ ποὺ ὑπῆρχε στὸ νησὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Παπαδιαμάντη. »Ἐπιβλητικὰ κτίρια, ἀπόρθησαν κάστρα, μοναστήρια ἀρχιτεχνικοὶ κολοσσοί, διακόσμηση οἰκοδομῶν, ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἀνώτερη, φεοσίματα καὶ ντυσίματα μὲ

φινέτσα και γοῦστο, ἄλλες ἐκδηλώσεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου δοκιμασμένες ἀπ' τὴν παράδοση. Αὐτηρῷοι «Κολλυβάδες» και δάσκαλοι τοῦ νησιοῦ σοφοί, εἴταν φημισμένοι στιχογοί, ἀγορητὲς και ψαλτάδες, τὰ μοναστήρια εἶχαν πλούσιες βιβλιοθήκες μὲ καλοτυπωμένα και διορφοσταχωμένα βιβλία ἀπ' τὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας. Τὰ ἐσωτερικὰ τῶν ἐκκλησιῶν θὰ εἴταν σωστὰ μουσεῖα τέχνης στὰ χρόνια τοῦ νεαροῦ Παπαδιαμάντη.

“Ἄπ' τὴν παλιὰ δυνατὴ γενιὰ τῶν γονικῶν του, δ Παπαδιάμαντης κληρονόμησε τὴν σωματικὴ εὐρωστία, τὴν ἀρχοντικὴν ἀξιοπρόπεια, τὸ εὐερεθίστο τοῦ χαραχτῆρα του, και τὴν καλλιτεχνικὴν εὐαισθήσια. Ἀνθρωπος φυσιολογικός, σωματικὰ ἀρτιος, λάχταράει τὴν ζωή. Στὰ δεκατέσσερά του χρόνια ἔμπναί μέσα του δ ἐρωτιάσθη Ἀλύπιος και τὸν προστάτην Πολύμνια, αὐτὸ τὸ «ὅνειρο στὸ κῦμα», νοιώθει τὸ ἐρωτικὸ πρωτοξύπνημα. Ἐκλεχτικός, παθολογικὰ εὐαίσθητος δύμως καθὼς είναι, δὲν μπορεῖ νὰ συμβιβαστεῖ μὲ τὴν πραγματικότητα. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη τὸ μαθημένο ἀπ' τὸ μπισίκι του, νὰ χαίρεται τὴν ζωὴν ἐξιδανικεύοντάς την μὲ τὴ φαντασία του, δὲν διλοκηρωτικὴ σύγκρουσή του μὲ τὸν κόσμο τῆς πραγματικότητας εἴταν ἀναπόφευκτη. Ἀν εἴχε τὰ οἰκονομικὰ μέσα, ἵσως νὰ κατόρθωνε νὺ τὴν ἀποφύγει. Ἐχοντας τὸν τρόπο νὰ ζεῖ χωρὶς νὰ δουλεύει, δὲ θὰ ὑποχρεώνονταν νὰ φιχτεῖ στὴ βιοπάλη και συνεπῶς οἱ περιπτώσεις σύγκρουσης μὲ τὸ περιβάλλον του θὰ λιγόστευαν. Ὁμως δὲ οἰκογένειά του εἴταν ἀρχοντική, πατριαρχική, ἀλλὰ φτωχή. Ὁ πατέρας του φιλοδοξεῖ νὰ τὸν δεῖ δάσκαλο, μὰ τοῦ λείπουν τὰ λεφτά. Ὁ Παπαδιαμάντης διὰ νὰ πραγματοποιήσει τὸ ἴδαινο τοῦ πατέρα του — ἀλλούτεο δόσο εἴναι μικρὸς τὸν συγχινεῖ και τὸν ἴδιο, τοῦ κο-

λακεύει τὴ ματαιοδοξία νὰ γίνει δ συνέχιστής τῆς πνευματικῆς παράδοσης τοῦ νησιοῦ — ἀναγκάζεται νὰ ἐκπατρισθεῖ. Στὴ Χαλκίδα, στὸν Πειραιᾶ και στὴν Ἀθήνα δ Παπαδιάμαντης, μικρὸς ἀκόμα, θὰ δοκιμάσει μεγάλες στερήσεις, και τὴν πεῖνα, και πιὸ μεγάλη, γι' αὐτὸν ποὺ εἶναι ἀνίκανος νὰ κυβερνήσει τὸν ἑαυτό του, τὴ στέρηση τῆς μητρικῆς συμπαραγάστασης. Ἀγωνίζεται νὰ ξεπεράσει τὶς ἀδυναμίες του, νὰ τελειώσει τὸ Γυμνάσιο, νὰ προχωρήσει ἀργότερα στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου, γιὰ νὰ πείσει τὸν ἑαυτό του πρῶτα κι' ὑστερά τοὺς ἄλλους, πὼς εἶναι ἱκανός. Δὲ θὰ τὸ πετύχει ποτὲ αὐτό. Θὰ πιστεῖνε πάντα, μοιρολάτρης καθὼς εἴταν, πώς :

«Ἔτον ἀνήλιαστη, ἄτυχε, δέ μέρα ποὺ γεννήθησε ἄλλοι ἐπῆραν τὸν ἀνθρό και σὲ τὴ φίλα πῆρες δυταὶ σ' ἐπλαστὸ δ Θεδς δὲν εἶχεν ἄλλαις μοίρας». (1)

Εἶναι δ ἀνθρωπος ποὺ χάνει ὅλες τὶς μάχες, γιατὶ τοῦ λείπει δὲ οἰκονομικὰ μέσα, τὴν πανωλεθρία. Η καταθλιπτικὴ σκιὰ τοῦ παρελθόντος ἀδυνάτισε πιὸ πολὺ τὴ λιγοστὴ δύναμη θέλησης τοῦ Παπαδιαμάντη και τοῦ τράχυνες ἀκόμα περισσότερο τὸ ἐσωτερικὸ δράμα, ποὺ τὸν βασάνιζε δὲ δηλητικὴ τὴν ζωή. Μέσα του πάλευε ἀπ' τὴ μιὰ δι συναίσθηματικὴ του ἀγωγὴ κι ἀπ' τὴν ἄλλη δὲ ζωτικότητα τοῦ δογανισμοῦ του. Τὸ πρῶτο ἔπνιγε τὸ δεύτερο κι ἐσπρωγεῖ τὸν Παπαδιαμάντη στὴ φυγή.

“Απὸ παιδὶ συνήθιζε νὰ νοσταλγεῖ τὰ περασμένα, παρασυρμένος ἀπ' τὴν διορφιὰ τοῦ θρύλου. Κάποτε δύμως θάρχονταν δὲ άρα γιὰ νὰ μπεῖ σὲ δοκιμασία δ στερεότητα

(1) O. M e r l i e r, A. Παπαδιαμάντη, Γράμματα, σ. 31.

τοῦ θρύλου. Ἀγάπησε τὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ μαγικὸν θρύλον ποὺ εἶχε δημιουργήσει γύνω της μιὰ ἔπεισμένη κοινωνικὴ τάξη. Ὅμως δὲ θρύλος ἔφτασε νὰ τοῦ γίνει βίωμα. Μεγαλώνοντας συνήθιζε νὰ λύνει καὶ προβλήματα τῆς δικῆς του ζωῆς μὲ τὴ φυγὴ ἀπὸ τὸ πραγματικό. Ὁ δραιότερος τόπος φυγῆς γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη εἴταν ἡ ἐκκλησία. Στὰ 1872, στὰ εἰκοσιένα του χρόνια, ἀνίκανος νὰ προσαρμοστεῖ στὸ περιβάλλον — νὰ πάψει νὰ ζεῖ μὲ τὴ φαντασία — καὶ ἀπογονητεμένος ἀπὸ τὴ ζωή, ἀποφασίζει νὰ γίνει καλόγερος στὸ "Αγιον" Ορος. Στοὺς ἔφταν μῆνες ποὺ ἔμεινε ἑκεῖ, κατάλαβε πῶς ἀνάμεσα στὸ θρύλο καὶ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐκκλησίας, ὑπάρχει κολοσσιαία διαφορά. Εἶχε πιστέψει πῶς ἑκεῖ θὰ μποροῦσε νὰ εἴταν μόνης, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία, πῶς θὰ μποροῦσε νὰ ζήσει τὴ δικῇ του ἰδεατὴ ζωή. Μὰ γογγοῦν διαπίστωσε, πῶς καὶ ἡ καλογερικὴ ζωὴ δὲν εἴτανε παρὰ μιὰ φυγὴ-συμβατική, ἀφοῦ ἔπειτε νὰ ὑποταχεῖ σὲ κάποια πειθαρχία, σὲ κάποιο σύστημα ζωῆς διαφορετικὸν ἀπὸ κείνο ποὺ εἶχε συλλάβει μὲ τὴ φαντασία του. «Ἡ ἐκ τοῦ πλησίον γνωριμία μὲ τὴν καλογερικὴν ζωὴν τοῦ ἔδωκε πολλοὺς δισταγμούς»⁽¹⁾. Πουνθενὰ δὲν μπορεῖ νὰ ξεφύγει τὴ σύγκρουση καὶ ἐγκαταλείπει τὴ σκέψη νὰ γίνει μοναχός. Ἀλλοιως ἔφτιαχνε μὲ τὴ φαντασία του τὴ ζωὴ στὸν "Αθω" καὶ ἀλλοιώς τὴ βρῆκε δταν πῆγε. Γνώστης τῆς σκιαθίτικης παράδοσης ἀθελά του προβαίνει σὲ συγκρίσεις. Κάμποσες μορφές μοναχῶν τῆς Σκιάθου τοῦ στέκονται ὑποδείγματα. Στολισμένες αὐτές ἀπὸ τὸ θρύλο περιέχουν. Ἡ σύγκριση εἶναι πάντα σὲ βάρος τοῦ πραγματικοῦ. Ὁ Παπαδιαμάντης κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἀμφιβολίαν.

⁽¹⁾ Παπαδιαμάντη, Πασχαλινά διηγήματα. ἔκδ. Φεξηζ καὶ Γ. Βαλέτα. Παπαδιαμάντης, σ. 117.

λία, ἡ σύγχρονη ἐκκλησία δὲν τοῦ ἐμπνέει τὴν ἀφοσίωση καὶ τὴν πίστη ποὺ τοῦ ἐμπνέει ἡ ἐκκλησία τῶν «Κοιλιράδων». Περισσότερο ἀπὸ ὅσο εἴταν ποὺν συντετριμένος, φεύγει ἀπὸ τὸν "Αθω, γιὰ νὰ συνεχίσει τὶς σπουδές του. Μὲ μιὰ πίστη σκληρὸν δοκιμασμένη, ἀφήνεται ἄβούλος στὸ φέμα τῆς ζωῆς. Εἶναι πιὰ ἀθεραπεύτα νοστάγος.

"Ἐχει τελειώσει τὸ Βαρθάκειο, ἔχει γραφτεῖ καὶ στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου, ἔχει δημοσιεύσει στὰ 1879 στὸ «Νεολόγο» τῆς Πόλης τὸ μυθιστόριμα «Μετανάστις». Ἡ ζωὴ στὴν "Αθήνα, ὅπου ζεῖ, γίνεται ἔντονη, πέρνει νέους ουθμούς. Παρὸ δὲν αὐτὰ τὸ αἰσθημα τῆς φυγῆς τὸν κατέχει. Τὴ μιὰ μορφὴ φυγῆς, τὴ ζωὴ τοῦ μοναστηριοῦ, τὴ δοκίμαση καὶ ἀποκαρδιώθηκε. Δὲν τοῦ μένει παρὰ ἡ αὐτοκτονία. Ἡ ίδεα τῆς αὐτοκτονίας φαίνεται πῶς τὸν ἀπασχόλησε γιὰ πρώτη φορά στὸ "Αγιον" Ορος. «Ἐπῆγαν, εἰς τὴν Μονὴν Συμμένου (Ἐσφιγμένου), εἰς τὴν βορειοτέραν ἐσχατιὰν τῆς χερσονήσου. "Ω! μεγάλη δοκιμασίν ἦτο δὲν αὐτούς. Τόσον ἐπάγωσαν ἀμα ἔφθασαν ἑκεῖ... ὥστε ἔνας ἀπὸ αὐτούς, ὅπως ὁ Ἰδιος διηγείτο ἀργότερα, εἰς τόσην ἀδυμίαν ἔφθασεν, ὥστε τοῦ ὑπέβαλεν ὁ διάβολος εἰς τὸν νοῦν νὰ φιθεῖ ἀπὸ τὴν «ἀπλωταιάν», τὸν ἴψηλὸν ἔξωστην τοῦ μοναστηρίου καὶ αὐτοκτονήσῃ...»⁽¹⁾. Ἀπὸ τότε ἡ αὐτοκτονία τοῦ ἔγινε ἔμμονη ίδεα. Πέρασε ἄλλα δέκα χρόνια ἀμφιταλαντεύμενος. Χωρὶς προοπτική, χωρὶς σκοπὸν θὰ σέρνεται στὴ ζωή, θὰ χτυπιέται ἀπὸ τὰ κύματα τῆς βιοπάλης, ἀνίκανος νὰ ἐπικρατήσει πάνω στὸν ἑαυτό του, κάπου νὰ σταθεῖ, νὰ καράξει μιὰ κατεύθυνση. Όπτε νὰ δεχτεῖ τὴ ζωή, οὕτε ν' αὐτοκτονήσει. Ως τὰ τοιάν-

⁽¹⁾ "Ο Κοσμολαΐτης", (Νεκρὸς ταξιδιώτης) σ. 146—147.

τα του χρόνια ποὺ γυρίζει γιὰ λίγο σὲ νησί, ἔπειτα ἀπ' τὸ στρατιωτικό του, ή μὲ ἄδεια ὅταν ἀκόμα εἶναι στρατιώτης. Εἶναι κυριολεχτικὰ αὐτοδιαλυμένος, συντριμμένος, χωρὶς θέληση, οὕτε ἵχνος αὐτοκυριαρχίας. Ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους ὅπου παιδὶ ἔνοιαστο, πέρασε τὰ εύτυχισμένα του χρόνια.

Είχε πάρει τὴ νοσταλγία σὰ σύστημα ζωῆς ὅπωστὴ χοη- σιυποίησε τὸ ξεπεσμένο ἀρχοντολόöi, ποὺ νοσταλγοῦσε τὰ περασμένα μεγαλεῖα του. Ἀλλὰ τώρα κι αὐτὸ δὲν τὸν ἵκα- νοποιεῖ. Δὲν μένει τίποτα ἀπ' τοὺς ὅμορφους θρύλους. Βα- θειὰ μέσα του εἰδωνεύεται τὸ ἀρχοντολόöi καὶ τοὺς ςληρ- ηκούς του. Τὴ νοσταλγία τῶν ἀρχόντων τῆς παρακιῆς, τὴν ἀντικαταστάνει μὲ τὴ νοσταλγία τῆς παιδικῆς του ζωῆς. Νοσταλγεῖ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, ὅπως εἴταν πρὸν μερικὰ χρόνια, τὰ παιδικά του χρόνια τὰ χαρούμενα. Ἄν μπορο- σε νὰ ξαναγίνονταν παιδί! Ἀμέσως συστηματοποιεῖ καὶ τὸ φιλοσοφικό του σχῆμα. «Οἱ ἀνθρώποι δὲν πρέπει νὰ ζουν ἔπειτα ἀπὸ τὴν παιδική τους ηλικία. Καλύτερα νὰ πεθάνουν γιὰ νὰ μὴ δοκιμάσουν τὶς πίκρες τῆς ζωῆς». Τὶ νόημα ἔχει ή ζωὴ ἐνὸς ἀνθρώπου, ποὺ δὲν πιστεύει καθόλου στὴν χοησιμότητά του; Δὲν εἶναι καλύτερα νὰ τὴν τερματίσει; Ἡ μόνη λύση, δ' μόνος τρόπος νὰ λυτρωθεῖ ἀπὸ τὰ δεσμὰ καὶ τὰ δεινά. Φυγὴ ὡς τὸ μὴ περαιτέρω, ή αὐτοκτονία ή ἔξιδανικευμένη ἀπ' τοὺς ρωμαντικούς:

*Eis ἔνα μνῆμα ἄγνωστο μικροῦ ποιμητηρίου
δὲν θέλω νὰ τὸ βλέπωσι ἀκτῖνες τοῦ ήλιου. (1)*

(1) «Ρόδινα Ἀκρογιάλια», ἔνδοση Φέρνη. Μέσα στὰ ἄγνωστα ἔργα τοῦ Παπαδιαμάντη είναι καὶ τὸ διήγημα μὲ τὸν χαρακτηρι- στικὸ τίτλο «Ο Αὔτοκτόνος». «Ο τίτλος του μᾶς πηγαίνει μακρού- τερα, σὲ ἔντον δράση, σὲ μακρότερη πλοκή, σὲ ψυχικές συγκρού- σεις καὶ κοινωνικοθρησκευτικές θέσεις» γράφει ὁ Βαλέτας στὸν

· · · Η θρησκεία γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη δὲν ὑπῆρξε ποτὲ «βίωμα», οὔτε ἰδανικό, ποὺ ἡ πίστη σ' αὐτὸ προσφέρει στὸν πιστὸ τὴ γαλήνη καὶ τὴ λύτρωση. Εἴταν μιὰ τυπολατεία.

Παπαδιαμάντη τον (σ. 46—47). Υποθέτει ἀκόμα πώς θέμα στὸν «Ἀύτοκτόνο» ὁ Παπαδιαμάντης, ήταν εἰχει μᾶλλον τὴν οὐτοκτονία ποὺ ἀναφέρει στὸν «Κοσμολαΐτη» του (σ. 117). Δὲν ξέρω γιατὶ κανεὶς βιογράφος καὶ μελετητὴς τοῦ Παπαδιαμάντη δὲν πρόσεξε ἐσὸ ἔπειτα στὰ «Ρόδινα Ἀκρογιάλια» τὴ φανερὴ ἀνακοίνωση τοῦ συγγραφέα τους γιὰ μιὰ ἀπόπειρα αὐτοκτονίας του. Στὸ «Ο-νειρό στὸ κῦμα» ἀν καὶ κρύβει μὲ φροντίδα τὸν πρωτα του καὶ δὲν μποροῦμε νὰ ξεκαθαρίσουμε ἀν την χρησιμοτοίησε μιὰ ξένη ὑπόθεση, φίλου του, για νὰ ἐκφράσει δικές του διαβέσεις, ὥμως ξανάρχεται στὴν ἴδεα τῆς αὐτοκτονίας. («Η Φόνισσα» καὶ ἄλλα δηγήματα, ἐπδ. Ἐλευθερούδατη, σελ. 229). Οπωσδήποτε στὰ «Ρόδινα Ἀκρο- γιάλια» ἀναφέρεται σὲ δική του ἀπόπειρα αὐτοκτονίας. Προὶ φθι- νοτωρινὸν, ἀκόμα τὸ χωρὶς κοιμάτων. Ο Παπαδιαμάντης κυριευ- μένος ἀπὸ τὴ θλίψη βγαίνει στὸ λιμάνι. Πίνει καφέ στὸ καφενε- δάκι τοῦ γέρο-Γατζίνου. Δυὸ συχωριανοὶ, γνωστοί του, πατέρας καὶ γάρ, πάνε νὰ μπούνε σὲ μιὰ μικρὴ φελλούκα. Σκέφτεται νὰ τοὺς ἀκολουθήσει στὴ θάλασσαδομία τους. «Νὰ θάγω μαζί; τί νὰ κάρω; Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ μείνω; Νὰ πλένου μὲ τοὺς λογισμούς μου, μὲ τὸ πάθος μου. Θά είμαι μαζί μὲ ἄλλους. Αὐτοὶ δὲν θὰ ξενύρουν τίποτε καὶ ἔγω ἀνέτως θὰ διαλογίζομαι. Θά ἐντυφω- σίς τὴν λύπτων μου. Δὲν ἐνόσοια πώς ενέρθην μέσα στὴν βάρκαν. Ἐκκινοῦμεν...». Ή μικρὴ φελλούκα δὲν εἴταν δική τους. Θὰ πί- γαιναν νὰ ξεφουντάρουν τὴ δική τους βάρκα καὶ θὰ τὴ γύριζαν στὴ θέση της. Κατὰ τὴν ἐπιστροφή, ζήτησε ἀπὸ τοὺς ναυτικούς ν' ἀφήσουν σ' αὐτὸν νὰ γυρίσει τὴ φελλούκα. Τὸ δέκτηκαν. «Ίδού τώρα εὑρέθην μόνος, κάτοχος τῆς μικρῆς λέμβου. Ναύτης κι ἐπι- βάτης ἐν ταύτῳ... Μόνος μόνος μὲ τοὺς λογισμούς μου, εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ κάμπατος, εἰς τὸ ἔλεος τοῦ ἀνέμου καὶ τῆς τρικυμίας. Οταν ἔχει τὶς πληγὴν βαθεῖαν, κρυψήν, εἰς τὴν θάλασσαν πρέπει νὰ πλέῃ μόνος, δλομόναχος...» Ήμην τότε, ὡς ἔγγιστα τριακοντού- της, καὶ ποδὸς ηδὴ εἶχον ἀρχίσει ν' ἀπογοητεύομαι ἀπὸ τὴν ζωὴν!... Τὸ νερόν υψώνεται δλοέν... «Ἄς γείνη δ, τι γείνη. Πιθα- νὸν νὰ βουλιάξῃ ή βάρκα κι ἔγω μαζί. Εἴην δὲν μπορέσω νὰ στα- θῶ κολιμβῶν, θ' αὐτοκτονήσω ἀκουσίως. (ὑπογράμ. τοῦ Παπα- διαμάντη).

Σκέπτεται τὸν δικέαν του «φεύ! οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ! ωποῖος πόνος καὶ όποια τύψις! Εἰδέθε νὰ εἶχον υἱὸν καὶ ἀδελφὸν καλλί- τερον... Καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα δὲν είμαι ίκανὸς νὰ φανῶ χρήσι- μος εἰς αὐτούς. Ίδού, τώρα μὲ δληγὴν τὴν βαθεῖαν εὐαισθήσοιν καὶ

Μιὰ τυπολατρεία ποὺ ἔχει τὴν πηγή της στὸ συναίσθημά γιὰ τὸ παλιό, ποὺ δὲ ζεῖ πιά, ποὺ ἔχει ξεχωρίσει ἀπ' τὴν ζωὴν του, ποὺ ὅμως παίρνει τὴν ὅμορφιά του ἀπ' τὸ θρύλο. "Ἔχει τὴν πηγή της στὴν νοσταλγία τοῦ κόσμου ποὺ βρίσκεται σὲ ἀποσύνθεση, ποὺ παθολογικὰ ποθεῖ νὰ ξαναζῆσει τὴν ἀλλοιωνή του ζωὴν καὶ δὲν μπορεῖ.

1874 καὶ ὁ Παπαδιαμάντης — ἀφοῦ χωρὶς ἐπιτυχίᾳ δοκίμασε νὰ συμβιβάσει τὴν φαντασία, τὸ θρῆνο μὲ τὴν ζωή, νὰ γίνει καλόγερος — συναισθηματικὸς δύσο δὲν πέργει ἄλλο ἀπ' τὰ πολλὰ χτυπήματα στὴν ζωή, ἔρχεται στὴν Ἀθήνα κι ἐπι-
ζειρεῖ νὰ απουδάσει.

Αὗτα τὰ χρόνια εἶναι σημαντικά για τὴν ιστορίαν των

πτήν τυφλήν φιλοστοργίαν των μετὰ τόσας ὥρας, εὐλογον εἶνε ὅτι
θά ἡρχῆται «νὰ τὸ γειτίζει ὁ νοῦς των» — νῦ συνηθίζουν δηλαδὴ εἰς
τὴν ἴδεαν, ὅτι κάτι ταχόν μοῦ συνέβη καὶ ουμφορά ἐπῆλθεν — καὶ
τὸν δὲν θά μ' ἐπανίδουν πλέον. Δὲν θὰ εἶναι κόπος, ματαίτης,
κοῖτα, ἀφοῦ ἔχουν ὀρχίσει ἥδη νῦ συνηθίζουν εἰς τὴν ἴδεαν τοῦ
χωρισμοῦ, νῦ μὲν ἴδοιν νῦ γρίσω ἔξαφνα πίσω;... ἵσσως διὰ νῦ μὲ
γάσσουν πάλιν μετ' οὐ πολὺ καὶ πλέον διὰ πάντοτε; Δὲν θὰ εἴη
καλλίτερον τώρα, παρὸδ ἀργότερα εἰς τὸ μέλλον; «Ω θεέ μου δός
μοι φτωτιστού!...». Νύχτασσος καὶ τὸ απόγειο τὸν πῆγε μέσα βιθνεια.
στὴν θάλασσα. Ή κούραστη, ή πείνα καὶ ή δίψα τὸν ὀπέκαμπον.
«Ἐπεσε σὲ λήθαργο. Ἀργότερα συνῆλθε καὶ πῶς τοῦ πέρασε ἀπ'
τὸ μυαλό δι τὸ παιλός του φίλος ὁ Σταμάτης εἶχε αὐτοκτονήσει.
Ξαναβοήηκε τὴ δύναμις καὶ ρίχτηκε στὰ κουτιά..». Υστερα ἀποφάσισε
νῦ κολυμπήσει! «Ιδέαν περὶ αὐτοκτονίας δὲν εἶχα πλέον»
(ὑπογρ. δική μου). Τὸν βγάλαν ἀπ' τῇ θάλασσα λυπόδυμο οἱ φίλοι
του, ὁ Σταμάτης ποὺ νόμισε πώς εἶχε αὐτοκτονήσει, ὁ Διακαντής
δι Ἀγάλιος καὶ ὁ Πατασσοτής καὶ τὸν μετέφεραν σὲ μιὰ στηλιά
τῆς ἀκρογιαλιάς. «Οταν ἔξπντησα, ήσθνάμην ἄκομα ἐλαφρὸν σά-
λιον καὶ λίκνισμα, ἀλλ' ὅχι πλέον μαλακὸν ψυχος θανάτου... Καλη-
λον καὶ λίκνισμα, ἀλλ' ὅχι πλέον μαλακὸν ψυχος θανάτου... Καλη-
λον περισσόδα, εἴτε μιὰ φωνὴ. Τί γινεσαι, φίλε; Εοχεσαι ἀπὸ τὸν
οπερούδα, εἴτε μιὰ φωνὴ. (σ. 5—16). Ωστε δὲ θὰ φιωκινδύνευε κανεὶς
ἄλλον κόσμον;...» (σ. 5—16). Ωστε δὲ θὰ φιωκινδύνευε κανεὶς
ἄλλες πώς δι «Αὐτοκτόνος» φύν εἶχε σὺ θέμα τοῦ ιδίου συγγρα-
ψέα τὴν ἀπόπειρα αὐτοκτονίας καὶ ὅχι ἄλλουνοῦ.

τόπου μας. Είναι οι τελευταίες δύο εις μιᾶς νέχτας ποὺ κράτησε πενήντα χρόνια (1830—1880) πάνω στὴν Ἑλλάδα, ἐνὶς πραγματικοῦ μεσαίωνα γιὰ τὴν κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν ζωὴν τῆς χώρας, ἀλλὰ καὶ ἡ αἰγαλή ἐνὶς τέον κόσμου πιὸ δύοφορον, πιὸ γεροῦ, ἔλληνικον. Τὸ πνεῦμα τοῦ Ἑλλοσιένα παρ^α δῆλους τοὺς διωγμοὺς ποὺ δέχτηκε μισθὼν αἰῶνα ἀπ^α τὸ ξενοκίνητο καθεστώς τῶν κοτσαμπάσηδων καὶ τῶν Φαναριώτῶν, πάλαιψε καὶ ἄντεξε, κινόφτασε νὺ παραδόσει τῇ φλόγᾳ του μὲ τὸ χέρι τοῦ Μαρχυγιάννη καὶ τοῦ Βαλιωρίτη, στὸ νέο κόσμο ποὺ γεννήθηκε στὴν ἔλευθερωμένη Ἑλλάδα. Ἡ ἴστορία τῆς νέας Ἑλλάδας ἀπ^α ἐδῶ, ἀπ^α αὐτὸν τὸ σταθμό, ἀπ^α τὸ 1880, ποὺ δὲν εἶναι ἀπλὴ χρονολογία μὰ μιὰ δλόκληρη ἐποχή, γίνεται συγκεκριμένη, ντόπια ἔννοια, γεωγραφική, αἰσθητική, πολιτική.

Μιὰ ἐποχὴ ἔκλεισε καὶ μιὰ ἄλλη ἀνοίγει. ‘Η ἀστικὴ τάξη ποὺ ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰώνα ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται καὶ νὰ πέρνει δική της συγχρότηση, προβάλλει μὲ τὶς ἀπαιτήσεις της στὸ πνευματικὸ καὶ πολιτικὸ προστάτιο. Ζητάει νὰ ἐπιβάλει κάτω ἀπὸ τὴν κυριαιρχία της, βοηθούμενη ἀπὸ τὶς λαϊκὲς δυνάμεις, τὰ ἀγροτικὰ στόχωματα καὶ τὴν φτωχολογία τῶν πόλεων. ‘Ο παλιὸς κόσμος τοῦ κοτεᾶπασηδισμοῦ ἔχει ξεφτίσει καὶ οἰκτῷα χρειωκοτήσει. Χωρὶς συγκοινωνίες, γωρὶς μιὰ ὑποτυπώδη δργάνωση οἰκονομίας, χωρὶς πνευματικὴ ὑπόσταση ἡ ‘Ελλάδα ὁς τὰ 1880.

Οι ωντες της βιομηχανικης άνάπτυξης γίνονται γοργότεροι. Τὸ βιομηχανικὸ κέντρο ἀπὸ τὴ Σύρα μεταφέρεται στὸν Πειραιᾶ. Μιὰ νέα τάξη ἐκκολάπτεται στὰ μικρὰ βιομηχανικὰ κέντρα, ἡ ἔργατική. Ἡ παρουσία αὐτῆς τῆς τάξης είναι δὲ θετικότερος δείχτης γιὰ τὶς ἀλλαγές ποὺ συμβαίνουν στὴν Ἑλλάδα. Στὴν Εὐρωπή ἡ Παρισινὴ Κομ-

μούνα μὲ τὸν ἡρωῖσμό της καὶ τὸν φιλοσοφικό της δόγμα «ἀνοίγει τὴν καινούρια» περίοδο στὴν σύγχρονη ἴστορία»⁽¹⁾. Τὸ συνδικαλιστικὸ κίνημα κερδίζει ἔδαφος στὴν Ἐνδρῶπη καὶ στὴν Ἀμερική.

Ἡ ἀνάγκη μιᾶς φιλοκατερηγῆς ἀλλαγῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς χειραφέτησης ἀπὸ τῆς ξένες ἐπεμβάσεις καὶ ἐπιδράσεις, ὁμοῦν τὰ προοδευτικὰ πνεύματα στὸν ἄγῶνα. Νέα πολιτικὰ κόμματα καὶ νέες κοινωνικὲς διμάδες συγχροτοῦνται. Τὰ πολιτικὰ κόμματα ποὺ είταν ἀπλοὶ μετασχητοῦνται. Τὰ πολιτικὰ κόμματα ποὺ είταν ἀπλοὶ καθέτησεν. Οἱ πολιτικῆς περισσότεροι ἀπὸ κάθε ἀλλή φυσιογνωμίᾳ αὐτοῦ τοῦ καιροῦ ἐκφράζει τὸ ζωηρὸ τοῦ λαοῦ αἰσθημα γιὰ ἀλλαγὴ καὶ συγκεντρώνει τὶς συμπλάθεις τῶν προοδευτικῶν στουχείων. Οἱ ἀπηγήσεις τῶν ἰδεῶν τῆς Κομμούνας εἶναι καὶ στὸν τόπο μας ἀξιοσημειώτες. Στὰ 1877 οἱ σοσιαλιστὲς τῶν Πατρῶν, δργανωμένοι στὸ «Δημοκρατικὸ Σύλλογο Πατρῶν» τυπώνουν τὴν ἐφιμερούσα τους τὴν «Ἐλληνικὴ Δημοκρατία» μὲ μότο : «Ἡ ἐπανάστασις εἶνε ὁ νόμος τῆς προόδου». Ἀπὸ τὸ 1879 οἱ ἐργάτες χρησιμοποιοῦν τὴν ἀπεργία σὰν δόγμα στὴν πάλη τους γιὰ τὴ διεκδίκηση τῶν δικαιωμάτων τους. Ἐφημερίδες μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης» κυκλοφοροῦν σὲ πολλὲς ἐπαρχιακὲς πόλεις. Ιδρύονται τὰ πρῶτα συνδικάτα ἐργατῶν. Οἱ σοσιαλιστὶς γίνεται θέμα συζητήσεων ἀπὸ τὶς στῆλες τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν καὶ ἐκλαϊκεύεται. Μέσα στὴν ἀστικὴ τάξη ὑπάρχουν πρόσωπα καὶ διμάδες ποὺ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ

(1) Γ. Ζεύγουν, Σύντομη μελέτη τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας, Β' σ. 87.

τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σοσιαλιστικοῦ κινήματος στὴν Ἐνδρῶπη δείχνουν μιὰ δημιοκρατικὴ συνέπεια μεγαλύτερη.

Ἡ Ἀθήνα σὲ νὰ ξυπνάει ἀπὸ βαθὺ λήθαργο. Νέοι δόλο θέρμη ποὺ ἥρθαν στὴν πρωτεύουσα ἀπὸ τὶς ἐπαρχίες καὶ τὰ κέντρα τοῦ ἔξω ἐλληνισμοῦ, ἄλλοι γιὰ νὰ σπουδάσουν ἢ νὰ ἐργασθοῦν κι' ἄλλοι κυνηγημένοι ἀπὸ τοὺς καταχτητὲς τοῦ τόπου τους, δὲ συγκρατοῦν τὴν ξωτικότητά τους, πέρονουν μέρος σὲ φιλολογικὲς καὶ πολιτικὲς συγκεντρώσεις, λάμπουν ἀπὸ τὴν πίστη τους στὰ καινούρια Ἰδανικά. Γιὰ πρώτη φορὰ ἀπὸ τὴν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους ἡ Ἐλλάδα γνωρίζει τὴν νεολαία της, μιὰ νεολαία ὕσιτη καὶ ἵκανη. Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Ἀθήνας δονεῖται ἀπὸ τὶς νέες χρούμενες φωνὲς τῆς ἐλληνικῆς νειότης. Οἱ καινούριος κόσμος μὲ τὸ γέλοιο του καὶ τὸ σαρκασμὸ προσπαθεῖ ν' ἀφαιρέσει ἀπὸ τὸ πάλιὸ καὶ τὸ σαπισμένο τὴν τελευταία ἔλπιδα. Ξωῆς

Στὰ 1875 ὁ Ροΐδης καὶ ὁ Ἀννινος μὲ τὸν «Ἀσμοδαῖο», βδομαδιάτικο σατυρικὸ περιοδικό, ἐγκαινιάζει τὴν σειρὰ τῶν σατυρικῶν φύλλων ποὺ ἀφησαν ἐποχὴ στὴν Ἐλλάδα. Στὰ 1878 ὁ Κλεάνθης Τριανταφύλλου μαζὶ μὲ τὸ Βλάστη Γαβριηλίδην βγάζουν τὸ «Ραμπαγᾶ». Στὰ 1880 ὁ Γαβριηλίδης ἐκδίδει τὸ «Μὴ χάνεσαι». Δηκτική, σκληρή, ἄλλα καὶ εὐθυμη, δόλο κέφι καὶ ζωὴ ἡ σάτυρα, τσακίζει κόκκινα, σπάζει τὰ πλευρὰ τοῦ ἐπεσμένου κοτσαμπασηδισμοῦ καὶ λογιωτατισμοῦ. Ἡ σάτυρα ἡ δημοκρατική, ἡ δοξασμένη ἀπὸ τὸ δοξάρι τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Παλαμᾶ, τοῦ Βάροναλη, ποὺ ἀνθίζει σὰν κλωνάρι ἀνοιξιάτικης ἀμυγδαλιᾶς στὴν ἀρχὴ κάθε ἀναγεννητικῆς περιόδου στὰ ἐλληνικὰ γράμματα καὶ στὴν ἐλληνικὴ ζωή, σὰν προμήνυμα νέων

καιρῶν. Μάζεται μὲ σθένος τὴν πισσόδρόμηση καὶ δὲ διστά-
ζει μπροστὰ σὲ κανένα διωγμό⁽¹⁾.

Στὸ μεταξὺ καὶ ἄλλες πολιτικὲς ἐφημερίδες πρωτοφανεῖσθαι μόνονται. Ή «Ἐστία», ή «Ἐφημερίδα», τὸ δὲ «Ἄστυ». Κυκλοφοροῦν σὲ πλατειὰ στρώματα λαοῦ. Οἱ νέοι καὶ πρὸ παντὸς κεῖνοι ποὺ ἔχουν κάποιο πνευματικὸν ἰδανικόν, διψασμένοι γιὰ κάτι καινούργιο, διαβάζοντες ὅλα τὰ φύλλα μὲ ἀπληστία, καὶ τριγυρνῶν στὰ γραφεῖα τῶν ἐφημερίδων. «Τὰ δυὸ ἑπαναστατικὰ φύλλα, δὲ «Ραμπαγᾶς» καὶ τὸ «Μῆχάνεσαι», μαζὶ μὲ τὸν «Ἄσμοδαῖο», ποὺ στὰ γραφεῖα τους σύγχαζαν ὅλοι οἱ ἀὴν θεῖναι νέοι — τονίζει δὲ Δ. Ταγκόπουλος — τῆς τότε ἐποχῆς . . . τὰ δυὸ λοιπὸν αὐτὰ φύλλα, μαζὶ μὲ τὸν «Ἄσμοδαῖο», ποὺ χτυποῦσαν ἀλύπητα μὲ τὴν σάτυρα, μὲ τὴν καιρικατούρα, μὲ τὴν κοριτική, μὲ τὸ ἐπίγραμμα, δὲ τι στοιβᾶ καὶ ἀνάποδο βλέπαντε στὴν πολιτικὴν και κοινωνικὴν ζωὴν μας, χτυποῦσαν ἀλύπητα καὶ συστηματικῶς τερα καὶ τὸν κακοχωνεμένο καὶ ξεθωριασμένο Βυρωτισμόν.

«Ο Κλεάνθης (Τοιανταφύλλου) μαζί με τὸν Γαβριηλίδην καὶ μὲ τὸ Θέμιον Ἀννινον δημιουργήσανε μιὰν ἔποχήν, ἥμπορεῖ νῦν πεῖ κανεὶς χωρὶς δισταγμό, τῆς νεοελληνικῆς Ἀναγέννησης», γράφει ὁ Ταγκόπουλος, που μὲ τὸν περίφημο «Νουμᾶ» του, στάθηκε ὁ συνεχιστὴς τῆς ἀναγεννητικῆς προσπάθειας τῶν μεγάλων αὐτῶν προτητῶν.

(1) Τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Ραμπαγᾶ» μὲ τὸ κύριο ἄρθρο τοῦ Γαβοητίλδη «Διατί Ραμπαγᾶς;» ἔγινε ἀφορμὴ νὰ συλληφθεῖ ἀπὸ τὸ δόγμα τοῦ Κράτους καὶ νὰ γνωστεῖ τῇ φυλακῇ ὁ διευθυντής του Κλ. Τριανταφύλλου. Κάμποσα ἀπὸ τὰ ποικιάτα του τὰ σατυρικά τὸν στείλαν καὶ ὑστέρα στὴ φυλακή. Οἱ διώξεις καὶ ἡ φτώχεια τὸν πέτασαν στὰ 1889 στὴ σημετοῦντα αὐτοκτονήσει. (Δ. Π. Ταγκόπουλου, Φιλολογικὰ πορθμαῖτα, 1922 σ. 21—31).

(2) Δ. Τα γκόπουλοι, ο. παρ.

δρόμων γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα. «Ο Κλ. Τριανταφύλλουν, δ Γαβριηλίδης, δ Θέμιος Ἀντινος καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ποὺ βρίσκονταν γύρω τους, είχαν τὴν πνοή, τὴν δημοκρατικὴν καὶ ἐπαναστατικὴν, ποὺ συγχέονται καὶ ἐνθουσιάζε τοὺς νέους. Ο Ροΐδης γνώριζε μὲ σύστημα, μὲ μέθοδο τὸ παλιὸν οἰκοδόμημα τοῦ λογιωτατισμοῦ. Ο Νικόλαος δ Πολίτης ποὺ εἶχε κάνει ἐπιστήμην τὴν μελέτη τοῦ ιατροῦ πολιτισμοῦ, ἔδειχνε στοὺς νέους τὸ δρόμο, ἔφερνε στὸ φῶς τοὺς θησαυροὺς τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, τὸ δημοτικὸν τραγούδι, τὰ λαϊκὰ παραδοσύθια, τὴν δραγάνωση τῆς ξωῆς τοῦ Ιαοῦ καὶ ἔλεγε μὲ τὶ ἔπειτε ν' ἀντικατασταθεῖ κεῖνο ποὺ γνώριζε δ Ροΐδης. »⁵ Αν δ Πολίτης ἔγινε δ δδηγός μας στὸ δρόμο, ποὺ ἀκολουθήσαμε, δ Ροΐδης εἴταν ἐκεῖνος, ποὺ ποὺν ἀπὸ τὸν Πολίτη μᾶς συγκράτησε ἀπὸ τὸν κατήφορο τοῦ ξεμυμασμένου ρομαντισμοῦ μὲ τὰ πολύνορτα φυλλαδάκια του γιὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ποίηση καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Κοιτικήν.⁶ Άλλα δ ἐπίδρασή του ἦτον ἀρνητική: Τὶ νὰ μὴν καὶ ἀνωμε, ἐνῶ τοῦ Πολίτη ἦτον θετική: Τὶ νὰ καὶ νωμε. Γι' αὐτὸν καὶ λέγαμε μεταξύ μας τοῦ Ροΐδη τὰ διδάγματα: «Αστυνομία τῆς Τέχνης»⁽¹⁾.

‘Η ἀναγέννηση δὲν εἴταν δημιούργημα δοισμένων προσώπων ξεχωριστῶν, ἔβραξε μέσα στὶς φλέβες τοῦ λαοῦ. Οἱ λαϊκὲς δυνάμεις βρισκόνταν γιὰ πρώτη φορὰ ὑστερα ἀπ’ τὸ Εἰκοσιένα σὲ τέτοια ἄνθιση. ‘Η ἀστικὴ τάξη, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πολιτικὴ κυριαρχία της, εἶχε συμπαραστάτη δῆλο τὸ ἔθνος. Κ’ ἡ πνοὴ τοῦ λαοῦ, ἡ καυτὴ καὶ ξωγόνα ἀνασταινε ἀκόμα καὶ γενερούς. Τὸ ἀναγεννητικὸ πνεῦμα κυκλο-

(1) Γ. Δροσίνη, Σκόρπια φύλλα τῆς ξωῆς μου, "Αθήνα 1940, σ. 167-168.

φροδοῦσε παντοῦ καὶ ἐπηρέαζε καὶ αὐτοὺς τοὺς λογιώτατους, τοὺς ἀρτηριοσκληρωμένους. Ἡ δισαρέσκεια κατὰ τῆς κλαψάρικης καὶ πεισιθύνατης ποίησης εἴται γενική. Οἱ ἐπιτροπές τῶν φιλολογικῶν διαγωνισμῶν, ποὺ ἀποτελούνταν συνήθως ἀπὸ λογιώτατους περιωπῆς, εἶχαν βαρεθεῖ νόοιν δεκαετίες ὀλόκληρες τούς θρήνους τῶν διαγωνιζομένων. Ὁ "Αγγελος Βλάχος ὁ Μιστριώτης, ἀρχηγὸς τοῦ συντηρητικοῦ κείνης τῆς ἐποχῆς δὲν μποροῦσαν νὰ τὴν ὑποφέρουν τὴν ρωμανικὴν ποίησην. Ὁ Σπ. Βασιλειάδης, ἀπὸ τοὺς ρωμανικοὺς ποιητές, μαλοῦσε μὲν ἐνθουσιασμὸν γιὰ τὸ δημοτικὸν τραγούδι καὶ τὴ «Γαλάτειό» του τὴν εἶχε ἐμπνευσθεῖ ἀπὸ τὸ δημοτικὸν τραγούδι «Ἀπιστη γυναικα»⁽¹⁾.

Ἡ ἀναγέννηση αὐτὴ ποὺ χρωμάτιζε δλες τὶς ἐκδηλώσεις τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς καὶ ποὺ ὀφείλονταν στὸ δυνάμωμα τῶν λαϊκῶν δυνάμεων, στὴν ἀνθισθή τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἐντυχόνταν καὶ ἀπὸ ξένων. Ἡ ἀνάπτυξη τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς σοσιαλιστικῆς φιλοσοφίας ὑστεραὶ ἀπὸ τὴν Παρισινὴ Κομμούνα, ἐπηρεάζει καὶ τὴν Ἑλληνικὴν σκέψη. Οἱ νέοι λογοτέχνες δὲν ἐμπιστεύονται πιὰ μόνο στὸ ταλέντο τους καὶ δὲν ἔγκαταλείπονται στὸν αὐθιδιμητισμὸν τους. Προβληματίζονται, μελετοῦν, σπουδάζοντ, παρακολουθοῦν τὸ ἔνορο βιβλίο καὶ τὸν ἔνορο τύπο. Ὁ νατουραλισμὸς ποὺ κυριαρχεῖ στὴ Γαλλία μὲ τὸ Ζολᾶ, γίνεται δεχτὸς στὴν Ἀθήνα μὲ ἐνθουσιασμό, γιατὶ στρέφει τὰ ἐνδιαφέροντα πρὸς τὸ λαό. Ἡ στροφὴ αὐτὴ πρὸς τὸ λαὸν εἴται τότε στὴν Ἑλλάδα κενὸν ποὺ καρακτηρίζει τὴν τέχνην. Γι' αὐτὸς οἱ νέοι, αὐτοὶ ποὺ χτυποῦσαν τὴν ξενομανία τῶν παλιῶν, δέχτηκαν τὸ νατουραλισμὸν σὰ νὰ εἴται ἔνα κίνημα ποὺ γεννήθηκε μέσα

(1) Αἱμ. Χουρμούζιου, ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ Ἐποχή του, 1944.

στὴν Ἑλλάδα. Ἡ ποίηση, ἡ πεζογραφία, τὸ θέατρο, μὲ τὸ νετονθαλίσμα, ὅπως τὸν εἶχαν ἀφομοιώσει ζωντανά, ἀνανεώνονται. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἀναγνωρίζεται, ἀπὸ ἀντιδραστικοὺς καὶ προοδευτικούς, σὰν ἡ γλῶσσα τῆς τέχνης. Ὁ Βυζιηνὸς γοάφει ἀπὸ τὸ 1874 τὰ ποιήματά του στὴ δημοτική. Τὸν ἀκολούθον δῆλο οἱ νέοι, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Καμπᾶς, ὁ Δροσίνης, ὁ Καμπούρογλου. Ὁ Ψυχάρης ἥρθε ἀργότερα μὲ τὸ «Ταξίδι μου» (1888) γιὰ νὰ τὴν ἐπιβάλει σὰν καθεστώς.

Είταν μιὰ ἐπανάσταση αὐτὸς ποὺ γίνονταν στὰ Ἑλληνικὰ γράμματα ἀπὸ τὸ 1874. Ἐπανάσταση δχι μόνο στὴ γλῶσσα καὶ στὴ μορφή, μὰ καὶ στὸ περιεχόμενο τῆς τέχνης. Ἡ τέχνη γίνεται πραγματικὰ κοινωνικὸν λειτούργημα καὶ δισοὶ ἡ ἀστικὴ τάξη βρίσκεται στὴν ἀνοδό της κλείνει μέσα της τὴν πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν σκοπιμότητα, γίνεται συμπαραστάτης τῆς κοινωνικῆς ὅμάδας ποὺ ἐκπροσωπεῖ αὐτὴ τὴ στιγμὴ τὶς προοδευτικὲς τάσεις στὴ χώρα. Τὸ «Κομειδύλλιο», θαυμαστὸ γέννημα αὐτῶν τῶν χρόνων, ποὺ ἀντικατάστησε στὸ θέατρο τὴν τραγῳδία, ἔχει περιεχόμενο. Σατυρίζει τὰ παλιομένα πολιτικὰ ἥθη, τὸ ρουσφέτι καὶ τὴ γραφειοκρατία, χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ φεούδαικοῦ, τότε, τούπου διοίκησης στὴν Ἑλλάδα.

Ἄπὸ τὸ 1874 ως τὸ 1876 ὁ Παπαδιαμάντις πεονάει τὸ χειμώνα στὴν Ἀθήνα καὶ τὸ καλοκαίρι στὴ Σκιάθο. Οἱ σπουδές δὲν τοῦ δίνονται καμιὰ χαρὰ καὶ δὲν τοῦ τραβοῦν τὴν δρεξηνή νὰ τὶς τελειώσει. Μέσα του ξυπνάει ὁ καλλιτέχνης. Είναι 23 χρονῶν καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὴν τέχνην. Κάνει ποιητικὲς δοκιμές, γοάφει τὸ ποίημα στὴ μητέρα του. Διαβάζει ἔξωπανεπιστημιακὰ βιβλία, μυθιστορήματα, ἔφημερί-

δες, κ. ἄ. Συγχέει στὸ βιβλιοπωλεῖο τοῦ Κουσουλίνου, γνωρίζεται ἐκεῖ μὲ πολλοὺς λόγιους, τὸ καφενεδάκι τοῦ Σκαρτσόπονήλου εἶναι τὸ ἄλλο μόνιμο στέκι του.

Ἡ ζωὴ γύρῳ του σὲ δργασμό. Οἱ νέοι μὲ σφρῆγος καὶ πεποιθηση πᾶντες νὰ ἔκποτίσουν ἀπό παντοῦ τοὺς παλιοὺς νὰ πραγματοποιήσουν τὰ ἴδανικά τους. Γεμάτοι ὄνειρα καὶ προ-οπτικὴ γιὰ τὸ μέλλον, γεμάτοι ἀγάπη γιὰ τὴν ζωὴν. Ὁ Παπαδιαμάντης στέκει παράμερα καὶ τὰ παρακολουθεῖ χωρὶς νὰ συμμετέχει. Ντροπαλός, συνεσταλμένος, φτωχός, κακοντυμένος, κακοταῖσμένος κλείνεται στὸν ἑαυτό του.

Ἄπὸ τὸ 1876 ὡς τὸ 1881 δὲ πῆγε καθόλου στὸ νησί. Ότι τὸν τραβάει τώρα εἶναι ἡ δημοσιογραφία καὶ ἡ τέχνη. Τὸ Πανεπιστήμιο οὗτε τὸ σκέφτεται σοβαρὰ κι ἀς διαμαφτύγεται στὸ γράμματά του δὲ πατέρας του. Μόνο στὴ δημοσιογραφία θὰ πιστεύει πῶς κάτι μπορεῖ νὰ φτιάξει. Κι αὐτὸς διμως δὲν τὸ δέχεται σὰν ἴδανικὸ δυνατό, νὰ τὸν στηρίξει καὶ νὰ τὸν ἐμπνεύσει τὴν ἀγάπην στὴν ζωὴν. Στὰ 1879 ἔχει γράψει τὸ μυθιστόρημα «Ἡ Μετανάστις», ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ «Νεολόγο» τῆς Πόλης. Στὰ 1881 πηγάνει στὴ Σκιάθο. Ἐπιχειρεῖ ν' αὐτοκτονίσει. Καὶ πάλι συντρίμι γνοῖει στὴν Ἀθήνα. Ἀπ' τὰ πράγματα εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ζήσει στὴν Ἀθήνα. Πόροι του οἱ χρηματικὲς ἀποστολὲς τοῦ πατέρα του καὶ τὰ δίδακτρα κανένὸς μαθήματος ποὺ δίνει σὲ παιδιὰ τοῦ δημοτικοῦ σκολειοῦ.

Τριάντα χρονῶν κι ἔξακολουθεῖ τὴν ἴδιαν ζωὴν. Ταβέρνα καὶ ἐκκλησία. Δὲν ἔχει ἀπαλλαγεῖ καθήλου ἀπ' τὸ βάρος τῆς παράδοσης. Ὁμως ἡ ἀσχολία του μὲ τὴ λογοτεχνία τὸν ὑποχρεώνει νὰ ἔρχεται σ' ἐπαφὴ μὲ ἐφημερίδες, μὲ λόγιες, νὰ μπαίνει μέσα στὴν καινούρια ζωὴν. Ὁ ξάδερφός του δὲ Ἀλέξανδρος Μωραΐτίδης ἀνακατεύεται — περισσότερο ξωντιανὸς

αὐτὸς — μέσα στὸντες φιλολογικοὺς κύκλους ποὺ σχηματίζονται γύρῳ ἀπ' τὶς δημοκρατικὲς ἐφημερίδες τοῦ καιροῦ καὶ γίνεται κρῆκος γιὰ νὰ πλησιάσει καὶ δὲ Παπαδιαμάντης. Στὰ 1882 τοῦ Νοέμβρου δημοσιεύει στὸ «Μὴ γάνεσαι» τοῦ Γαβριηλίδη, τὸ δεύτερο μυθιστόρημά του «Οἱ ἔμποροι τῶν ἐθνῶν». Ἡ μεταφραστικὴ του ἐργασία γίνεται δεκτὴ στὴν «Ἐφημερίδα» τοῦ Κορομηλᾶ τὴν ἴδια χρονιά. Ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει καὶ σὲ ἄλλες ἐφημερίδες καὶ κάτι εἰσπράττει τὴν χρονιὰ αὐτὴν ὥστε νὰ μὴ γρειάζεται τὴν ἐνίσχυση τοῦ πατέρα του. Στὰ 1884 δημοσιεύει στὴν «Ἀκρόπολη» τοῦ Γαβριηλίδη τὴν «Γυντοπούλα» καὶ στὰ 1885 στὴν «Ἐστία» τὸ «Χοῆστο Μηλιώνη». Ἀπ' τὸ 1887 παρουσιάζεται δὲ Παπαδιαμάντης διηγηματογράφος, γιὰ νὰ μείνει διηγηματογράφος ὡς τὸ τέλος τοῦ βίου του.

1887. Ἐνα χρόνο ποὺν κυκλοφορήσει τὸ «Ταξίδι μου» τοῦ Ψυχάρη. Ὁ Παπαδιαμάντης ἐπηρεασμένος ἀπ' τὰ σύγχρονα θεάματα τῆς τέχνης, ἀφίνει τὸ ίστορικὸ μυθιστόρημα καὶ καταπιάνεται μὲ τὸ διήγημα. Σταθμὸς σοβαρὸς στὴ ζωὴ καὶ στὴν τέχνη του, ποὺ ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ προσεχτικὰ γιατὶ αὐτὸν θὰ βοηθήσει στὸ χαρακτηρισμὸ τῆς προσωπικότητάς του καὶ τὴν ἀξιολόγηση τοῦ ἔργου του.

Ἡ πρώτη περίοδος διαφέρει τελείως ἀπ' τὴ δεύτερη, στὴν πρώτη, μυθιστοριογράφος. Τὰ θέματά του παραμένα ἀπ' τὴν ίστορία — στὴ «Μετανάστιδα», δὲν εἶναι κάν ελληνικὴ — τὴ βιζαντινὴ, φανερώνουν πόση ἐπίδραση εἶχαν πάνω του τὰ διαβάσματα ξένων ίστορικῶν μυθιστορημάτων καὶ πόσο εὔκολος εἴται δὲ Παπαδιαμάντης στὶς ἐπιδράσεις τοῦ καιροῦ του. Ὁλοὶ οἱ νέοι κείνης τῆς ἐποχῆς εἶχαν μεγαλώσει διαβάζοντας ϕωμαντικὰ κατασκευάσματα. Ὅσοι

είτεν ἀπαλλαγμένοι ἀπὸ στεῖρες ἐπιβιώσεις, γορίγορα προσχώσησαν στὴ Νέα Σχολή. ‘Ο Παπαδιαμάντης 35 χρονῶν σχεδόν εἶναι συντηρητικός, διστάζει νὰ κάνει τὸ πήδημα, νὰ προσχωθῆσει στοὺς νεωτερούς. ’Αλλωστε αὗτὰ τὰ ιστορικὰ μυθιστορήματα τοῦ τὰ ἡγιοῦνσαν οἵ ἐφημερίδες καὶ φαίνεται νὰ τὰ ἔγραψε κατὰ παραγγελία. Καὶ σ’ αὗτὰ ὑπάρχει μιὰ πορεία κανονικὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ θὰ φανερωθεῖ ὁ διηγηματογράφος Παπαδιαμάντης. Γαλλικὸ θέμα στὴ «Μετανάστιδα», Βενετσάνικο στοὺς [“]Εμπορούς τῶν [“]Εθνῶν[”], Βυζαντίνο στὴ «Γυφτοπούλα, Εἰκοσιένα στὸ «Χορῆστο Μηλιώνη».

«Χρηστό Μηλιώνη». Στὸ μεταξὺ δῆμος ἦ ἐποχὴ ἄλλαξε, τὸ κίνημα τοῦ δημοτικισμοῦ ἀναπτύχτηκε καὶ ἀρχισε νὰ ἐπικρατεῖ. Οἱ ἐφημερίδες τοῦ διευθύνονται ἀπὸ προοδευτικοὺς διανοούμενους σὰν τὸ Γαβριηλίδη καὶ τὸν Κορομηλᾶ, ἀνοίγουν διάπλατα τὶς στῆλες στοὺς νέους καὶ τὴν Ἑλληνικὴ λογοτεχνικὴ δημιουργία, ἐνισχύουν τὴν στροφὴν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ ζωὴ καὶ δέχονται διηγήματα νατουραλιστικά, ήθογραφικά μὲ θέματά ἀπ’ τὴν ὕπαιθρο, ποὺ εἴταν ἔνας καινούριος κόσμος γιὰ τὴν τέχνη.

σμος για την τεχνη·
‘Ο Παπαδιαμάντης ήρθε και ξένησε στήν ^ο Αθήνα σε μια μεγάλη στιγμή, όταν άλλαζουν οι καιροί, όταν οι πανίες δέξιες άναψεωρούνται και άντικατασταίνονται άπονέες. Τὸ νησὶ του, ἡ ἀγαπημένη του Σκιάθος, ποὺ δσο ἔγραφε μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα ἔλειπε ἀπὸ τὸ ἔργο του, εἴταν τώρα ἀνάμεσα στὶς νέες δέξιες. Κι ἀνοιξε τοὺς κρουνοὺς τοῦ λυρισμοῦ του, ποὺ κρατοῦσε κλειστοὺς δι ωμαντισμὸς καὶ παιχνίδισαν οἱ ἥχοι καὶ ἀποκαλύψθηκε δι κόσμος τῶν θαλασσινῶν εἰδυλλίων καὶ τῆς βιβλικῆς γαλήνης, δι τόσο προσφιλῆς στὴ νοσταλγία του.

‘Ο Παπαδιαμάντης, αὐτὸς ποὺ ἄγαποικε, δὲ διηγηματογράφος, δὲ δημιουργὸς τῆς «Φόνισσας», εἶναι γέννημα τῆς νέας ζωῆς, ποὺ ἔχονταν νῦν ἀντικαταστήσει μὲ τίς νέες ἀξίες της, τὴν παλιὰ ζωήν, τὴν ἐποχὴν τῆς παρακμῆς. Η νέα ζωὴ ποὺ προβάλλει καθαρὰ δύταν εἶχε ἐντιληφθεῖ δὲ Παπαδιαμάντης, τὸν τραβήξει ἀπὸ τὸ μυναστῆροι καὶ τὸν ὄδηγησε γὰρ γίνει δὲ πρῶτος “Εὔληνας πεζογράφος.

Αντὴ δὲ νέα ἔποικὴ βοήθησε τὸν Παπαδιαμάντην νὰ
ένωσει γιὰ μιά, μοναδικὴ φρογά, τὴ φαντασία μὲ τὴ ζωή. Νὰ
κάπου ποὺ μποροῦσε νὰ εἴναι νοσταλγὸς χωρὶς νὰ ἔχεται
σὲ σύγκρουση μὲ τὴ ζωή. "Όλες τὶς ὕφες τῆς ἀργίας και
τῆς ἐπίμονης νοσταλγίας, τὶς μετέβαλε σὲ ὕφες δημιουργίας.

Δὲν εἴταν ἀνάγκη νὰ τρέχει στὶς βιβλιοθῆκες, ἀναζητώντας τὸ θέμα τοῦ ἴστορικοῦ του μυθιστορήματος. Δὲν εἶχε παρὰ νὰ γράψει τὶς ἀναμνήσεις του. Καὶ δύκοσμος τῶν παιδικῶν του ἀναμνήσεων εἴταν τόσο πλούσιος¹ αὐτόν, γεμάτος ἀπὸ ήρωες δλοκληρωμένους. Θὰ ξαναζωντάνεις αὐτὸς τὸ θρύλο, ποὺ μικρὸς τὸν εἶχε μαγέψει. "Ο, τι τὸν ἀπομόνωντες ἄλλοτε ἀπ'² τὴν ζωή, τῷδα τὸν ἐνώντει μαζί της.

“Ενα-έννα περονοῦν ἀπ’ τὴν φαντασία του ὅλα τὰ πλά-
σματα τοῦ θρύλου ποὺ τὰ εἶχε γνωρίσει ἀπ’ τὸν παραμυ-
θάδες, τὶς γιαγιάδες τοῦ σπιτιοῦ καὶ τοῦ χωριοῦ, στὸ ξετύ-
λιγμα τοῦ ὅμορφου κι ἀριστοτεχνικοῦ προφορικοῦ λόγου
τοῦ λαοῦ. Ἀπὸ τὶς ἀφηγήσεις τῶν λαϊκῶν παραμυθάδων
δὲ θὰ ἔλειπε καὶ ήταν εἰρωνία ποὺ στολίζει αὐτὰ τὰ λαϊκά δη-
μιουργήματα. ‘Ο Παπαδιαμάντης ἀσκημένος λαϊκὸς ἀφη-
γητὴς θὰ ἔριξε καὶ τὴ δικῇ του μικρὴ δόση εἰρωνίας,
τῆς βασανισμένης του ζωῆς διάφορο. Στὶς εὐτυχισμένες του
στιγμὲς τῆς ἔμπνευσῆς του διαλέγει τοὺς ήρωές του μέσα

ἀπ' τὸ πλῆθος. «Ολοι τοῦτοι, οἱ πιὸ καλοί, δτι κι ἀν εἶναι μὴ καλογέροι, μὲ προεστοὶ ἢ ἀπλοὶ τοῦ λαοῦ ἀνθρωποι, δἰοι κάποια σχέση θέλουν μὲ τὸν ἔρωτα, τὸν ἔρωτα ποὺ τόσο στερήθηκε αὐτός. Αὗτὸ τὸ κυνήγημα τοῦ ἔρωτα κατόπιν εἴρηται ἐφιαλτικό. Ἀκόρεστη δύναμα ξωῆς! «Ο, τι δίνει ταντάρει ἐφιαλτικό. Ἀκόρεστη δύναμα ξωῆς!

Μετανοιωμένος ἀναζωογήσει, νοσταλγὸς τῆς χαμένης του νειώτης ὁ Παπαδιαμάντης, θὰ γυρίζει πάντα στοὺς τούς διποὺς διποὺς γιὰ πρώτη φορά, δταν ἀκόμα ἀκουσε τὸ κάτιον τῆς ξωῆς, τὸν ἔρωτα, καὶ δὲν τὸ ἀκολούθησε γιὰ νὰ λεσμα τῆς ξωῆς, τὸν ἔρωτα, καὶ δὲν τὸ ἀκολούθησε γιὰ νὰ γίνει εὐτυχισμένος. Προσκηνυτῆς εὐλαβικὸς θὰ γυρίζει σ' γίνει εὐτυχισμένος.

τοὺς ἔργατες τοὺς σβέλτους μὲ τὸ γερὸ σῶμα, ἀγκαλιάζει ὅλη τὴ ξωὴ τῆς λίμνης, καὶ πλέκει τὸ τραγούδι πρὸς τὸν ἀνθρωπό τῆς δουλειᾶς, γιὰ νὰ καταλήξει στὸ τέλος στὸ στιφὸ ποτῆροι τῆς χαραμισμένης του ξωῆς. «Καὶ σύ; Φιλοσοφεῖς, καὶ οὐδὲν πράττεις!»

«Ω! ἀς ξιμην ἀκόμη βοσκὸς εἰς τὰ ὄρη!» Μὴ φονάξει κλείνοντας τὸ ἔρωτικό του διήγημα, «Ονειρο στὸ κῦμα», δ νοσταλγός. «Ήτον ἀπόλαυσις, δνειρον, θαῦμα. Είχεν ἀπομακρυνθῆ ὡς πέντε δργινὰς ἀπὸ τὸ ἀντρόν καὶ ἔπλεε τώρα πρὸς ἀνατολάς, στρέφοντας τὰ νῶτα πρὸς τὸ μέρος του. «Εβλεπα τὴν ἀμαριζὸν καὶ ὅλως χρυσίζονταν ἀμιδῷς κόμην της, τὸν τράχηλόν της τὸν εὐγραμμον, τὰς λευκὰς ὡς γάλα ωμοπλάτας, τοὺς βραχίονας τοὺς τορνευτούς, ὅλα συγχεόμενα, μελιχοὺ καὶ δνειρῷδη εἰς τὸ φέγγος τῆς σελήνης. Διέβλεπα τὴν δσφύν της τὴν εὐλύγιστον, τὰ λισχά της, τὰς κνήμας, τοὺς πόδας της, μεταξὺ σκιᾶς καὶ φωτός, βαπτίζομενα εἰς τὸ κῦμα. «Εμάντενα τὸ στέρων της, τοὺς κόλπους της, γλαφυρούς, προέχοντας, δεχομένους ὅλας τὰς αὔρας τὰς ωπάς, τῆς θαλάσσης τὸ θεῖον ἄρωμα. Ήτο πνοή, ήνδαλμα ἀφάνταστον, δνειρον ἔπιπλέον εἰς τὸ κῦμα· ήτο τηρητὸς νύμφη, σειρήν, πλέουσα ὡς πλέει ναῦς μαγικῆ, ή ναῦς τῶν δνείρων... Είχα μείνει χάσκων, ἐν ἐκτάσει καὶ δὲν ἐσκεπτόμην πλέον τὰ ἔπιγεια.»

Καὶ ή Πολύμνια, ή Μοσχοῦλα, συντροφεύονται ἀπ' τὴ Λάλιω, τὴ Μαχοῦλα καὶ ἄλλες ήρωΐδες λαχταριστές, τυλιγμένες στὴν ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ σκιαθίτη πεζογάφου, ποὺ πᾶνε ἀντάμα μὲ τοὺς ἀντρικοὺς τύπους, τὸ γέρο-«Ἐρωντα στὸν «Ἐρωτα στὰ χιόνια», τὸ Φραγκοῦλη, τὸν Ἀλύπιο.

Μέσα στὸ διαλεχτό του ἔργο μάταια ἀναζητοῦμε μιὰ μορφὴ μὲ πνοή, σταθερή, ἔναν τύπο ποὺ νὰ δικαιώνει τὴ

θρησκοληψία τοῦ Παπαδιαμάντη. Στὸ ἀνώνυμο πλήθος θὰ βροῦμε γυνὴς ποὺ συνεχῶς σταυροκοπιῶνται καὶ ἐπικαλοῦνται τὴν θεία πρόνοια, γέρους νοικοκυραίους ποὺ πᾶνε καβάλαι νὰ ἔωμολογηθοῦν, παπάδες σὲ βαφτίσια, σὲ γιορτές, σὲ μοναστήρια, ἔνα λαὸ διλόκληρο ποὺ συνδιέζει τὴν ἐπίσκεψη στὴν ἐκκλησία μὲ τὴν ἀνάπταψή του στὸν ἑλαιώνα ἥ μὲ τὴν νοσταλγία τοῦ παλιοῦ χωριοῦ. Θὰ βροῦμε τὸν τύπο τοῦ θρησκόληπτον σκιαθίτη, ποὺ καθὼς γυρίζει τὸ βράδυ στὸ ἔξοχικό του σπίτι τυχαῖα ἀντιλαμβάνεται πώς στὸ ἕωκλῆσι ποὺ βρίσκεται πάνω στὴ στράτα του, γίνεται ἀγρυπνία ἀπὸ τοὺς νεοφερούντους στὸ νησί «Κολλυβάδες», συναρπάζεται ἀπὸ τὸ ὄρατο θέαμα τῆς τελετῆς καὶ λησμονιέται ἐκεῖ ὡς ἀργά, περασμένα μεσάνυχτα. Σ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἡ θρησκευτικότητα του ποὺ μαρτυρεῖται μὰ ἡ θρησκοληψία του καὶ κάποια εἰδωλολατρεία. Εἰνάρι θαυμάσιοι αὐτοὶ σᾶν τύποι νησιωτῶν ἀπλοῦκων, ποὺ κινοῦν τὴν ἀγάπη τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ πέρονουν τὴν ἀξία τους ἀπὸ τὴ διάθεση, τὴ νοσταλγία του πρὸς διτὶ σχετίζεται μὲ τὸ γραφικό του νησί καὶ τὶς παιδικές του ἀναμνήσεις.

Ἡ ψυχολογία τῆς παρακμῆς καὶ ἡ ἀπαισιοδοξία δὲν ἀφήναν τὸν Παπαδιαμάντη νὰ χαρεῖ τὸ δραμα ἐνὸς καινούργιου κόσμου. Δὲν εἴταν δυναμικὸς τύπος, ἡρωϊκός, διπὼς δὲ Παλαμᾶς, δὲ Καρκαβίτσας. Κεῖνοι εἶχαν τὸ δυνειρό καὶ δὲ Παπαδιαμάντης τὴν νοσταλγία. Ἀταίριαστα αὐτὰ τὰ δυό. Κι αὐτὸ δὲν εἶναι ποὺ κάνει τὸν Παλαμᾶ νὰ γράφει: «Καὶ ἀν κάποιος παράξενος τῶν ἀξιῶν ζυγιαστής μὲ πειθανάγκαζε νὰ διαλέξω ἀποκλειστικὰ μεταξὺ Παπαδιαμάντη καὶ Καρκαβίτσα, θὰ ἔστεκα εὐλαβικὰ ἔσκεπτος μπροστά στὸν πρῶτο, θὰ τοῦ φιλοῦσα τὸ χέρι, καὶ θὰ ψήφιζα γιὰ τὸ δεύτερο. Λιποῦμαι γιατὶ δὲ χῶρος ἔδω δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ τὸν δι-

καιόλογίσω δοθὺ κοφτὰ τὸν ψῆφο μον»⁽¹⁾. Ποὺν φυσικό. Ὁ Παλαμᾶς καὶ δὲ Καρκαβίτσας εἴταν ἀπὸ τὴν ἵδια οἰκογένεια, τὴν ἀρματωλική, τὴν Βαλαωριτική. Ἀπὸ γενιὰ ποὺ παλεύει καὶ γτίζει κοινωνίες. Οἱ δρῦ τους κοιτοῦσαν μπροστά καὶ τὸν δρῖζοντα, δὲ Παπαδιαμάντης πίσω. Εἶχε γεννηθεῖ σὲ τόπο, ποὺ δὲ γνώρισε τὸ Εἰκοσιένα παρὰ σὰν ἀρνητη. Στὶς Κυκλαδές οἱ ἀγωνιστὲς τοῦ "Οἰνυπον μόνο μὲ τὴ βία μπροσταύνανται σταθοῦν. "Ολο ἀρνητη εἴταν ἡ παράδοση τοῦ μοναστηριοῦ καὶ τοῦ νησιοῦ. Κι ἀν κοιτάει δύος πίσω δὲ Παπαδιαμάντης, δχι γιὰ νὰ δινήσει καὶ νὰ παινέσει, παρὰ γιὰ νὰ εἰδωνευτεῖ καὶ νὰ στιγματίσει. Ἡ φωτιὰ τῆς ἐπανάστασης δὲ ζέστανε τὰ στήθεια του, δὲν τὰ φουσκωσε μὲ τὴν πνοή του. Τὰ μαθήματα ποὺ πήρε ἀπὸ τὸ ἀμεσο περιβάλλον του εἴταν καὶ ἀρνητικὰ καὶ θετικά. Κεῖνος δὲ Διονύσιος δὲ Γέροντας, δὲ «Κολλυβᾶς» καὶ δὲ πολιτικὸς ἔξοριστος τῆς Θήρας, ποὺ εἴταν συνεχῶς παρὸν ὡς τὰ τοιάντα ἔφτυ χρόνια τοῦ Παπαδιαμάντη, ἔτοι διαιρεμένη καὶ θορυμματισμένη προσωπικότητα, ἀσκησε ζώηρη ἐπίδραση στὸν «κοσμοκαλόγερο». Ἡ ἔξορια του ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ "Οδώνα, τὸν ἀνέβασε πιὸ πολὺ στὴ συνείδηση τῶν νεώτερων. Ὁ σεβασμὸς κληροκὸς καὶ λόγιος θὰ γυρίσει στὸ κοινόβιο ὑστερά ἀπὸ εἰκοσι χρόνια, γέρος πιά, σύμβολο μᾶς δόξας ποὺ πέρασε δριστικά. Ἡ αἴγκη τῆς ἐκκλησίας διατηρεῖται στὸ χλωαρὸ πρόσωπο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὰ πρόγματα τὸφεραν νὰ κλείσει τὰ μάτια του σ' ἔνα δραμα καινούριο, ἀπίθετα φωτεινὸ μὲ ἔκεινο ποὺ τὰ συντήρησε σ' δλη του τὴ ζωή, πιὸ ζωογόνο, πιὸ θαυμάσιο. Τὸ δραμα τοῦτο ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ Γέροντα, ὃταν διφήνων τὴν τελευταία ἀναλαμπή, τὴν

(1) Κ. Παλαμᾶ, Ηεζοὶ Δρόμοι, Γ' («Καὶ δὲ Καρκαβίτσας;»)

ἐπιθανάτιο, τὸ δοκιμαῖσαν τὰ μάτια τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ τὸ κράτησαν γιὰ πάντα. Ὁ Παπαδιαμάντης ποτὲ δὲ θὰ συνιπαθήσει τὸ κράτος τῆς ἀδικίας, οὔτε τοὺς δεσποτάδες. Δὲν εἶναι ὅμως δὲ ἀγωνιστὴς, δὲ ἐπαναστάτης γιὰ νὰ τὸ πολεμήσει, θὰ τὸ φύεισει μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, μὲ τὸ Λόγο, θὰ τὸ σατυρίσει μὲ τὸν «Χαλασοχώρηδες»⁽¹⁾ καὶ θὰ τὸ ἐκθέσει στὴν κοινὴ ἀηδία μιὰ γιὰ πάντα.

Πήρε στοὺς «Χαλασοχώρηδες» ἔνα θέμα ἐπίκαιο, τὴν ἔκλυση τῶν πολιτικῶν ἡθῶν στὴν ἐποχή του. Καὶ ἡ σάτυρα τῶν ἐφημερίδων εἶχε χρησιμοποιῆσει τὸ ἵδιο θέμα, καὶ δὲ Καρκαβίτσας, ἀκόμα περισσότερο τὸ κωμειδύλιο. Ὁ Κόκκος εἶχε γράψει τὸν «Καπετάν Λάζαρο ποὺ διαλύει τὴν βουλὴν» καὶ δὲ Καπετανάκης τὸ «Γενικὸ Γραμματέα». Σατύριζαν καὶ οἱ δυό τους τὸν κοινοβούλευτισμό, τὸ ρουσφέτι καὶ τὴν γραφειοκρατία. Ὁ Καρκαβίτσας καὶ δὲ Παπαδιαμάντης χτυποῦσαν τὴν ἀγοροπωλησία τῶν ψηφοφόρων.

Ὁ Παπαδιαμάντης δύως καὶ δὲ Ροΐδης καὶ δὲ Καρκαβίτσας καὶ δὲ Παλαμᾶς καὶ οἱ πολλοὶ σύγχρονοί τους νεωτεριστὲς διανοούμενοι, εἴταν δηπαδοὶ τοῦ Χ. Τρικούπη. Ἡ σάτυρα τῶν λογίων στρέφονταν κατὰ τοῦ παλαιοκομματισμοῦ.

Δὲν τὸν ἀφηναν ἀδιάφορο τὰ πολιτικὰ πράγματα τὸν Παπαδιαμάντη. Εἶχε βαρεθεῖ ὅμως τὴν κακοδαιμονία καὶ δύως μὲ δλα ἀπογοητεύονταν, δὲν πίστευε πῶς μπορεῖ κάτι νὰ γίνει μὲ εὐκολία σὲ αὐτὸν τὸν τόπο, δὲν ἀφίνονταν νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμό. Γιὲ αὐτὸ δταν σηκώνεται ἡ Ἡπειρο-Θεσσαλικὴ Ἐπανάσταση καὶ πιὸ θερμότατος δὲ ἀδελφός του δὲ Ἀπόστολος ξεκινάει νὰ πάει,

(1) Παπαδιαμάντη, Ὁ Πεντάρφανος, ἔκδ. Ἐλευθερουδάκη, σ. 125—214.

αὐτὸς μένει ὑπεργίκινης γιατὶ ξέρει καὶ πὼς κάποιος τριχοδιωχτισμὸς προβέτει πίσω ἀπὸ τὸν ἄδολο ἐνθουσιασμὸ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ στὶς ἐκλογὲς συνιστᾶ «ἀποχὴ» γιατὶ τὶς θεωρεῖ κοροϊδία τοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τὴν μὰ ἡ ἀπογοήτεψη καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἡ συνίθεια, ἐμπόδιζαν τὸν Παπαδιαμάντη νὲ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος. Μιὰ ἀπὸ αὐτὲς καὶ ἡ πιὸ σοβαρή, ἡ διατήρηση τῆς καθαρεύουσας. Εἶχε ζυμωθεῖ μαζὶ της, εἴταν ἡ γλῶσσα στοιχεῖο τῆς παραδόσης καὶ δὲν μποροῦσε εύκολα νὰ τὴν ἀποχωρισθεῖ. Ἡξαιρεῖ ὅμως πολὺ καὶ τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ βαθύτερα, ἔτρεφε γιὲ αὐτὴν μιὰ ἐκτίμηση.

Στὴ «Φόνισσα» ὑπάρχει ἡ φιλοσοφία τοῦ ἡττημένου στὴ ζωὴ ἀνθρώπου, ποὺ ἐπειτα ἀπὸ μιὰ ζωὴ γεμάτη ἀπογοητέψεις καὶ στερήσεις, παίνει νὰ πιστεύει στὸν ἀνθρώπο, καὶ πιστεύει πῶς εἶναι προτιμότερο καγεὶς νὰ πεθαίνει παιδὶ πρὸιν γευτεῖ τὴν ἀνθρώπινη δυστυχία. Τὸ ἀδύνατο αὐτὸ σημεῖο γιὰ ἔνα ἔργο τέχνης, ἔξουδετερώνεται γρήγορα ἀπὸ τὸ μῆδο ποὺ χρησιμοποιεῖ δὲ Παπαδιαμάντης γιὰ νὲ ἀναπτύξει τὴν ἀπαισιόδοξη φιλοσοφία του. «Ἐνας ἀγραφος νόμος ποὺ λειτουργεῖ στὸν ὑποσυνέδητο τῶν ἀνθρώπων τοῦ Αἰγαίου (ὅπως καὶ ὅλης τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν ἀλλων χωρῶν ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ τὸ ἵδιο μὲ τὴν Ἑλλάδα κοινωνικὸ καθεστώς) ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς πέρασαν στὴν ἴδιοχτησία τοῦ ἀνδρα, καὶ τὸ μητριαρχικὸ δίκαιο ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὸ πατριαρχικό. Ὁ νόμος αὐτὸς ἀφορᾶ τὴ δυσμενῆ θέση τῆς γυναικας ποὺ γίνεται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὸν ἀνδρα.

«Ἡ φοραγκογιαννοῦ», ἡ φοβερὴ αὐτὴ ἡρωΐδα τοῦ Πα-

παδιαμάντη, είναι ένας γυναικείος τύπος πού άπό συμπόνια πρὸς τὴ βασανισμένη γυναικα, σκοτώνει τὰ κοριτσάκια ποὺ τῆς τυχαίνουν μπροστά της. Ἡ ίδια εἶναι μιὰ πικραλιένη γυναικα ποὺ ἀπὸ μικρὸ κορίτσι πάντα ζεῖ σὰν ὑπηρέτρια τοῦ πατέρα της στὴν ἀρχή, ὑστερα τοῦ ἀντρα της, τῶν παιδιῶν της ποὺ τὰ ἀφῆσε στὶς πλάτες της πεθαίνοντας δὲ ἀντρας της, καὶ στὸ τέλος τῶν ἔγγονῶν της.

Ἐργο τόσο θεαλιστικὸ καὶ τόσο κοινωνικὸ σὰν τὴ «Φόνισσα» δὲν ἔχει ἄλλο ἢ λογοτεχνία μας. Μόνο ένας ἀνθρωπὸς χωρὶς βαθύτερες σχέσεις μὲ τὴ θρησκεία, μὲ τὶς ἀντιθέσεις τοῦ Παπαδιαμάντη καὶ ἐπηρεασμένος ἀπὸ ίδεες κοινωνικές, σὰν αὐτὲς ποὺ ἔφερε στὴν Ἑλλάδα, γύρω στὰ 1880, δ Γαλλικὸς νατουραλισμός, μπροστὲ νὰ γεννήσει μιὰ τέτοια τραγικὴ ήρωΐδα.

Τὰ παλιὰ σύμβολα μὲ τὰ καινούρια, διαρκῶς συμπλέκονται μπροστὰ στὰ μάτια του. Οἱ ἐπιβιώσεις τοῦ παρελθόντος ποὺ ὑπάρχουν μέσα του, δὲν τὸν ἀφησαν νὰ θεραπευτεῖ ἐντελῶς ἀπὸ τὸ ἐσωτερικό του δρᾶμα καὶ νὰ φυχτεῖ μὲ λαιμαργία στὴν ἀπόλαυση τῆς νέας ζωῆς. Ἡ ψυχὴ του θεμβάζει πρὸς τὰ πίσω, πρὸς τὴν ἐποχὴ τοῦ μεγαλείου τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς μεγαλοπρέπειάς της, μὲ τὸν μεγάλους δασκάλους, τοὺς θαυμάσιους ὑμνογράφους της, τοὺς ἀφταστοὺς ἀγιογράφους καὶ ἀρχιτέχτονες. Ὅσο ζεῖ δ. Παπαδιαμάντης θὰ γυρίζει μὲ τὴ νοσταλγία του στοὺς παλιοὺς τόπους, στὴν ὅμορφη, τὴ γραφικὴ πατρίδα του μὲ τὸν ἀπλοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πονεμένους, στοὺς τόπους ἀπὸ δόπου εἶχε διαβεῖ τὸ χαμένο δραμα τῆς ζωῆς του, πότε μὲ τὴ μορφὴ τῆς Πολύμνιας καὶ τῆς Μαχούλας καὶ πότε τῆς Λαλιώς καὶ τῆς Μοσχούλας. Συνεχῶς θὰ δέρνεται ἀπὸ δυὸ

ἀντίθετα θεύματα, τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν, ποτὲ δὲ θὰ βρεῖ τὴν ήρεμία καὶ τὴ γαλήνη. Ἐμειναν σ' ὅπο τον τὸ βίο οἱ πληγές του ἀνοιχτὲς καὶ πεθαίνει σὰν ένας ἀνίατος. «Ω!! Καὶ ἐτηκόμην... ὥρας, ὥρας ἐπειθύμουν εἰ δυνατὸν νὰ ιατρευθῶ. Βοήθει, Ἁγία Ἀναστασία». (¹)

Σὲ πολλὰ διηγήματά του ξωγραφίζεται αὐτὸ τὸ δρᾶμα τοῦ ναυαγοῦ. Φαίνεται πὼς εἶχε φτάσει στὸ κορύφωμα τὸ δρᾶμα του, δταν «τριακοντάτης» εἶχε ἐπισκεφτεῖ τὸ νησί. Οἱ «Χαλασοχώρηδες», τὸ «Οἰόνγυρα στὴ λίμνη», τὰ «Ρόδινα ἀκρογιάλια», ἡ «Φαρμακολύτρια», ἡ «Νοσταλγίδες», ἀν καὶ ἔχουν γραφτεῖ ἀργά, γύρω στὰ 1900, δικαστικοὶ ἀφοῦ ἔφτασε ως τὴν αὐτοκτονία, καὶ γι' αὐτὸ τὸ ταξίδι του τὸν συγκλόνισε διλόκηρον περιστέρο ἀπὸ ἄλλα, ἀφοῦ ἔφτασε ως τὴν αὐτοκτονία, καὶ γι' αὐτὸ τὸ θυμάται καὶ ἀντλεῖ θέματα γιὰ τὰ διηγῆματά του.

«Ἡ Φαρμακολύτρια» εἶναι ἡ πιὸ ἀποκαλυπτική.

«Ολην τὴν ήμέραν ἐπλανώμην εἰς τὰ θεύματα καὶ τοὺς αἰγιαλούς, ἀνὰ τὴν ἀγρίαν ἀκτήν, τὴν βροεινὴν καὶ θαλασσοπλῆγα καὶ μόνον τὸ δειλινὸν ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἐπαυλιν τοῦ Στόγιου διὰ νὰ κοιμηθῶ δλίγας ὥρας. Ὅσταν ἔξυπνησα ἡ σελήνη εἶχεν ἀνατείλει, ἀλλ' εἶχα κάσει τὸν ὑπνον μου δι' ὅλην τὴν νύκτα.

»Τὰ βήματά μου μὲ ἔφεραν καὶ πάλιν πρὸς τὸν ναΐσκον τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας. Ἡναφα τεμάχιον λαμπτάδος ἐκ κηροῦ... Ἐκόλλησα τὸ κηρίον τοῦτο εἰς τὸ μανονάλιον καὶ ἐκάθισα εἰς ἐν τῶν δύο ἢ τριῶν στασιδίων, δσα ὑπῆρχον διὰ νὰ ξεκουρασθῶ... Είτα ήθέλησα νὰ γονυπετήσω καὶ προσεπάθησα νὰ δεηθῶ, ἀλλ' ἐρρεμβάζον. Ἐκλεισα τὰ ὅμ-

(¹) Παπαδιαμάντη : Ἡ Φόνισσα. Ἐεδ, Ἐλευθερούδακη.

ματα, ἐπαιτῶν ἔνα ὄπιον, ἀλλ' ὁ πόνος ἡγρύπνει ἐντός μου.

»Εἰς τὰς ὅρας τῆς μοναξίας τῆς νυκτὸς ἐκείνης, τῶν ἀσυναρτήτων προσευχῶν καὶ τῶν ἀκουσίων βλασφημιῶν, ἔπλεον ἐν δνείρῳ εἰς ἄλλον αόσμον. Ἡκούοντος οὐχούς, ψιθύρους καὶ φωνάς. Μοῦ ἐφαίνετο ὅτι αἱ ἀναμνήσεις καὶ αἱ εἰκόνες, αἱ πολιορκοῦσαι τὸν νοῦν μου, ἐλάμβανον μορφὴν καὶ σῶμα, ἐβόμβουν περὶ τὰ ὤτά μου ὡς συμῆνος ἀπειράθμιον πτερωτῶν ψυχῶν, προσέβλεπον τὴν εἰκόνα τῆς Ἀγίας καὶ μοῦ ἐφαίνοντο τόσον ὠδαία, ὃσον ἐφάνη ἐν δνείρῳ εἰς τὴν ἔξαδέλφην Μεσούλαν. Εἶτα μιὰ ἀλλή μορφὴ μοῦ ἐφάνη ὅτι ἐστάθη ἐμπρόσθεν τῆς εἰκόνος καὶ τὴν ἀπέκρυψε... Ἡ μορφὴ, ήτις μοῦ ἐφαίνετο παρεστῶσα ἐκεῖ, ἡ φρονσα τὴν ἀγνότητα εἰς τὰ ὅμματα τὰ κάτω νεύθοντα καὶ τὸν γλυκασμὸν περὶ τὰ χείλη τὰ ἀβρὰ καὶ μελιχόρα, μοῦ ἐφάνη, ὅτι ἀντήλασσε νεύματα μὲ τὴν εἰκόνα τῆς Ἀγίας. Μοῦ ἐφάνη, ὅτι τὰ χείλη τῆς ἐψιθύριζον ἵκεσίαν καὶ τὸ βλέμμα τῆς εἰκόνος ἔνευε συγκατάθεσιν...⁽¹⁾.

»Υπνος τότε μὲ κατέλαβεν, εἰς τὸ στασίδιον ὃπου ἐκάθημην. Οὐ πνος ἦτο ἀνευ δνείρων, ὅλα τὰ δνείρα τοῦ τὰ εἶχεν ἀφαιρέσει ή ἐγρήγορσις. Μόνον ἐνδομύχως εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεώς μου, μία φωνή, ήτις ὅμοιαζε μὲ χρησμόν, ἥκούσθη ἀμυδρῶς νὺν ψιθυρίζῃ: «Ὑπαγε, ἀνατε, ὁ πόνος θὰ εἴναι ή ζωή σου...»⁽²⁾.

⁽¹⁾ Ὑπογράμμ. δική μου.

⁽²⁾ «Ἡ φαρμακολύτρια» σελ. 244—246,

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εἰσαγωγή	σελ. 5
Α'. Τὸ Ἀναχρονιστικό κίνημα τῶν «Κολλυβάδων» στὴν Ἑλληνικὴ ἐκκλησία	11
Β'. Οἱ «Κολλυβάδες» στὴ Σκιάθο καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση τοῦ νησιοῦ	32
Γ'. Τὸ σπάσιμο τῆς παράδοσης τῶν «Κολλυβάδων».—Ο νησιώτικος φεουδαρχισμὸς σ' ἐποχὴ ἀποσύνθεσης	43
Δ'. «Ἐνας μετανοιωμένος ἀναχωρητής, νόσταλγος τῆς χαμένης του νειότης	67

Τυπώθηκε στὸ Τυπογραφεῖο

Π. Μιόλαρη

Νικηφόρου 12—Αθήνα